

გვი ზიგუა

ფილოსოფიის ისტორია

სონუძის სასკოლო უნივერსიტეტი

გივი ზოგაძე

ფილოსოფიის ისტორია

მეორე კურსი

(მესამე შესწორებული გამოცემა)

გამომცემლობა „ნეძრა“
თბილისი 2011

*ვუძღვნი ცნობილ ფილოსოფოსისა და
შესანიშნავი პიროვნების*

მერი ქელიძის ნათელ ხსოვნას.

ფილოსოფიის ისტორიას, როგოც მეცნიერებას, რომელიც სწავლობს ფილოსოფიის ქმნადობისა და პროგრესული განვითარების პროცესს, ამ განვითარების კანონზომიერებებს და ფაზებს, ფილოსოფიურ სკოლათა და მიმართულებათა ბრძოლას, ფილოსოფოსთა მიერ წინამორბედთა შეხედულებებთან მიმართებას მათი გამოყენების მიზნით — დიდი თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს ფილოსოფიის საფუძვლების სათანადოდ დაუფლების საქმეში.

ნიგნი განკუთვნილია სტუდენტი ახალგაზრდობისათვის, რომლებიც უმაღლეს სასწავლებლებში ეუფლებიან ფილოსოფიის საფუძვლებს, იგი მათ დაეხმარებათ უფრო ადვილად გაერკვნენ რთულ ფილოსოფიურ პრობლემებში და წარმატებით აითვისონ ისინი.

ნიგნი გარკვეულ წილად გამოადგება აგრეთვე ფილოსოფიის ლექტორებსა და საერთოდ ფილოსოფიის პრობლემებით დაინტერესებულ მკითხველთა ფართო წრეს.

ნიგნს დართული აქვს ნაწყვეტები ცალკეულ ფილოსოფოსთა ნაშრომებიდან, რათა მკითხველს გარკვეული წარმოდგენა შეექმნას მათი აზროვნების სტილსა და წერის მანერაზე.

რედაქტორი: **ვახტანგ კვარაცხელია**
ფილოსოფიის დოქტორი, პროფესორი

რეცენზენტი: **რევაზ ქვარაცხავა**
ფილოსოფიის დოქტორი, პროფესორი

© გ. როგავა, 2011

გამომცემლობა „**უნივერსალი**“, 2011

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის ბაზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-17-755-2

შესავალი

ფილოსოფიის წარმოშობა

ფილოსოფია, მითოლოგიისა და რელიგიისაგან განსხვავებით, რომლებიც პიროველყოფილ – თემურ წყობილებაში წარმოიშვნენ, ჩაისახა და განვითარების გარკვეულ დონეს მიაღწია მონათმფლობელურ საზოგადოებაში. თავის მხრივ ეს უკანასკნელი პირველად აღმოცენდა ძველი აღმოსავლეთის ისეთ ქვეყნებში, როგორიცაა ინდოეთი და ჩინეთი. ფილოსოფიამ უფრო გამოკვეთილი სახე მიიღო ძველ საბერძნეთში. მისი წარმოშობის წყაროებს წარმოადგენდა მითოლოგია და რელიგია. მითის ერთ-ერთი განსაზღვრება ასეთია: მითი ისეთი შემოქმედებაა, რომელშიაც ფანტაზია ითვლება რეალობად. მიუხედავად ამისა, მითოლოგია აერთიანებდა თავისთავში მთელ ცოდნას სამყაროზე, ადამიანთა ერთად ცხოვრების წესებსა და ჩვეულებებს და მით ხელს უწყობდა პირველყოფილ ადამიანების ორიენტირებას მათ თანამედროვე სამყაროში. რაც შეეხება რელიგიას, ის არის ზებუნებრივი ძალების არსებობის რწმენა და მასთან დაკავშირებული კულტი და რიტუალი. რელიგია, ისე როგორც მითოლოგია, არის სინამდვილის თავისებური ასახვა ადამიანის ცნობიერებაში. რელიგიამ შექმნა რთული თეოლოგიური მოძღვრება, რომელშიც ბუნება, ღმერთი და ადამიანი, სიკეთე და ბოროტება, რწმენა და ურწმუნოება ქმნიან რთულ და საკმაოდ გააზრებულ სისტემას, რომელშიც ყველაფრის განმსაზღვრელი არის ზებუნებრივი ძალა – ღმერთი. რა არის სიცოცხლის საზრისი ანუ ღირს კი სიცოცხლე იმ ტანჯვად და წამებად, რასაც ყოველი ადამიანი მეტნაკლებად განიცდის მთელი თავისი ცხოვრების მანძილზე, რა არის სიკვდილი და რაშია ადამიანის უკვდავება, მისი არსებობის

დანიშნულება, სამყარო, რომელშიც ადამიანი მოღვაწეობს, ერთადერთია თუ არსებობს სამყაროთა სიმრავლე? – ეს და მათი მსგავსი კითხვები ოდითგანვე აინტერესებდა მოაზროვნე ადამიანთა ახლის მაძიებელ გონებას. სწორედ ასეთ კითხვებზე გარკვეულ პასუხთა მეტნაკლებად გარკვეულ სისტემას წარმოადგენს, ერთის მხრივ, მითოლოგია და რელიგია, ხოლო მეორეს მხრივ – ფილოსოფია. ფილოსოფია წარმოიშვა როგორც სინამდვილის შესახებ ცოდნის უფრო მაღალი საფეხური, ვინემ მითოლოგია და რელიგია.

ფილოსოფიამ თავისი განვითარების პროცესში გარკვეული საფეხურები ანუ ეტაპები გაიარა. ასეთი ძირითადი ეტაპი სულ ექვსია: 1. ძველი აღმოსავლეთის ქვეყნების ფილოსოფია; 2. ანტიკური ხანის ანუ ძველი საბერძნეთისა და რომის ფილოსოფია; 3. შუა საუკუნეების ფილოსოფია. 4. აღორძინების ანუ რენესანსის ფილოსოფია; 5. ახალი დროის (XVII-XIXსს) ფილოსოფია და 6. თანამედროვე ანუ – XX–XXI საუკუნის ფილოსოფია. რამდენადაც ფილოსოფიის პრობლემემატიკის სრულყოფილი გააზრება, მისი ისტორიის გაუთვალისწინებლად შეუძლებელია, გავეცნოთ მოკლედ ამ ეტაპებსა და მათ წარმომადგენელთა ძირითად შეხედულებებს.

თავი I. ძველი აღმოსავლეთის ქვეყნების ფილოსოფია (ინდოეთი და ჩინეთი)

1. ძველი ნელთაღრიცხვით VII-ში ფილოსოფია თითქმის ერთდროულად წარმოიშვა ინდოეთში, ჩინეთსა და საბერძნეთში, სადაც განვითარებული მონათმფლობელობა არსებობდა, საზოგადოების ეკონომიკური, სოციალური, პოლიტიკური და სულიერი დონე საკმაოდ მაღალი იყო. მითოლოგიისა და რელიგიისაგან განსხვავებით, ფილოსოფია წარმოიშობა ისეთ საზოგადოებაში, სადაც ჩნდება კითხვა არსებული სინამდვილის მიზანშეწონილობის შესახებ და სადაც ამ კითხვაზე პასუხის გაცემის შესაძლებლობა არსებობს ინდივიდუალური თვითგამოხატვის არსებობის საფუძველზე. ამასთანავე განყენებული აზროვნების უნარისა და სამყაროს შემეცნების სრულყოფა წარმოადგენს ფილოსოფიის წარმოშობის ერთ-ერთი წინამძღვარს. სამყაროსადმი, ასევე თავისთავისადმი კრიტიკული დამოკიდებულება, დაეჭვება ყოველივე არსებულის მიმართ, ფილოსოფიას სამყაროს ათვისების განსაკუთრებულ ფორმად აქცევს.

ძველი აღმოსავლური ფილოსოფია წარმოიშვა რელიგიასთან ერთად და წარმოადგენს მითოლოგიის სამართალმემკვიდრეს. მისთვის დამახასიათებელია შერწყმა ყოველდღიურ ზნეობრივ ცნობიერებასთან, ასევე – რელიგიურ-მითოლოგიურ მსოფლმხედველობასთან. ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანი ისიცაა, რომ ეს ფილოსოფია უპირატესობას ანიჭებს უმოქმედობას მაშინ, როდესაც ბერძნული ფილოსოფია ადამიანს უბიძგებს სამყაროზე აქტიური ზემოქმედებისაკენ, მისი გარდაქმნისაკენ. ძველი აღმოსავლეთის ფილოსოფიას ახასიათებს მითოლოგიის გადმონაშთები, არა აქვს ფილოსოფიური ტერმინოლოგია, ასევე – კონცეპტუალური ხასიათი. ამის გამო ფილოსოფიის ზოგიერთი ისტორიკოსი მას პროტოფილოსოფიას უწოდებს, რომელიც, თავის მხრივ,

პირველი ნაბიჯია ნამდვილი ფილოსოფიის ჩამოყალიბების პროცესში.

2. ინდური კულტურის ერთ-ერთი უძველესი ძეგლია „ვედები“ (ვედა-ცოდნა. ვედები ღმერთის სადიდებელი ჰიმნების კრებული), რომელიც შედგება „რიგვედა“-საგან (სახოტბო ჰიმნები), „ბრახმანი“-საგან (ვედური რიტუალების სახელმძღვანელო) და „უპანიშადები“-საგან (ვედური იდეოლოგიის, მსოფლმხედველობის თავისებური კომპლექსი).

ფილოსოფიური პრობლემები პირველად დაფიქსირებულია „უპანიშადებში“. ეს არის სამყაროს პირველი სანყისის ანუ დღევანდელი ტერმინით „სუბსტანციის“ საკითხი. უპანიშადებში პირველსანყისად მიჩნეულია უპიროვნებო არსება – ბრაჰმა, რომელიც გაიგივებულია ყოველი ადამიანის სულიერ არსებობასთან, რომელსაც „ატმანი“ ეწოდება. მაგრამ ბრახმანი და ატმანი – არ არის სინონიმები, ბრახმანი – ეს არის „სამყაროს ყოფიერების“ სუბსტანცია. ეს ისაა, საიდანაც ყველაფერი წარმოდგება და რომელშიც ყველაფერი ბრუნდება. „ბრახმანი“ - ეს უკვდავებაა, ბრახმანი წინაა, ბრახმანი – უკანაა, მარჯვნივ და მარცხნივაა, ის ზევითაა და ქვევითაც მაშინ, როცა „ატმანი“ გაგებულია, როგორც ადამიანის სუბსტანცია, ატმანი ბრახმანთან ისეთივე მიმართებაშია, როგორც სუბიექტური სული ობიექტურ, აბსოლუტურ სულთან. სუბიექტური სულის მატარებელი ადამიანი იძენს ინდივიდუალობას უნივერსალობასა და კოსმიურ ყოფიერებას. ამ სახით ატმანი არის სანყისი, საფუძველი და არსების განხორციელება, იგივეობა განხორციელებული, მოკვდავი ბრახმანისა, განსხვავებით აბსოლუტური, ჭეშმარიტი და უკვდავი ბრახმანისაგან.

ინდური ფილოსოფიისათვის დამახასიათებელია მოძღვრება, კონცეფცია ცხოვრების წრიულობის შესახებ (სანსარა) და მისაგებლობის კანონი (კარმა). ცხოვრების წრებრუნვა მუდმივია და ყველაფერი მას ემორჩილება სამყაროში. ადამიანს არ შეუძლია თავი დააღწიოს გარდასახვას. სუ-

ლის ამ გარდასახვისას ის იღებს ისეთ სხეულებრივ ფორმას, რომელსაც ის იმსახურებს თავისი წარსული ცხოვრებით. ის, ვინც სიკეთეს ჩადიოდა, ვინც ზნეობრივ ცხოვრებას ეწეოდა, ვინც მინიერ ცხოვრებას უყურებდა როგორც ამაოებას, მომავალ ცხოვრებაში დაიბადება როგორც თავისუფალი ადამიანი; ის, ვისი ცხოვრებაც სანინაალმდეგო ნიშნებით ხასიათდებოდა, ის დაიბადება მონად, მას ელოდება არა „მოშკა“ (თავისუფლება), არამედ - „კარმა“ (მისაგებელი), ე.ი. ხვედრი დამსახურებისამებრ.

უპანიშადების ძირითადი ფილოსოფიური აზრი სამყაროსა და ადამიანის ურთიერთმიმართების გარკვევის მცდელობაშია, მაგრამ ჯერ კიდევ ეს ფილოსოფია ვერ არის, ის არ არის მითოლოგია, მაგრამ არც ფილოსოფიაა, ის არის გადასვლა ერთიდან მეორეზე, ფილოსოფიის წანამძღვარი, პროტოფილოსოფიაა. ნახევრად რელიგიურ, ნახევრად ფილოსოფიურ მიმართულებას ინდურ კულტურაში წარმოადგენდა ჯაინიზმი და ბუდიზმი.

უდავოა, რომ უპანიშადებში ვედური სიბრძნის კონსოლიდაციამ დიდად შეუწყო ხელი ინდოეთის ფილოსოფიის განვითარებას. მაგრამ ამასთან ერთად მოქმედებდა ისეთი მომენტებიც, როგორცაა რელიგიური მსოფლმხედველობის განვითარება ცალკეული ღვთაების განზოგადების გზით; აგრეთვე ინდოეთში ფილოსოფიური აზროვნების განვითარებაზე გარკვეული ზეგავლენა მოახდინა ეპოსური მხატვრული ფორმების ისეთი ნიმუშების შექმნამ, როგორცაა „რამაიანა“ და „მაჰაბჰარატა“. ამ უკანასკნელის 18 წიგნიდან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია „ბჰაგავატგიტა“, ანუ „ღვთაებრივი სიმღერა“, რომელშიც მხატვრულადაა დამუშავებული ფილოსოფიური, რელიგიური და ეთიკური პრობლემები (მ. ჭელიძე).

ჯაინიზმი ხასიათდება თავისებური ეთიკით, რომელიც ემყარება სამ პრინციპს: სამყაროს სწორი გაგება და საკუთარი ადგილის გამონახვა ამ სამყაროში, სწორი რწმენა და სწო-

რი ცხოვრება. ამ პრინციპების დაცვა სულს ათავისუფლებს სანსარისაგან. მიზანს წარმოადგენს პირადი ხსნა. ადამიანს სანსარისაგან განთავისუფლება შეუძლია მხოლოდ თავისი მოქმედებით. საკუთარ ძალებზე დაყრდნობით. საზოგადოებრივი ფაქტორი არ არის მხედველობაში მიღებული.

თავისი ბუნებით სული სრულყოფილია, ხოლო მისი შესაძლებლობანი – განუსაზღვრელი. მისთვის მისაღწევია შეუზღუდავი ცოდნა, შეუზღუდავი ძლიერება და შეუზღუდავი ბედნიერება, რამდენადაც სულს აქვს ცნობიერება. მაგრამ სულს აქვს მიდრეკილება თავისთავი გააიგივოს სხეულთან და ექცევა მისი სურვილებისა და მისწრაფების გავლენის ქვეშ. ამიტომ ინდივიდის მთავარი ამოცანაა გაანთავისუფლოს თავისი სული სხეულებრივი დამოკიდებულებისაგან. „განთავისუფლება“ უმთავრესი მიზანია ჯაინიზმში. განთავისუფლების საშუალებებია ჯაინიზმის სწორი გაგება და მისადმი სწორი რწმენა, აგრეთვე სწორი ასკეტური ცხოვრება: ზიანის არ მიყენება ცოცხალი არსებისადმი, სქესობრივი თავშეკავება, მატერიალურ ღირებულებაზე უარის თქმა, სურვილებისა და მისწრაფებების თავისთავში ჩაკვლა.

ბუდიზმის ძირითადი პრინციპები ჩამოაყალიბა სიდჰართჰა გაუტამამ შაკიების გვარიდან, რომელმაც მიატოვა თავისი მამის – მეფის სასახლე. გახდა ასკეტი და ჩამოაყალიბა ახალი რელიგიურ-ფილოსოფიური მოძღვრება ბუდიზმი (ბუდა – გასხივოსნებული). ბუდიზმის მოძღვრების ძირითადი შინაარსი მოცემულია ოთხ ჭეშმარიტებაში: 1. ადამიანის ცხოვრება ტანჯვაა. დაბადება და სიკვდილი, ავადმყოფობა და მოხუცებულობა, შეხვედრა არასასურველ ადამიანთან და განშორება სასურველისგან, სასურველის განხორციელების შეუძლებლობა – ყველაფერი ეს ტანჯვად განიცდება. 2. ტანჯვის მიზეზია არსებობის წყურვილი, ინდივიდუალური ბედნიერებისაკენ მისწრაფება, მოკლედ, სურვილები და მოთხოვნილებები; 3. ტანჯვის დაძლევა შეიძლება სურვილებსა და მოთხოვნილებებზე უარის თქმით; 4. სურვილებისა

და მოთხოვნილებების უკუგდება შესაძლებელია რვასაფე-
ხურიანი ცხოვრების გზის გავლით. ეს საფეხურებია: ჭეშმარ-
იტი ფიქრი, ჭეშმარიტი სიტყვა, ჭეშმარიტი მისწრაფება,
ჭეშმარიტი ქცევა, ჭეშმარიტი ცხოვრება, ჭეშმარიტი მოძ-
ღვრება, ჭეშმარიტი ჭვრეტა, ჭეშმარიტი ჩაღრმავება. ეს ოთ-
ხი ჭეშმარიტება ბუდიზმის საფუძვლებია. რამდენადაც ბუ-
დიზმის მტკიცებით, ხილული მატერიალური სამყარო მხო-
ლოდ ილუზიაა, მოჩვენებაა, ცხოვრება, რომელიც მასში მიმ-
დინარეობს, ბოროტება და ტანჯვაა, ამდენად ადამიანი მუ-
დამ უნდა ცდილობდეს, რომ რაც შეიძლება მალე დააღწიოს
თავი ამ ტანჯვის ქვეყანას. აქედან გამომდინარე ბუდიზმი
ქადაგებს ასკეტიზმსა და პასიურობას, იგი ადამიანს მოუნო-
დებს უარი თქვას ცხოვრების ყველა სიკეთეზე, დათრგუნოს
ყველა სურვილი, რათა მიაღწიოს ხსნას - „ნირვანას“. სრულ
სიმყუდროვესა და სიმშვიდეს.

ჩარვაკები ანუ ლოკაიატები იყვნენ პირველი ინდოელი
მატერიალისტები, რომლებიც ამტკიცებდნენ, რომ სამყაროს
აქვს ოთხი საწყისი: მინა, წყალი, ჰაერი და ცეცხლი. ვაიშეში-
კები იყვნენ ატომისტები, მათი აზრით ატომებს ახასიათებს
გრძნობადი კონკრეტულობა, როგორიცაა: გემო, სუნი, ტემ-
პერატურა, მაგრამ იმავე დროს ერთფეროვანნი არიან ფორ-
მითა და სიდიდით. ვაიშეშიკებს ატომები არ მიაჩნდათ სამყა-
როსა და მისი მოძრაობის მიზეზად, არამედ, მათი მტკიცე-
ბით, ატომები ქმნიან სამყაროს ზნეობრივ სახეს, ახორციე-
ლებენ მორალურ კანონს – დრახმას.

ინდოელ ფილოსოფოსთა უმრავლესობის აზრით გარე
სამყარო შეცნობადია. მთელი სტრუქტურა გარესამყაროსი,
მისი მიმართებები და მიზეზობრიობა – ყველაფერი შეიმეც-
ნება გრძნობის ორგანოებით. ინტელექტი ანუ გონება – ეს
განსაკუთრებული ფაქტორებით შექმნილი თვისებრიობაა
ინდივიდის სულში. ის არ წარმოადგენს სულის არსებას. დას-
კვნების საშუალებით ინტელექტი იმავე ობიექტებს შეიც-
ნობს, რომლებიც უკვე იყო შემეცნებული გრძნობის ორგა-

ნობის მიერ, მაგრამ გაცილებით უფრო ცხადად და გარკვეულად. ბუდისტი სწავლულების მტკიცებით საგნების „საკუთარი ბუნება“ ანუ არსება იმყოფება მოვლენათა სამყაროს მიღმა, მუდმივ, უცვლელ არსებათა სამყაროში, რომელთა შემეცნება შეუძლებელია.

3. ძველი ჩინეთის ფილოსოფია უფრო პრაქტიკული იყო, ვიდრე ინდოეთისა. იგი ემსახურებოდა გაბატონებული კლასის ინტერესებს და იცავდა არსებულ წეს-წყობილებას.

ძველი ჩინური ფილოსოფიის ერთ-ერთი დიდი წარმომადგენელი იყო კონფუცი (კუნ-ცზი, „მასწავლებელი კუნ“ 551-479), იყო ბუდას, თალესისა და პითაგორას თანამედროვე. მისი ნააზრევი მხოლოდ მისი მოწაფეთა ჩანაწერების სახით შემორჩა თანამედროვეობას. ისინი ეძღვნება სწორი ქცევების სოციალურ-ეთიკურ პრობლემებს, რომლებიც თავის მხრივ ეფუძნება ტრადიციებს. კონფუცის მოძღვრებაში უმთავრესი ადგილი უკავია არსებულ სამყაროსადმი შეგუების პრობლემებს და არა ამ სინამდვილისაგან გაქცევას, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა ინდურ ფილოსოფიაში.

კონფუცის ფილოსოფიური ნააზრევის ცენტრში დგას ადამიანი. ადამიანის მორალური ქცევის კრიტერიუმი მოცემულია ერთადერთ სიტყვაში – „კაცთმოყვარეობა“, საიდანაც გამომდინარეობს კონფუციანური ეთიკის ძირითადი პრინციპი, ანუ „ზომიერების პრინციპი“ – „ის, რასაც ჩვენ მოვისურვებთ სხვებისაგან, უნდა იყოს იმისი საზომი, რაც ჩვენ უნდა გავაკეთოთ მათ მიმართ“.

კონფუცი იცავდა იმდროინდელ საზოგადოებრივ იერარქიულ მდგომარეობას და ამიტომ მის კაცთმოყვარეობის პრინციპს არა აქვს ზნეობრივი ქცევის საყოველთაო, უნივერსალური ხასიათი, რომელიც ამკარად ჩანს მის ცალკეულ გამონათქვამებში. მაგალითად, „ბატონის არსება ქარსა ჰგავს, ხოლო უბრალო ადამიანების – ბალახს, ამიტომ, როცა ქარი უბერავს ბალახს, მას არ შეუძლია არჩევანის გა-

კეთება, ის აქეთ-იქით იხრება“. ყველას თავისი საკუთარი მოვალეობა აქვს და მას უნდა ასრულებდეს.

კონფუციის ფილოსოფიური სისტემა არ ჩამოუყალიბებია. მისი შეხედულებები რელიგიურ-თეოლოგიური ხასიათისაა. მისთვის ცა უმაღლესი ღვთაებაა, რომელიც თავის ნებას კარნახობს ადამიანს. კონფუციი ამტკიცებდა, რომ ადამიანის ცხოვრებას განსაზღვრავს ბედი, ხოლო სიმდიდრე და წარჩინებულობა მომდინარეობს ცისგან. კონფუციის მოძღვრების ერთ-ერთი უმთავრესი პრობლემაა აღზრდის პრობლემა. „ყველა ადამიანი, მიუთითებდა იგი, ერთმანეთთან ახლოს დგას თავისი ბუნებით, ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან აღზრდით.“ „იმისათვის, რომ შევიცნოთ ახალი, აუცილებელია ძველის შესწავლა“. „სწავლება გააზრების გარეშე უსარგებლოა, ხოლო გააზრება სწავლების გარეშე – ცარიელი მოქმედება.“

კონფუციის მიმდევარი და მისი ეთიკის განმავითარებელი იყო მენ-ცზი (371-289). როგორც კონფუციი, ისიც თვლიდა, რომ ადამიანები დაბადებიდან კეთილნი არიან და ეს სიკეთე შეიძლება განვავითაროთ აღზრდის მეშვეობით. ადამიანს იმთავითვე ახასიათებს ოთხი თვისება: თანაგრძნობა, სირცხვილის გრძნობა, თავმდაბლობა და უნარი გაარჩიოს ჭეშმარიტება შეცდომისაგან. ეს თვისებები თანდაყოლილი ცოდნაა, რომელიც მასში ჩადებულია ღვთიური უსასრულო სულის მიერ. ადამიანმა მთელი სისრულით უნდა გაიცნობიეროს ეს ცოდნა, რომ საკუთარ თავში მონახოს იმ კითხვების პასუხი, რომელსაც ცხოვრება აყენებს, აგრეთვე დაადგინოს თავისი წარმატება-წარუმატებლობის მიზეზები, არ აღშფოთდეს საზოგადოების უსამართლობით და არ მოიძულოს ისინი, ვინც მას ავიწროებს.

კონფუციანელობას ძველ ჩინეთში დაუპირისპირდა მოცზი (479-381). ის ამტკიცებდა, რომ ბედისწერა არ არსებობს. ადამიანის ბედი დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორ ახორციელებს ის ცხოვრებაში „ციური ნების“ გამომხატველ

საყოველთაო სიყვარულის პრინციპს. ამის შესაბამისად ის ჯილდოვდება ან ისჯება ამ „ნების“ („ციური ბატონის“) მიერ. მო-ცზი ასწავლიდა, რომ ცოდნა წარმოიშობა სინამდვილის უშუალოდ შესწავლიდან. მისი მიმდევრები ცნობდნენ ობიექტური საგნების არსებობას შემეცნებელი სუბიექტისგან დამოუკიდებლად. მთელი ადამიანური ცოდნა, მოისტების აზრით, ადამიანის გრძნობის ორგანოებისა და აზროვნების ერთობლივი ქმედების შედეგია. მო-ცზი და მოისტები გულუბრყვილო მატერიალისტები იყვნენ. ისინი ცდილობდნენ დაედგინათ ყოფიერების, სივრცის, დროის, თვისებების, მიზეზობრივების კატეგორიები. მათ წამოაყენეს ცოდნის ჭეშმარიტების შემონმების სამი წესი: 1. „საფუძველი“ - ცდა და ძველი ბრძენი ხალხის მსჯელობები; 2. „წყაროები“ ანუ ფაქტები, რომლებიც უნახავს ან გაუგონია ხალხს; 3. „გამოყენება“ ანუ პრაქტიკული სარგებლიანობა.

ძველ ჩინურ ფილოსოფიაში მეტნაკლებად გამოკვეთილ მატერიალისტურ მიმართულებას წარმოადგენდა დაო-ციზმი, (VI-Vსს), რომლის ფუძემდებელია ლაო-ცზი. მან ჩამოაყალიბა მოძღვრება სამყაროს ორ უმთავრეს ელემენტზე „დაო“-სა და „ცი“-ს შესახებ. დაო არის საგნების ბუნებრივი კანონი, რომელიც სუბსტანცია ცი-სთან (ჰაერი, ეთერი) ერთად შეადგენს სამყაროს საფუძველს: „დაო ყველა საგნის დედაა“, „ყველაფერი მისგან წარმოიშობა“. ლაო-ცზის მიხედვით სამყაროში ყველაფერი მოძრაობს და იცვლება და გადადის თავის საწინააღმდეგოში. დაოსაგან წარმოიშვება ყველაფერი და ყველაფერი დაოს უბრუნდება. თვით დაო მუდმივად არსებული შეუქმნადი და იმავე დროს ყველგან არსებულია. დაო ცაზე და დედამინაზე ადრე არსებულია, ის არის ყოველივე არსებულის წარმოშობისა და მოსპობის წყარო, ის არის ყოფიერების ყოფიერება, განუსაზღვრელი ამოსავალი ძალა, ყოველივე არსებულის საფუძველი. ის არის უსახელო პირველსაწყისი, რომელიც სიტყვებით ვერ გამოითქმის და რომელსაც აზრით ვერ ვწვდებით. ის მისი შინაგა-

ნი წინააღმდეგობრივი ბუნებითაა განსაზღვრული, მას შეუძლია დაუპირისპირდეს თავის თავს და გადავიდეს თავის საწინააღმდეგოში, ანუ, ძველი ბერძენი ფილოსოფოსების ენით თუ ვიტყვით, არსი გადადის არაარსში და პირიქით. აქ უთუოდ არის დიალექტიკური აზროვნების ერთგვარი ჩანასახი, რომელიც შემდეგში განვითარდა ბერძნულ ფილოსოფიაში.

თავი II. ანტიკური ფილოსოფია

§ 1. ზოგადი დახასიათება

1. ანტიკური ენოდება ძველ საბერძნეთსა და რომის იმპერიაში არსებულ ფილოსოფიას, რომელიც იწყება ჩვ.წ. აღრიცხვამდე VI საუკუნიდან და მთავრდება VI საუკუნის დამდეგს ჩვენი წელთაღრიცხვით. ის მოიცავს 1000 წელზე მეტს. ანტიკური ფილოსოფია იყო ძველი აღმოსავლეთის (ბაბილონი, ეგვიპტე, ფინიკია) კულტურის უშუალო მემკვიდრე და მათი ტრადიციების შემდგომი გამგრძელებელი და განმავითარებელი, ევროპული (დასავლური) ფილოსოფიისა და კულტურის საფუძველი. ეს ფილოსოფია წარმოადგენს განსაკუთრებულ საგანძურს მსოფლიო ცივილიზაციის განვითარების პროცესში, მისი მნიშვნელობა ძალზე დიდია, რამდენადაც სწორედ მასში ჩაისახა ევროპული კულტურა და ცივილიზაცია, მან იმთავითვე მოგვცა დასავლური ფილოსოფიური სკოლების, იდეებისა და პრობლემების ჩანასახები, რომლებიც შემდეგში, საუკუნეების განმავლობაში წარმოიშვნენ და განვითარდნენ დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში.

2. თვით სახელწოდება „ფილოსოფია“ ბერძნულია. „სოფოსი“ ენოდებოდა ბრძენ წინასწარმეტყველს, რომელიც ფლობდა ღვთიურ სიბრძნეს, „ფილოსოფოსი“ კი ადამიანს, რომელიც არ ფლობდა ასეთ სიბრძნეს, მაგრამ ესწრაფვოდა სიბრძნეს, უყვარდა ჭეშმარიტება. ფილოსოფია – ეს არის ადამიანის სიყვარული ჭეშმარიტებისა და სიმართლისადმი, ეს არის „ცოდნა ცოდნისათვის“ (არისტოტელე). ფილოსოფოსის მიზანი იყო აეხსნა ეს სამყარო მასშივე არსებულ მიზეზებით და არა გარეშე ძალების არსებობის აღიარებისა და მათი მოქმედებათა საფუძველზე, ე.ი. არა მითებითა და რელიგიით, არამედ ფაქტებითა და ლოგიკის საფუძველზე.

ფილოსოფია საბერძნეთში მითოლოგიასა და რელიგიას გამოეყო VII-VI საუკუნეების მიჯნაზე და სწორედ აქედან იწყება მისი ისტორია, იწყება მითიდან ლოგოსზე (ლოგოსი – ძირითადი საფუძველია ლოგიკისა) გადასვლის პროცესი, აზროვნება ხდება უფრო განმაზოგადებელი და ანალიტიკური.

ანტიკური ფილოსოფიის განვითარებამ განვლო რამოდენიმე ეტაპი. ფილოსოფიის ისტორიკოსები ტრადიციულად განასხვავებენ შემდეგ საფეხურებს:

1. ადრეულ კლასიკას; მას – მიაკუთვნებენ „ნატურალისტებს“ ანუ „ფიზიკოსებს“, სოკრატესწინა ფილოსოფოსებს; მთავარი პრობლემებია - „ფიზის“ (ბუნება) და კოსმოსი, მისი აგებულება.

2. შუა კლასიკა (სოკრატე და მისი სკოლა სოფისტები) მთავარი პრობლემაა – ადამიანის არსება;

3. მაღალი კლასიკა (პლატონი, არისტოტელე და მათი სკოლები) მთავარი პრობლემაა – ფილოსოფიური ცოდნის სინთეზი, მისი პრობლემები და მეთოდები და სხვა.

4. ელინიზმი (ეპიკურე, პირონი, სტოიკოსები, სენეკა, ეპიკტეტი, ავრელიუსი და სხვ.) მთავარი პრობლემაა – მორალური და ადამიანის ბედი, ადამიანისა და ღმერთის მიმართება (პლოტინი, პორფირიუსი, პროკლე, ფილონ ალექსანდრიელი).

ფილოსოფიის ქართველ ისტორიკოსებთან ვხვდებით ანტიკური ფილოსოფიის განვითარების ეტაპების სხვანაირ კლასიფიკაციასაც (ს. დანელია, მ. გოგიბერიძე, ს. წერეთელი, მ. ჭელიძე).

ანტიკურმა ფილოსოფიამ წამოაყენა რიგი ფუნდამენტალური იდეები და პრობლემები, რომლებსაც დღემდე არ დაუკარგავთ თავიანთი მნიშვნელობა. ასეთებია:

1. არსისა და არარსის, მატერიისა და მისი ფორმის პრობლემები;

2. ადამიანის, მისი შემეცნების, სხვა ადამიანებთან მისი ურთიერთობის პრობლემა;

3. ადამიანის ნებისა და თავისუფლების პრობლემა;

4. ადამიანის და ღმერთის ურთიერთობის, ღვთიური ნებისა და ღმერთის მიერ კოსმოსის შექმნის პრობლემა.

5. გრძნობადისა და ზეგრძნობადის სინთეზის, სამყაროს შემეცნების რაციონალური მეთოდის ძიების პრობლემა და სხვ.

ანტიკურ ფილოსოფიაში ჩაისახა და განვითარების გარკვეულ დონეს მიაღწია ცოდნის ისეთმა დარგებმა, როგორცაა: ეთიკა, ესთეტიკა, ლოგიკა, ფსიქოლოგია, ფიზიკა, მედიცინა. მათემატიკა და სხვ. ამ ფილოსოფიის წარმოშობით საფუძველი ჩაეყარა ევროპაში მეცნიერების წარმოშობას. რამდენადაც ფილოსოფია ესწრაფვოდა არგუმენტირებულ, დასაბუთებულ სიბრძნის ანუ ცოდნის მიღწევას, ის ამავე დროს იყო მეცნიერებაც. ფილოსოფია და მეცნიერება არისტოტელესთან სინონიმებია. შემდგომში ძველ ბერძნულ ფილოსოფიაში ძირითად დისციპლინებად ითვლებოდა ლოგიკა, ფიზიკა და ეთიკა.

ძველი ბერძნული ფილოსოფიის სპეციფიკას, განსაკუთრებით მისი განვითარების საწყის პერიოდში წარმოადგენს გაიგოს ბუნების, კოსმოსის, მთლიანად სამყაროს არსება, ამიტომ ამ ეტაპს კოსმოცენტრიზმის ან კოსმოგონიურ ეტაპს უწოდებენ, რომელიც განიცდიდა მითოლოგიისა და რელიგიის გარკვეულ გავლენას. მითოლოგიასა და რელიგიაში კი ერთ-ერთ ძირითად საკითხს წარმოადგენდა სამყაროს წარმოშობის საკითხი. მითოლოგია საკითხს აყენებდა ასე: ვინ დაბადა, ვინ შექმნა მთელი სამყარო? ფილოსოფია კი ცდილობდა გაეგო, დაედგინა რისგან წარმოიშვა ეს სამყარო.

§ 2. მილეთის სკოლა. უფროსი ფიზიკოსები

ერთ-ერთი პირველი ბერძენი ფილოსოფოსი, ვინც შეეცადა ამ კითხვაზე დასაბუთებული, არგუმენტირებული პასუხი გაეცა იყო თალესი (625-547წ.წ.ალ-მდე). ის არის იონური ფილოსოფიის მილეთის სკოლის (ფილოსოფოსთა ჯგუფის) პირველი წარმომადგენელი (იონია ბერძნების კოლონია იყო წინა აზიაში, მილეთი (მილეტი) კი - ქალაქი).

თალესით იწყება არა მარტო ანტიკური, არამედ საერთოდ ევროპული (დასავლური) ფილოსოფიის ისტორიაც. იგი იყო ის პირველი ევროპელი ფილოსოფოსი, რომელმაც ძველი ბერძნული აზროვნების ისტორიაში პირველად დააყენა ისეთი ფილოსოფიური პრობლემა, როგორცაა სამყაროს პირველი საწყისის ანუ „არხეს“ ანუ როგორც დღეს იტყვიან, სუბსტანციის პრობლემა და მასთან დაკავშირებული ერთისგან სიმრავლის წარმოშობისა და მოძრაობის პრობლემები.

თალესის აზრით სამყაროს პირველსაწყისი უნდა იყოს ის, რაც სინამდვილის ყველა საგანსა და მოვლენაში მეტნაკლები რაოდენობით არის მოცემული. ამასთანავე ამ პირველსაწყისს უნდა შეეძლოს სხვაზე მეტად ცვალებადობა, რათა ადვილად გარდაიქმნას სხვა საგნად, სხვა მოვლენად, რომ წარმოშვას ბუნებაში არსებული მრავალფეროვნება. ასეთ პირველსაწყისად თალესი მიიჩნევს წყალს, რადგან წყალი, სისველე, სინოტივე მეტნაკლებად ყველაფერშია, თვით ქვაშიც კი. ამასთანავე წყალს სხვა ნივთიერებებთან შედარებით ადვილად შეუძლია თხევადი მდგომარეობიდან გადავიდეს აირად მდგომარეობაში, მისი გაცხელება-გაცივებით. წყლის გარდაქმნა სხვა ნივთიერებად მოძრაობაა, მოძრაობა, აქტივობა კი მხოლოდ ცოცხალს ახასიათებს. თალესი თავისი მოსაზრების გასამართლებლად, მსჯელობის შინაგანი ლოგიკის საფუძველზე, იძულებულია წყალი სიცოცხლის მატარებლად გამოაცხადოს და მით დადგეს ჰილოძოიზმის პოზიციებზე (ჰილოძოიზმი არაცოცხალი ბუნების გასულიერებას

ახდენს). ყველაფერი არა მარტო წარმოიშობა წყლისაგან, არამედ ყველაფერი მას უბრუნდება.

სამყაროს პირველსაწყისად წყლის გამოცხადება, რასაკვირველია, აზროვნების დაბალი დონის მაჩვენებელია, მაგრამ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ თალესის მოღვაწეობის პერიოდი არის ძველი ბერძნული ფილოსოფიის ბავშვობის ხანა, როდესაც ის მხოლოდ პირველ ნაბიჯებს დგამს და ამიტომ მისგან მტკიცედ სიარული სწორ გზაზე ჯერ კიდევ არ მოითხოვება. მაგრამ მთავარი თალესის ნააზრევში სულ სხვა რამეა. უპირველეს ყოვლისა ის, რომ მან სცადა მრავალფეროვანი სინამდვილისათვის ერთი საფუძველი, ერთი სუბსტრატი გამოეძებნა. გარდა ამისა ეს საფუძველი სამყაროს გარეთ კი არ ეძება, არამედ მის შიგნით აღმოაჩინა და ამით აჩვენა, რომ სამყაროს არსებობისა და მისი მოძრაობის საფუძველი მასშივეა, სამყარო თვითკმარი და თვითმოძრავია. ეს იმ დროისათვის მეტად გაბედულად იყო ნათქვამი, რამდენადაც მითოლოგია სამყაროს შექმნას მითიურ პერსონაჟებს, ხოლო რელიგია ღმერთებს უკავშირებდა.

თალესი მატერიალური სამყაროს არსებობისა და მისი მოძრაობის მიზეზს ასევე მატერიალურ საგანში – წყალში – ხედავდა და ამიტომ მისი ფილოსოფია მატერიალისტურია, მაგრამ ეს უფრო მატერიალისტური მიხვედრაა, ვიდრე დასაბუთებული შეხედულება. ამიტომაც თალესი ფილოსოფიის ისტორიაში მიჩნეულია გულუბრყვილო-სტიქიურ მატერიალისტად. თალესი სამყაროს განიხილავს როგორც ერთიანს, ეს მისი უდიდესი დამსახურებაა. თალესისათვის მთელი მატერიალური სამყარო სულიერია, ეს სულიერება მისი იმანენტური (შინაგანი) თვისებაა, არსებული თვითმოძრავია და ამავე დროს განსულიერებული. თალესი სულს განიხილავდა როგორც სპონტანურად აქტიურს. პლუტარქეს დამონშემბით, თალესი ღმერთს უნივერსალურ ინტელექტს უწოდებდა: ღმერთი სამყაროს გონებაა.

„თაღესის პრობლემა არის არსის პრობლემა, სწორედ ეს პრობლემა იქნება მომავალი ფილოსოფოსების ცენტრალური პრობლემა. ეს პრობლემა როგორც ფილოსოფიის, ისე მეცნიერების (ფიზიკის) პრობლემაა. ამიტომ აღნიშნული პრობლემის დასმით თაღესმა დაინყო როგორც ფილოსოფია, ისე ბუნებისმეტყველება. მასთან პრობლემის დასმა უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე მისი გადაწყვეტა“ (ს. წერეთელი).

თაღესი ეძებდა სამყაროს არსებას, ზოგადს, მაგრამ ზოგადის მაგიერ კერძო მიიღო. მისი ზოგადი გამოვიდა არა ზოგადი, არამედ კერძო. ზოგადის წვდომა, როგორც ცნობილია, მხოლოდ ცნებით შეიძლება, თაღესი ვერ ამაღლდა ცნებამდე.

თაღესს მიეწერება შემდეგი ბრძნული აზრები:

„ყველა საგანზე უფროსი ღმერთია, რადგანაც ის არ დაბადებულა.“

„ყველაზე მშვენიერი კოსმოსია, რადგანაც ის ღვთის ქმნილებაა.“

„ყველაზე დიდი სწორედ სივრცეა, რადგან იგი ყველაფერს იტევს.“

„ყველაზე ბრძენი დრო არის ხოლმე, რადგანაც იგი ყველაფერს გვიმხელს.“

„ყველაზე სწრაფი ჩვენი აზრია, რადგანაც იგი მუდმივად გარბის.“

„ყველაზე ძლიერი აუცილებლობაა, რადგანაც ყველაზე მძლეველი არის.“

იმავე ფილოსოფიურ პრინციპებზე დგანან მილეთის ფილოსოფიური სკოლის სხვა წარმომადგენლები ანაქსიმანდრე (610-540ჩვ.. აღ-მდე) და ანაქსიმენი (585-525ჩვ.წ. აღ-მდე).

3. ანაქსიმანდრემ სცადა შეექმნა პირველი ფილოსოფიური სისტემა, რომელშიც ლოგიკურად დასაბუთებული იქნებოდა პირველი საწყისის პრობლემა. ასეთ პირველ საწყ-

ყისად იგი მიიჩნევს ისეთ პირველ ნივთიერებას, რომელიც სხვას განსაზღვრავს, თვითონ კი განუსაზღვრელია. განუსაზღვრელი ბერძნულად გამოითქმის როგორც „აპეირონი“, ე.ი. ანაქსიმანდრეს აზრით აპეირონია ყოველივე არსებულის საწყისი, ყველაფერი მისგან წარმოიშვება და მასვე უბრუნდება. ის თვითონ დაუსაბამო და უსასრულოა, ე.ი. არა აქვს დასაწყისი და დასასრული დროსა და სივრცეში. აპეირონი უსაზღვროა რაოდენობრივადაც, ის არასოდეს არ ამოიწურება მისგან საგნების გამოყოფით. ამ გამოყოფის პროცესი მექანიკურია, მექანიკურ პრინციპის გამოყენება ჰილოძოიზმთან შედარებით აზროვნების განვითარების პროცესში წინგადადგმული ნაბიჯია. მიუხედავად ამისა, ანაქსიმანდრე საბოლოოდ მაინც ჰილოძოისტად რჩება. ანაქიმანდრეს აპეირონი, რომელსაც არავითარი დადებითი თვისება არ მიენერება, ზედმეტად განუსაზღვრელია და ამდენად პირველ საწყისად არ გამოდგება, რაც კარგად შეამჩნია მილეთის სკოლის მესამე წარმომადგენელმა ანაქსიმენმა.

4. ანაქსიმენის აზრით სამყაროს პირველი საწყისი არის ჰაერი, რომლის გასქელება-გათხელებით წარმოიშვება სხვადასხვა საგანი, გასქელება-გათხელებას იწვევს სითბო და სიცივე, გათხელებას სითბო იწვევს, გასქელებას – სიცივე. ჰაერი უსახოა და უთვისებო, ჰაერი თვითმოძრავია, ის თავისთავსაც ამოძრავებს და სხვასაც. მოძრაობას არა აქვს არც დასაწყისი და არც ბოლო. ჰაერი მუდმივ მოძრაობაშია, იგი, როგორც თვითმოძრავი, ცოცხალია, ჰაერი ცოცხალი მატერიაა, სიცოცხლე სუნთქვაა, სუნთქვა არის ჰაერი. ჰაერი კი არის მსოფლიო სული, რომლის გარეშეც მსოფლიო დაიშლებოდა, ქაოსად გადაიქცეოდა. მსოფლიო სულის გამო იგი მთლიანია, მწყობრად არის აგებული, კოსმოსია. „ანაქსიმენის მიერ ჰაერის, როგორც მსოფლიო სულის, აღიარება იდეალიზმი კი არაა, არამედ მხოლოდ ჰილოძოიზმი, ნაკლოვანი მატერიალიზმი“ (ს. წერეთელი). ანაქსიმენთან დიალექტიკის

ნიშნებიც გვაქვს. იგი სტიქიური მატერიალისტი და ამავე დროს გულუბრყვილო დიალექტიკოსია.

5. მიღეთელ ფილოსოფოსთა დამსახურება, უპირველეს ყოვლისა, იმაშია, რომ ფილოსოფია გაგებულია როგორც მეცნიერება ყოველივე არსებულის მიზეზებზე და საწყისებზე. ამდენად მისი ძირითადი პრობლემა იყო ონტოლოგიური ანუ ყოფიერებისეული, იგი ცდილობს „რაციონალურად“ ახსნას სამყაროს წარმოშობა და მისი არსება. მიღეთელთა ფილოსოფია წარმოადგენდა თეოკოსმოგონიიდან ნატურფილოსოფიაზე გადასვლას ბერძნული აზროვნების განვითარების პროცესში.

ძვ.წ. აღ. Vს-ის დამდეგს მიღეთმა დაკარგა თავისი პოლიტიკური დამოუკიდებლობა, წყდება იქ ფილოსოფიის განვითარებაც. მაგრამ საბერძნეთის სხვა ქალაქებში მიღეთელთა მოძღვრებას გამოუჩნდნენ არა მარტო დამცველები, არამედ გამგრძელებელიც. ერთ-ერთი ასეთი მოაზროვნე იყო ჰერაკლიტე ქ. ეფესოდან.

§ 3. ჰერაკლიტე ეფესელის დიალექტიკა

1. ჰერაკლიტე (დაახ. 530-470წ.წ.აღ-მდე) მიღეთელთა მატერიალიზმს აგრძელებს და სამყაროს პირველსაწყისად ცეცხლს ასახელებს. ანაქსიმენის ჰაერი-სული მან ცეცხლს გაუიგივა. ეს ცეცხლი არ არის შექმნილი მატერია. „სამყარო, ერთიანობა ყოველივესი, არ არის შექმნილი არც ერთი ღმერთის და არც ერთი ადამიანის მიერ, არამედ იყო, არის და იქნება მარად ცოცხალი ცეცხლი, რომელიც კანონზომიერად ინთება და ქრება.“

ჰერაკლიტეს ამ ფრაგმენტიდან ნათლად ჩანს ის აზრი, რომ სამყარო არის მრავალფეროვანი საგნებისა და მოვლენების არა უბრალო გროვა ან ჯამი, არამედ მათი ორგანული ერთიანობა, რომელსაც საფუძვლად უდევს გარკვეული კა-

ნონზომიერება, რომლის საფუძველზეც ის „კანონზომიერად ინთება და ქრება“, ე.ი. სამყარო არის წარმოშობისა და გაქრობის კანონზომიერი მონაცვლეობა, ცვალებადობისა და ქმნადობის პროცესი, რომელიც ასევე მუდმივი და უსასრულოა. როგორც მუდმივად არსებული და უსასრულოა ცეცხლი-სამყარო. სამყაროში „ყოველივე არის და არც არის“. ყველაფერი გარდაქმნაშია: „ერთსა და იმავე მდინარეში ორჯერ ვერ შეხვალ.“

ქმნადობის განუწყვეტელი პროცესის მიზეზი, ჰერაკლიტეს აზრით, მის შინაგან წინააღმდეგობაშია, რომელიც დაპირისპირებულთა ერთიანობის სახით არის წარმოდგენილი: ომი და ზავი, დღე და ღამე, ზამთარი და ზაფხული, ცივი და თბილი, სველი და მშრალი და ა.შ. ქმნადობაში არსი და არარსი ერთი მთლიანობაა. არსის ასპექტი ორ დაპირისპირებულ მომენტს, არსსა და არარსს შეიცავს, ამიტომაც აქ ერთიანის გაორებასთან გვაქვს საქმე. ერთიანის გაორება და მისი მოწინააღმდეგე ნაწილების შემეცნება კი დიალექტიკის დედაარსია. ჰერაკლიტე არა მარტო მატერიალისტია, არამედ ძველი დროის უდიდესი დიალექტიკოსიც., მისი დიალექტიკის ძირითადი პრინციპი კი იმაში მდგომარეობს, რომ „ყველაფერი მიმდინარეობს“ („პანტა რეი“). ყველაფერი მოძრაობს და არაფერი არ არის გაჩერებული“. პლატონის დახასიათებით, ჰერაკლიტე სამყაროს მდინარეს ადარებდა, რომლის ერთსადაიმამვე ტალღაში ადამიანი ორჯერ ვერ შევა, რადგანაც მეორედ შესვლისას პირველი ტალღა უკვე ჩავლილია.

ყველაფერი იცვლება და ეს ცვალებადობა მუდმივია. ცვალებადობა მოძრაობაა და მოძრაობა მატერია-ცეცხლის არსებობის განუყრელი თვისებაა, ანუ როგორც დღეს ვიტყვით, მოძრაობა მატერიის ატრიბუტია. მოძრაობა, ჰერაკლიტეს აზრით, ორი სახისაა: გზა ქვევითკენ და გზა ზევითკენ: ცეცხლი იკუმშება ჰაერად, ჰაერი – ნყლად, ნყალი კი – მიწად. ეს არის გზა ქვევით, მიწა იქცევა მდინარედ-ნყლად,

წყალი აორთქლდება, ორთქლი კი ცეცხლად იქცევა. ეს არის გზა ზევით: ორივე კი ერთი გზის ნაწილია, ცვალებადობა-მოძრაობა მიმდინარეობს წრეში: დასაწყისი და ბოლო ერთმანეთს ემთხვევა. ქვეყანა წრებრუნვაა: ცეცხლი, ჰაერი, წყალი, მიწა და მიწა, წყალი, ჰაერი, ცეცხლი.

მართალია, ყველაფერი იცვლება, მაგრამ ამ ცვალებადობაში უცვლელობასაც აქვს ადგილი, მდინარე მაინც მდინარედ რჩება, მიუხედავად იმისა, რომ მასში ტალღები ტალღებს განუწყვეტლივ ცვლიან. მოძრაობა-ცვალებადობისა და უცვლელობის ერთიანობა – ცეცხლი ცეცხლადვე რჩება მისი ანთებისა და ჩაქრობის მიუხედავად. მოძრაობა – ცვალებადობა განხორციელებული წინააღმდეგობაა, ის მოძრაობისა და უძრაობის ანუ დაპირისპირებულთა ერთიანობაა, გარკვეული ჰარმონიაა. არსებობს რაღაც ზომა, ე.ი. კანონზომიერებები, გარკვეულობა. ჰერაკლიტეს მოწაფე კრატინი ცდება, როცა ის უარყოფს გარკვეულობის არ არსებობას, აბსოლუტურს და ყველაფერი ცალმხრივად გაგებულ ცვალებადობამდე ანუ რელატივიზმამდე დაყავს.

ჰერაკლიტე სამყაროს მოძრაობა – ცვალებადობის კანონზომიერებას „ლოგოსს“ უწოდებს. „ლოგოსი“ ბერძნული სიტყვაა და ნიშნავს ერთსადაიმავე დროს სიტყვასაც და აზრსაც, - გონებასაც. ლოგოსი ჰერაკლიტეს აზრით, ბრძოლაა, ბრძოლა კი – როგორც წინააღმდეგობა განვითარების წყარო. ეს გენიალური აზრია. ამიტომაც იყო, რომ ჰეგელი, ეს ყველა დროის უდიდესი დიალექტიკოსი, ამბობდა, რომ არ არის ჰერაკლიტეს ისეთი დებულება, რომელიც ჩემს ლოგიკაში არ შემეგანოსო. მართალია, ჰერაკლიტე პირველი დიდი დიალექტიკოსია, მაგრამ რამდენადაც ის მაინც პირველია, არ შეიძლებოდა მისი დიალექტიკური ნააზრევი უნაკლო ყოფილიყო. ასეთ ნაკლად ჩვენ ის გარემოება მიგვაჩნია, რომ ჰერაკლიტე განვითარებას, პროგრესს არ აღიარებს, როგორც ზემოთაც აღინიშნა, მოძრაობა – ცვალებადობა ჰერაკლიტესთან წრებრუნვაა, წრებრუნვა კი რაოდენობრივი

ცვლილებაა და არა თვისებრივი, რომლის დროსაც ახლის წარმოშობას არა აქვს ადგილი. თუმცა განვითარების პრობლემა ჰერაკლიტესთან ერთმნიშვნელოვნად და მარტივად არ წყდება. სწორედ ამიტომაც, რომ ზოგიერთი ფილოსოფიის ისტორიკოსი (ქართველებიდან მ. გოგიბერიძე, მ. ჭელიძე) განვითარების იდეის არსებობას ჰერაკლიტესთან სრულებით არ გამოორიციხავს.

ჰერაკლიტეს ნააზრევში დიდი მნიშვნელობა აქვს ლოგოსის ცნების გაგებას. ლოგოსი მასთან კანონზომიერებას, წესიერებას ნიშნავს, წესიერება კი გონიერებაა. ამაში ზოგიერთი ფილოსოფიის ისტორიკოსი ჰერაკლიტეს იდეალისტობას ხედავს, რამდენადაც მათ ეს ლოგოსი მსოფლიო გონებად წარმოუდგენიათ მაშინ, როდესაც ჰერაკლიტე, როგორც ეს ზევით ითქვა, ლოგოსში კანონზომიერებას გულისხმობს, რომელიც აუცილებლობის ბუნებისაა. ჰერაკლიტე აღიარებს სამყაროში აუცილებლობის ბატონობას და ის ამდენად დეტერმინისტია. ჰერაკლიტე ამ აუცილებლობას ბედსაც უწოდებს და თავის ნააზრევში ფატალიზმის ელემენტებიც შეაქვს. ჰერაკლიტე, ისევე როგორც მილიტელი ფილოსოფოსები, ჰილქოისტია და ამიტომ ის ზოგჯერ ისეთ ტერმინებს ხმარობს, რომლებიც ჰერაკლიტეს მატერიალიზმში დაეჭვების საბაბს იძლევა.

2. ჰერაკლიტე ფილოსოფიის ისტორიაში ის პირველი მოაზროვნეა, რომელიც მხოლოდ ონტოლოგიური პრობლემების კვლევით არ იფარგლებოდა და გარკვეულ ყურადღებას აქცევს გნოსეოლოგიურ საკითხებსაც. კერძოდ, საკითხს, თუ როგორ არის შესაძლებელი ადამიანის მიერ სამყაროს, ბუნების შემეცნება. ჰერაკლიტეს აზრით ეს შესაძლებელია იმდენად, რამდენადაც „ლოგოსი“ არამარტო კოსმოსის აზრი ანუ მისი კანონზომიერებაა, არამედ სულის კანონზომიერებაც, ე.ი. სინამდვილის შემეცნებისათვის საჭიროა მიღწეულ იქნას თანხმობა „სამყაროს ლოგოსსა“ და „სულის ლოგოსს“ შორის, ე.ი. შემეცნება ხორციელდება ბუ-

ნებისა და აზროვნების კანონების ერთიანობის ბაზაზე. „აზროვნება იშვიათი თვისებაა და სიბრძნე ის არის, რომ ჭეშმარიტებას ვიტყვი და ბუნების მიხედვით ვიმოქმედებთ, იმიტომ რომ თვითონ ბუნებას მოვუსმენთ.“ შემეცნების ობიექტი რეალურად არსებული ბუნებაა, ჩვენი აზრის ჭეშმარიტება კი მისი „მოსმენა“ და „მისი მიხედვით მოქმედებაა.“

ჰერაკლიტე შემეცნების პროცესში ემპირიულისა და რაციონალურის ერთიანობას ხედავს. შემეცნება ხორციელდება შეგრძნებებით, აღქმებითა და გონებით. გრძნობადი შემეცნება (შეგრძნებები და აღქმები) პირველი და უფრო დაბალი საფეხურია, ლოგიკური (გონებითი) – უფრო მაღალი. ჰერაკლიტე შეგრძნებებს შემეცნების აუცილებელ, მაგრამ არასაკმარის პირობად მიიჩნევს. აუცილებელია იმდენად, რამდენადაც ის ალებს კარებს, რომლის იქეთ ბუნების საიდუმლოებაა. შეგრძნებები ბევრ რამეს სწორად გვიჩვენებს, მაგრამ ის მაინც გარკვეულად შეზღუდულია, რადგანაც მხოლოდ სინამდვილის ნაწილს, კერძო მოვლენებს გვამცნობს. ნამდვილი ცოდნა კი ზოგადის ცოდნაა, რომელიც მხოლოდ გონებით მიიღწევა, გრძნობების მონაცემების საფუძველზე.

ჰერაკლიტე ბუნების შემეცნებიდან საკუთარი თავის შემეცნებამდე ამაღლდა. ის წერდა: „მე ვეძებდი ჩემსავე თავს“, „ყველა ადამიანს შეუძლია თავის-თავის შეცნობა და გონიერად ყოფნა.“ ამ დებულებებით საფუძველი ჩაუყარა სოკრატეს პრინციპს: „შეიცანი თავი შენი“. შემეცნების უმაღლესი მიზანი უნდა იყოს ლოგოსის წვდომა. ამდენად შემეცნება არის სიკეთე. ადამიანის ბედნიერება სამყაროს კანონზომიერების ამოცნობაში და მისდამი ცნობიერ დაქვემდებარებაშია.

ამრიგად „ჰერაკლიტეს მოძღვრება იონური მატერიალისტური ფილოსოფიის განვითარების მწვერვალია. ჰერაკლიტეს გულუბრყვილო დიალექტიკის ფორმაში აღმოჩენილია მეცნიერული დიალექტიკის მნიშვნელოვანი ელემენტე-

ბი: შინაგანი გაორების, დაპირისპირების, უნივერსალობისა და დაპირისპირებული მხარეების ერთიანობის, არსისა და აზრის ერთიანი უნივერსალური კანონზომიერებების სახით“. (მ. ჭელიძე)

§ 4. პითაგორეიზმი

1. ნატურფილოსოფოსთა აზროვნება ძირითადად მეტაფორული იყო, რომელიც გრძნობად სახეებს ემყარებოდა. მისი განვითარების პროცესი ამ ეტაპზე ვერ გაჩერდებოდა, საჭირო იყო ინტელექტუალურ ცოდნაზე გადასვლა, რომელიც ცნებათა გამოყენებით იწარმოებდა. ბერძნებთან ერთ-ერთი მნიშვნელოვან ეტაპს ამ გადასვლის გზაზე წარმოადგენს პითაგორეიზმი. მისი სახელწოდება მომდინარეობს პითაგორადან (580-500წ. ძვ.წ.), რომელიც წარმოშობით იყო ქ. სამოსიდან, მაგრამ ახალგაზრდობიდანვე გადასახლდა სამხრეთ იტალიის ქალაქ კროტონში, სადაც მან რელიგიური ჯგუფი (სექტა) ჩამოაყალიბა და საფუძველი ჩაუყარა ფილოსოფიურ-მათემატიკურ შეხედულებებს, რომელსაც შემდეგში პითაგორეიზმი ეწოდა. რამდენადაც ჩვენამდე არ მოუღწევია პითაგორას ნაწერებს, მისი ნააზრევის ცალკე გამოყოფა პითაგორეიზმის საერთო მოძღვრებიდან ვერ ხერხდება. არისტოტელეს დახასიათებით „პითაგორელები იყვნენ პირველნი, რომლებიც მათემატიკას დაეყრდნენ, განავითარეს იგი, შეიჭრნენ მის ბუნებაში; ისინი ფიქრობდნენ, რომ მათემატიკის პრინციპები ყოველი არსებულის პრინციპებია, მათ შექმნეს მოძღვრება რიცხვების შესახებ ანუ რიცხვთა მეტაფიზიკა.“

2. პითაგორეიზმის ძირითადი პრინციპის მიხედვით ყოველივე არსებულის პირველსაწყისი ანუ არსი არის რიცხვი, რიცხვი არის საგანთა არსება, მრავალ საგანთა ერთი

სანყისი სწორედ ერთი უნდა იყოს, რადგან ასახსნელი სწორედ სიმრავლეა.

პითაგორელებმა შეამჩნიეს, რომ ბუნების მოვლენები განიზომებთან და ეს ზომა შეიძლება არითმეტიკულ ტერმინებში გადმოიცივს. ისინი იმასც მიხვდნენ, რომ საგანთა ზომის ან მათი არითმეტიკული გამოსახვის ცვალებადობა იწვევს საგანთა თვისების ცვალებადობასაც, მაგალითად, სიმის ტონები იცვლება იმის მიხედვით, თუ როგორ იცვლება მათი სიგრძე. თუ ავიღებთ ორ ერთნაირი მასისა და ერთნაირად დაჭიმულ სიმს, რომელთა სიგრძე ერთმანეთს ისე შეეფარდება, როგორც 1:2, ჩვენ მივიღებთ ტონს, რომელსაც მუსიკაში ეძახიან ოქტავას, თუ მათი შეფარდება იქნება 2:3, მივიღებთ კვინტას, ხოლო სიმების შეფარდება 3:4, გვაძლევს კვარტას. ისევე როგორც ეს ტონები ქმნიან სამყაროსეულ ჰარმონიას, რომელიც ადამიანებს იმიტომ არ ესმით, რომ ყურები შეჩვეული აქვთ.

რამდენადაც რიცხვი საგანთა არსებაა, ვინც იცის საგანთა რიცხვი ან მათი რიცხობრივი დამოკიდებულებები, მან იცის საგანთა კანონი ანუ წესი. საგნები იმიტომ იცვლებიან რიცხვების ცვალებადობასთან ერთად, რომ საგნები რიცხვებისაგან შედგებიან, საგნები და რიცხვები მსგავსნი არიან, მსგავსება ზომაშია. ზომის ცვლა საგანთა ცვლას იწვევს.

3. პითაგორელებმა რაოდენობრივი მხარე სამყაროს მრავალფეროვნების საფუძვლად გამოაცხადეს, მატერიალურ საგნებს მონყვიტეს და გაააბსოლუტეს, რითაც შექმნეს პითაგორული მათემატიკური სიმბოლიზმი და ცრუ რწმენით დამძიმებული რიცხვთა მისტიკა. ამის ცხადი მაგალითია პითაგორელთა შეხედულება იმის შესახებ, რომ კენტს შეეფარდება მამრობითი სქესი და ლუნს – მდედრობითი, 5 ქორნილს ნიშნავს, 6 – სულს, 7 – გონებას, 8 – სიყვარულს, 10 – ღვთაებას და ა.შ. მაგრამ პითაგორელთა დამსახურება მეცნიერებაში, კერძოდ მათემატიკაში მაინც მნიშვნელოვანია, მათ

სცადეს გეომეტრიულ დამოკიდებულებათა გამოსახვა არითმეტიკული დამოკიდებულებებით, რაც დღეს ანალიზური გეომეტრიის პრობლემას შეადგენს. რადგანაც პითაგორელთა აზრით საგნის არსება რიცხვია, ხოლო რიცხვები გეომეტრიულ ფიგურებს შეესაბამებიან, პითაგორელები სწავლობდნენ საგნების გეომეტრიულ ფიგურებს ანუ დაყავდათ აზრში ისინი ამ ფიგურებამდე, მერე იკვლევდნენ მათ შესაბამის რიცხვებს და ამით ადგენდნენ ასევე მათ შესაბამის თვისებებს.

4. პითაგორეიზმის უმთავრესი ნაკლი იმაშია, რომ მან ყველაფერი რიცხვებზე დაიყვანა, მოახდინა რიცხვთა ფეტიშიზაცია, რიცხვი განიხილება უკვე არა როგორც საგანში არსებული არსება, არამედ მისგან მოწყვეტილად და მასზე მალლა მდგომად. რიცხვებისათვის ყოველისშემძლეობის მინიჭება ფილოსოფიისა და მეცნიერების ფარგლებს სცილდება და მისტიციზმში გადადის. ამით უნდა აიხსნას ის გარემოება, რომ პითაგორელები საკუთარ მოძღვრებას რიცხვებზე საიდუმლოდ ინახავდნენ. გადმოცემის მიხედვით ერთ-ერთი პითაგორელი, რომელმაც გასცა კვადრატული ფესვი -2-დან ამოხსნის სიძნელე, სიკვდილით დასაჯეს.

პითაგორეიზმი არა მარტო ფილოსოფიურ-მათემატიკური მოძღვრება იყო, არამედ რელიგიურიც, რომელშიც დამკვიდრებული იყო შეხედულება სულთა გადასახლების შესახებ. ადამიანის სული თვითმოძრავია, რომელიც სხეულს ამოძრავებს. მიცვალებულთა სულები 3000 წლის განმავლობაში დახეტიალობენ სამყაროში. შემდეგ ისევ ადამიანის სხეულს უბრუნდებიან, სული წრეში ტრიალებს. ეს თეორია აღმოსავლეთში იყო გავრცელებული, საიდანაც ის წინააზიის გზით საბერძნეთშიც გავრცელდა.

პითაგორეიზმის განვითარებას ნეოპითაგორეიზმი წარმოადგენდა, რომელიც ჩამოყალიბდა I ს. ძვ.წ. – III ს. ახ. წელთაღრიცხვით.

„პითაგორეიზმმა დიდი გავლენა მოახდინა, ერთი მხრივ, მათემატიკის განვითარებაზე, მეორე მხრივ – იდეალიზმზე (პარმენიდე, პლატონი და სხვა). პითაგორელთა მისტიკა იდეალიზმის წყარო გახდა“ (ს. ნერეთელი).

§ 5. ელეატა მეტაფიზიკა

ელეა ქალაქი იყო სამხრეთ იტალიაში, სიცილიაში, სადაც ძვ.წ. VI-V საუკუნეების მიჯნაზე აქ ჩამოსახლებულ ბერძენთა შორის ჩამოყალიბდა ფილოსოფიური სკოლა, რომლის წარმომადგენლები იყვნენ ქსენოფანე კოლოფონელი (წარმოშობით ქ. კოლოფონიდან), პარმენიდე, ძენონი, მელისო.

1. ქსენოფანეს (565-473 ან 570-470ძვ.წ.) ფილოსოფიური შეხედულებები წარმოიშვა როგორც ანტითეზა იონელთა მოძღვრებისა, რომლის მიხედვითაც სამყაროს არსებას წარმოადგენდა ცვალებადი და გარდაქმნადი ბუნების მოვლენები. ქსენოფანეს მტკიცებით სამყაროს არსება უძრავი და უცვლელი ღმერთია. ღმერთი ერთია, ის არ შეიძლება იყოს მრავალი, ღმერთთა სიმრავლე გამოიწვევდა მათ ნაკლოვანებას (ნაკლებ სიძლიერეს), ღმერთი კი არ შეიძლება იყოს ნაკლოვანი, ის სრულია. უსრულოა მოძრავი და ცვალებადი ბუნება. ბუნება სხვა არაფერია, თუ არა ტალახი. „მინა და წყალია ყველაფერი, რაც იბადება“, „ყველაფერი მიწისგანაა და მიწით მთავრდება“ - წერს ქსენოფანე თავის პოემაში „ბუნების შესახებ“. ქსენოფანესათვის მინა და წყალი ბუნების საგანთა ელემენტები კი არ არის, არამედ მეტაფორა, რომლითაც ის ახასიათებს, აფასებს ბუნების მნიშვნელობას. ბუნება წარმავალია, მოჩვენებაა, რომელიც ნისლივით წარმოიშობა და ნისლივით ქრება, ყველაფერი არარაობაა, თვალხილული სინამდვილე რეალურად არ არსებობს. ამიტომ მისი კვლევა უაზრობაა. ქსენოფანე ნამდვილ არსებულად აღიარებს იმას, რაც გრძნობადის მიღმა არსებობს. ასე-

თი ღმერთია, რომელიც არსებობს დროისა და სივრცის გარეშე.

ქსენოფანე მკაცრად აკრიტიკებს პოლითეიზმსა (მრავალღმერთიანობას) და ანთროპომორფიზმს (ადამიანის თვისებების მიწერა ღმერთებისადმი) და აცხადებს, რომ ასეთნაირად გაგებული ღმერთები ადამიანებმა თვითონ შექმნეს თავიანთ მსგავსად, თავიანთი პიროვნების შესაბამისად. ქსენოფანეს აზრით ღმერთი არ შეიძლება იყოს პიროვნება, ის არსია მთელი სინამდვილისა და ამიტომაც ერთადერთი. ქსენოფანე ცდილობს ფილოსოფიურად დაასაბუთოს მონოთეიზმი (ერთღმერთიანობა).

ქსენოფანე ეხება აგრეთვე გნოსეოლოგიურ პრობლემებსაც. მისი აზრით ბუნების შესახებ ცოდნა მიიღწევა შეგრძნებებითა და აღქმებით და ასეთ ცოდნას იგი შეხედულებას უწოდებს. იგი მოჩვენებითი და გაურკვეველი ცოდნაა. ნამდვილი ცოდნა ჭეშმარიტი ცოდნაა, ცოდნა იმის შესახებ, რაც გრძნობადი სამყაროს იქით არსებობს, ეს არის ცოდნა ღმერთის შესახებ, რომელიც მხოლოდ გრძნობათა მონაცემებისაგან განყენებით, აზროვნებით, გონებით მიიწვდომება. ამ მტკიცებების საფუძველზე არისტოტელე ქსენოფანეს მიიჩნევს შემეცნების თეორიისათვის საფუძვლის ჩამყრელ პირველ ფილოსოფოსად.

2. ქსენოფანეს შეხედულებები თავისებურად განავითარა მეორე ელელმა ფილოსოფოსმა პარმენიდემ (დაახლ. 540-470), რომელმაც ელელთა ფიზიკასა და ჰერაკლიტეს დიალექტიკას მეტაფიზიკა დაუპირისპირა, პირველ შემთხვევაში როგორც მოძღვრება არაგრძნობად სამყაროზე, ხოლო მეორე შემთხვევაში, როგორც აზროვნების მეთოდი (რომელიც განვითარებას უარყოფს). ფილოსოფიის სპეციფიკურობა – ურთიერთდაპირისპირებული აზრების ბრძოლა და ამასთანავე მათი ერთიანობა – სწორედ პირველად იონელთა და ელელთა მოძღვრების ანტაგონიზმში გამოიხატა. თუ ჰერაკლიტეს დიალექტიკის ძირითადი პრინციპი იყო

„ყოველივე არის და არც არის“ ანუ ყოველივე იცვლება, მიმდინარეობს, პარმენიდესათვის გამოსავალი პრინციპი აქსიომატური (თავისთავად ცხადი, თავისთავად ჭეშმარიტი) დებულებაა: „არსი არის და არარსი არ არის“ ანუ არსი უცვლელია, ის მუდმივია, არსი არ წარმოშობილა არარსისაგან და არც არასოდეს იქცევა არარსად. იცვლება ის, რასაც რამე აკლია, რომ ეს ნაკლი შევსებულ იქნას; არსი სრულყოფილია, იმავე დროს სფეროსავით უსაზღვრო, იგი არ არის დროსა და სივრცეში. ამდენად ის არ არის ფიზიკური არსი, იგი აზრის საგანია. მაგრამ, როგორც ცნობილია, აზრის საგანი შეიძლება იყოს არა მარტო რეალური საგანი, არამედ რაიმე გარკვეული აზრიც. პარმენიდეს პოემის („ბუნებისათვის“) V ფრაგმენტში ნათქვამია: „ერთი და იგივეა ის, რაც გაიაზრება და ის, რაც არის“, ხოლო VII ფრაგმენტში ვკითხულობთ: „აზროვნება და ის, რისთვისაც აზრი არსებობს, ერთი და იგივეა“. ამ დებულებებში ცხადად არ ჩანს პარმენიდეს პოზიცია: არსი აზრის საგანია, თუ აზრი თვითონ არის არსი. არსიტოტელეს გადმოცემით იონელები იკვლევდნენ საგანთა არსს „ნივთიერების მიხედვით“, პარმენიდე კი ეძებდა საგანთა არსს „აზრის მიხედვით“. პარმენიდე ფილოსოფიის ისტორიკოსთა უმრავლესობის მტკიცებით მიჩნეულია იდეალისტ ფილოსოფოსად.

3. პარმენიდესათვის (ძვ.წ. VI ს. მეორე ნახევარი – V ს. დასაწყისი) არსი თუ გრძნობადი სამყაროს მიღმა არსებული ანუ მეტაფიზიკური აზრია, ბუნება არსისა და არარსის, სინათლისა და სიბნელის, ცეცხლისა და მიწის სინთეზია, ასეთივეა ბუნების ყოველი საგანი. ბუნების საგანთა მრავალფეროვნებას ქმნის შემადგენელ ელემენტთა სხვადასხვა პროპორცია. ბუნება ცვალებადი და მოჩვენებითია, მის შესახებ ცოდნა არასარწმუნოა, არსი გონებით შეიმეცნება და ჭეშმარიტება მიიღწევა.

ამრიგად, პარმენიდეს ფილოსოფიის მიხედვით არსებობს უხილავი, შეუგრძნობელი სამყარო, რომელსაც ეწოდებ-

ბა „არსი“. მხოლოდ არსი განიაზრება, ხოლო ყველაფერი ის, რასაც ვხედავთ, რასაც ვისმენთ, რასაც ვგრძნობთ, ნამდვილად არ არსებობს. მხოლოდ არსის გააზრება შეიძლება წინააღმდეგობათა გარეშე. აქ ჩვენ რაციონალიზმთან გვაქვს საქმე, რომელიც გონებას აყენებს შეგრძნებებზე უფრო მაღლა, პირველად პარმენიდემ გამოკვეთილად დაუპირისპირა ერთმანეთს ჭეშმარიტი ყოფიერება, როგორც გონებითი მისალწვევი – გრძნობად სამყაროს, ერთმანეთს დაუპირისპირა ცოდნა – შეხედულებას, ანუ ყოველდღიურ წარმოდგენებს. მხოლოდ აზროვნებას ძალუძს შეიმეცნოს ერთიანობა. მაშინ, როდესაც გრძნობადი აღქმა წვდება მხოლოდ სიმრავლეს, მრავალფეროვნებას საგნებსა და მოვლენებში.

4. პარმენიდეს მონაფე ძენონის (დაახლ. 490-430ძვ.წ.) მთავარი დამსახურება თავისი მასწავლებლის ძირითადი პრინციპების დასაბუთების მცდელობაშია, რომლითაც მან განაგრძო აზროვნების მეტაფიზიკური წესის დაფუძნება ფილოსოფიაში. მისი შრომიდან შემორჩენილი ფრაგმენტებიდან უმთავრესია: „არსი არის ერთი“ და „არსი არ მოძრაობს“. ძენონი ამ დებულებების ჭეშმარიტების ჩვენებას ცდილობს ე.წ. ევრისტიკული ანუ შედავების მეთოდით, რომელიც მან პირველმა შემოიტანა ძველ ბერძნულ აზროვნებაში. მისი შინაარსი იმაში მდგომარეობს, რომ რაიმე აზრის ჭეშმარიტების დასაბუთებისათვის საბუთდება მისი სანინაღმდეგოს მცდარობა. ჰერაკლიტეს პოზიტიურ (დადებით) დიალექტიკას მან უარყოფითი დიალექტიკა დაუპირისპირა და შეეცადა დაესაბუთებინა, რომ შინაგანი წინააღმდეგობების შემცველი აზრი ჭეშმარიტებას მოკლებულია. ამის დასამტკიცებლად მან წამოაყენა რიგი დებულებები, რომლებსაც ფილოსოფიის ისტორიაში ძენონის აპორიები ან კიდევ ძენონის პარადოქსები (ლოგიკური წინააღმდეგობანი) ეწოდება. მოვიტანთ ორი მათგანის მოკლე შინაარსს: აქილევსი ვერ დაეწევა კუს („აქილევსი და კუ“). აქილევსი, ეს ძველი დროის განთქმული გმირი და მორბენალი, რომელიც გარკვეული მანძი-

ლითაა დაშორებული თავისი ნელი სვლით განთქმულ კუს, ვერასოდეს ვერ დაენევა მას. საქმე იმაშია, ამტკიცებს ძენონი, რომ, სანამ აქილევსი გაივლის ამ გარკვეულ მანძილს, კუც გადის ასევე გარკვეულ მანძილს, ახლა აქილევსმა უნდა გაიაროს კუს მიერ განვლილი ეს მანძილი, მაგრამ კუც გაჩერებული არ არის და ისიც წინ მიდის. აქილევსსა და კუს შორის მანძილის განსხვავება ყოველთვის დარჩება, რადგანაც თეორიულად ეს მანძილი, როგორც ხაზი უთვალავი, უსასრულო ნერტილისაგან შედგება, რომლის გავლასაც აქილევსი უსასრულოდ დიდ დროს მოანდომებს და ვერასოდეს დაენევა კუს. პრინციპში იგივე მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე აპორიაში „ისარი და ირემი“. იგივე მიზეზის გამო გასროლილი ისარი ვერ დაენევა მოძრავ ირემს.

5. ეს ხომ სისულელეა – წამოიძახებს გაუთვითცნობიერებელი პიროვნება. დიახ, სისულელეა ეს იმათთვის, ვისი გონებაც თეორიამდე ჯერ კიდევ არ ამალღებულა და ალბათ ასეთი იყო დიოგენე – ცინიკოსი, რომელმაც მოძრაობის არსებობის უარყოფელი ძენონის წინაშე უბრალოდ ადგა და გაიარა. ძენონი მართლაც სულელი იქნებოდა, თუ ის ჩვეულებრივ მოძრაობის უარყოფას შეეცდებოდა, რაც ყველასათვის უტყუარ ფაქტს წარმოადგენს, ძენონთან საქმე ეხება იმას, თუ როგორ შეიძლება შინაგანი წინააღმდეგობის მქონე ფაქტის ისე გამოსახვა აზროვნებაში, რომ ის თვითონ არ შეიცავდეს წინააღმდეგობას. წინააღმდეგობის შემცველი აზრი ხომ არ შეიძლება იყოს ჭეშმარიტი? ეს აქსიომა იყო იმ დროინდელი მოაზროვნებისათვის. ძენონმა ობიექტური წინააღმდეგობა არაწინააღმდეგობრივად ვერ გამოთქვა დებულებებში და ამის გამო იძულებული გახდა რეალური წინააღმდეგობის არსებობა უარეყო, დიალექტიკისათვის ანტიდიალექტიკა დაეპირისპირებინა, რომლის გამოც ის მეტაფიზიკოს მოაზროვნედ არის ცნობილი.

მოძრაობის უარყოფის საფუძველზე ძენონი უარყოფდა სიმრავლესაც. რაკი თავის მხრივ მოძრაობა და სიმრავლე

ბუნების არსებობის პირობაა, ის ამ უკანასკნელის არსებობასაც უარყოფდა და იცავდა პარმენიდეს მოსაზრებას, რომ ბუნება მოჩვენებაა.

ძენონის დამსახურება ფილოსოფიაში მოკლედ რომ ვთქვათ, შემდეგია: მისმა არგუმენტებმა დიდი ბიძგი მისცეს მათემატიკისა და ლოგიკის და, რაც უმთავრესია, დიალექტიკის განვითარებას ანტიკურ სამყაროში, მან აღმოაჩინა მეცნიერების ძირითად ცნებებში, როგორცაა სივრცე, სიმრავლე და მოძრაობა – არსებული წინააღმდეგობა და მით განაპირობა ამ წინააღმდეგობათა დაძლევის გზების მონახვა.

3. ელელთა სკოლის უკანასკნელი მნიშვნელოვანი წარმომადგენელი მელისოს (Vს.ძვ.წ.) დამსახურება კი იმაშია, რომ მან პარმენიდეს ერთი არსის პრინციპში ფიზიკური გაგება ჩადო. მელისოსთან არსი „უფრო ფიზიკური არსია, ვიდრე მეტაფიზიკური (მეტაფიზიკური, როგორც ფიზიკურის საპირისპირო)“. ეს თავის მხრივ იმას ნიშნავდა, რომ ელელთა მეტაფიზიკა თვით მოემწყვდა წინააღმდეგობაში და იქიდან გამოსავალი კვლავ ფიზიკისადმი დაბრუნება იყო, რაც კიდევაც განხორციელდა უმცროს ფიზიკოსებთან.

§ 6. უმცროსი ფიზიკოსები

უფროს ფიზიკოსებს უწოდებდნენ იონურ ფილოსოფიური სკოლის წარმომადგენლებს: თალესს, ანაქსიმანდრეს და ანაქსიმენს, ხოლო უმცროს ფიზიკოსებს – ემპედოკლესა (483-423 და ანაქსაგორას (500-428), რომლებიც შეეცადნენ აღედგინათ იონელთა ტრადიცია – აეხსნათ ბუნება თვით ბუნებაშივე არსებული სანყისების საფუძველზე. თუ უფროსი ფიზიკოსები ყოველივე არსებულის არხედ ერთ რომელი-

მე ნივთიერებას: წყალს, ცეცხლს ან ჰაერს აღიარებდნენ, ემპედოკლემ მათ მიწა დაუმატა და ამტკიცებდა, რომ ყველაფერი, რაც კი ამქვეყნად არსებობს, შედგება ოთხი ელემენტისაგან, რომლებიც იმთავითვე არსებობდნენ, არსებობენ და არც არასოდეს მოისპობიან. ყოველი საგანი მათი თავისებური კომბინაციაა, ამ ელემენტების სხვადასხვა პროპორციული ნაერთი. საგანი იმ ელემენტის თვისებას ატარებს უფრო გამოკვეთილად, რომელიც სხვაზე მეტია ამ ნაერთში. ელემენტთა შეერთება და დაშლა არ ხდება იმის გამო, რომ ისინი ცოცხლები არიან. უმცროსი ფიზიკოსები არ იზიარებენ ჰილოძოიზმს, სურთ დასძლიონ ის, მაგრამ ამას საბოლოოდ ვერ ახერხებენ. საქმე იმაშია, რომ ემპედოკლეს მტკიცებით ამ ოთხი ელემენტის შეერთება და დაშლა ხდება ორი ძალის სიყვარულისა და სიძულვილის მეშვეობით. სიყვარული მათ აერთებს, სიძულვილი კი მათ შლის, მაგრამ სიყვარული კვლავ აღადგენს მათ ერთობას, რომელიც კვლავ იშლება და ასე გრძელდება ეს პროცესი დაუსრულებლად.

რამდენადაც, ემპედოკლეს მტკიცებით, სიყვარულსა და სიძულვილს განფენილობა ახასიათებთ (მათ სიგანეც აქვთ და სიგრძეც), ისინი ნივთიერებებია, სხეულებია. ამდენად სამყაროს საწყისად ოთხი კი არა, არამედ ექვსი ელემენტი გამოუვიდა ემპედოკლეს. ეს იმის გამო მოხდა, რომ ის ჯერ კიდევ ვერ არჩევდა ერთმანეთისაგან ძალასა და ნივთიერებას. ემპედოკლეს აზრით, სიყვარული ცოცხალი სხეულია, რომელიც თავისით მოძრაობს და სხვასაც ამოძრავებს (ჰილოძოიზმი), ე.ი. სიყვარული ერთსა და იმავე დროს მოქმედი მიზეზიც, (ძალაც) არის და მატერიალური მიზეზიც (ნივთიერებაც).

ამრიგად, ემპედოკლე შეეცადა სამყაროს მრავალფეროვნება მრავალი საწყისით, ანუ სიმრავლით აეხსნა. ერთი საწყისიდან სიმრავლის წარმოშობა გონებისათვის აუხსნელია, ფიქრობს ემპედოკლე, მაგრამ მას თავის მხრივ აუხსნელი დარჩა საკითხი, თუ რატომ უნდა იყოს ამ სიმრავლის რა-

ოდენობა 4 და არა ნაკლები ან მეტი. ემპედოკლეს აზრი იმის შესახებ, რომ სხეულის თვისებები მისი შემადგენლობით ანუ სტრუქტურით განისაზღვრება, იმ დროისათვის დიდ მეცნიერულ მიგნებას წარმოადგენდა და ამის გამო ზოგიერთი მკვლევარი მას ქიმიური მეცნიერების მამამთავრადაც კი თვლის (ს. დანელია).

დიდად საყურადღებოა ემპედოკლეს აზრი შემეცნების შესახებ. ამ საკითხში მისი ძირითადი პრინციპია: „მსგავსი მსგავსს შეიმეცნებს“. ეს ასე უნდა გავიგოთ: ადამიანიც იმავე ელემენტებისაგან შედგება, რისგანაც შედგება მთელი სამყარო, ამიტომაც მისი შემადგენელი ნაწილები შეიმეცნებენ სინამდვილის შემადგენელ ნაწილებს: ცეცხლი ცეცხლს შეიმეცნებს, ჰაერი – ჰაერს და ა.შ.

ემპედოკლე მეტაფიზიკოსი მატერიალისტია. მატერიალისტია იმდენად, რამდენადაც მისი მტკიცებით სამყაროს საწყისები ნივთიერებაა, მატერიალურია; ხოლო მეტაფიზიკოსია იმდენად, რამდენადაც ეს საწყისები უცვლელია, ერთხელ და სამუდამოდ მოცემული, ამასთანავე ისინი ერთმანეთში არ გადადიან.

ემპედოკლესათვის ღმერთიც და სულიც ნივთიერებაა, მაგრამ უფრო ჰაეროვანი და ფაქიზი, ვინემ სხვა საგნები. იგი იზიარებდა სულთა გადასახლების ანუ მეტაფსიქოზის თეორიას.

2. ანაქსაგორა, როგორც ფიზიკოსი, უარყოფს ბუნების მოჩვენებითობას და ცდილობს დაამტკიცოს, რომ გრძნობადი სამყარო არსებულა, ნამდვილია და ეს მის თვისებებში ვლინდება, რომელსაც ჩვენ შეგრძნებები გვიმხელენ. ანაქსაგორას წინაშე დგება საკითხი: როგორ და საიდან ჩნდება ეს თვისებები. მან კარგად იცის იმ დროისათვის საყოველთაოდ აღიარებული ჭეშმარიტება, რომ „არაფრისგან არაფერი არ წარმოიშობა“. აქედან გამომდინარეობს დასკვნა: ყველაფერი იქედან ჩნდება, სადაც ის ადრე არსებობდა და გარდა ამისა „მსგავსი მხოლოდ მსგავსისგან წარმოიშობა“ - ფიქ-

რობს ანაქსაგორა. „ყველაფერი მოცემულია ყველაფერში“ - როგორც უმცირესი ნაწილაკი, რომელიც ასევე უსასრულოდ შეიძლება დანაწილდეს ანუ არ არსებობს ისეთი უმცირესი ნაწილაკი, რომლის შემდგომი დანაწილება არ შეიძლება. ყველაფერი მხოლოდ უსასრულო მცირე (და არა ნული) ნაწილებისაგან არის შემდგარი. განსხვავებით ნივთიერებებისაგან, მათი თვისებების დანაწილება არ ხდება, თვისება ყოველთვის თვისებად რჩება. ამიტომ მთელის თვისება ყოველთვის აქვს მის ყოველგვარ ნაწილს.

ნივთიერების უმცირეს ნაწილებს ანაქსაგორა უბრალოდ „თესლებს“ (არისტოტელე - „ჰომოიომერებს“) უწოდებს, ეს თესლები მთელის თვისებაა. ყოველი თვისება ჩნდება მხოლოდ მსგავსი თვისებებისაგან, ეს გაჩენა თავის მხრივ, ახლის წარმოშობა კი არ არის, არამედ იმის გამოჩენაა, რაც აქამდე უხილავი იყო და ახლა გახდა ხილული. ხილული ისევ შეიძლება გაუჩინარდეს, უხილავად იქცეს. ეს თავის მხრივ არის ცვალებადობა, მაგრამ იმისი ცვალებადობა, რაც ადრევე იყო, ე.ი. ანაქსაგორა მიდის მოძრაობის არსებობის აღიარებამდე.

მოძრაობა გულისხმობს მის გამომწვევ წყაროს. ჰომოიომერები, როგორც სანყისები თავისთავად უძრავნი არიან. მათი მოძრაობის მიზეზი, ფიქრობს ანაქსაგორა, არის „ნუსი“ ანუ გონება, რომელიც ჰომოიომერებისაგან ქმნის მონესრიგებულ სამყაროს ანუ კოსმოსს. იგი ამოძრავებს, ანესრიგებს ყველაფერს, ის თვითმოძრავი და „თვითმმართველია“, ე.ი. ისეთი რამ, რაც თვითონ ქმნის მოძრაობას და სხვისგან მის მიღებას არ საჭიროებს. ის სხვას ამოძრავებს მიზანშეწონილად, ე.ი. აძლევს არსს კოსმოსის ფორმას ანუ სახეს, ის პირველი ბიძგია, რომელსაც, როგორც გარეშე ძალას, მოძრაობაში მოყავს ჰომოიომერთა სიმრავლე ანუ „ნარევი“ და ხდება მისი მონესრიგება, კოსმოსად ჩამოყალიბება: კოსმოსში იმიტომ არის ყველაფერი გონიერად მოწყობილი, რომ ის გონების ნახელავია.

ნუსი მოძრავია, ნუსი სიცოცხლეა, ამიტომ ის ყველაფერშია, რაც კი ცოცხალია: მცენარეებში, ცხოველებში, ადამიანებში, მაგრამ მეტ-ნაკლებად. ეს მეტ-ნაკლებობა ცოცხალ არსებათა ფიზიკური სტრუქტურითაა განსაზღვრული, მაგალითად ადამიანის მაღალ გონიერებას განსაზღვრავს ის, რომ მას ხელები აქვს.

ემპედოკლესგან განსხვავებით, რომელიც შეიმეცნების ძირითად პრინციპად აცხადებდა, რომ „მსგავსი მსგავსს შეიმეცნებს“, ანაქსაგორა საწინააღმდეგო დებულებას წამოაყენებს და იტყვის, რომ „არამსგავსი შეიმეცნებს არამსგავსს“ - თბილი ხელით შევიმეცნებთ ცივს, მაგარს შეიცნობს რბილი, რბილის სირბილეს შეიცნობს მაგარი, ტკბილს მწარე შეიცნობს და მწარეს – ტკბილი.

ამრიგად, „ანაქსაგორა დუალისტია, ის გულუბრყვილო მატერიალისტია, ფიზიკოსია, ის არის იდეალისტიც, რამდენადაც „ნუსს“ აღიარებს, მაგრამ ანაქსაგორას ფილოსოფიაში მატერიალიზმი ბატონობს, იდეალიზმი კი განუვითარებელი სახით არის წარმოდგენილი. მეორე მხრივ, ანაქსაგორას ფილოსოფიაში ბევრია გულუბრყვილო დიალექტიკის მარცვლები, მაგრამ მასში მაინც მეტაფიზიკა ჭარბობს (ს. წერეთელი).

ანაქსაგორამ პირველად ფილოსოფიის ისტორიაში, დავძენთ ჩვენ, ერთმანეთისაგან განასხვავა არსებულის მატერიალური და არამატერიალური საწყისები და ამით სათავე დაუდო სულიერი საწყისის ცნებას, მაგრამ მან ეს საწყისი გაიგო როგორც მიზნობრივ-ძალოვანი საწყისი – როგორც სამყაროს მამოძრავებელი ძალა. ის ამ შეხედულებამდე მივიდა ბუნების მოვლენების გააზრებით და არალოგიკური პროცესების გაანალიზების საფუძველზე.

§ 7. ატომიზმი

ჩვენს წელთა აღრიცხვამდე V საუკუნეში საბერძნეთში ჩამოყალიბდა მატერიალიზმის კლასიკური სისტემა, რომლის წარმომადგენლები არიან ლევკიპე და დემოკრიტე. რამდენადაც ლევკიპეს ნაწერებს ჩვენამდე არ მიუღწევია და გარდა ამისა დემოკრიტე მთლიანად იზიარებდა მის შეხედულებებს, ფილოსოფიის ისტორიაში მოცემულია მათი ნააზრევის ერთ მთლიანობაში განხილვა, თუმცა არის გამონაკლისებიც (ა. მაკოველსკი).

დემოკრიტე (470-380ძვ. წ.) ეპიკურესთან ერთად ფიზიკოსთა ტრადიციების გამგრძელებლები იყვნენ, რაც იმას ნიშნავს, რომ მათ ბუნების ნამდვილი არსებობა საეჭვოდ არ მიაჩნდათ და უარყოფდნენ ელემენტთა მტკიცებას მისი მოჩვენებითობის შესახებ. ბუნება, მატერია არსებობს – ეს დებულება ამ ფილოსოფოსებისათვის გამოსავალი აქსიომატური დებულებაა, რომელსაც მტკიცება არ სჭირდება. თუ ბუნება ნამდვილად არსებულა, მაშინ ასევე ნამდვილი უნდა იყოს მათი არსებობის პირობებიც: მოძრაობა და სიმრავლე. მაგრამ თავის მხრივ, მოძრაობა არსებობს მხოლოდ იქ, სადაც არსებობს სიცარიელე ანუ ელემენტთა სიტყვებით „არა-არსი“. თუ ელემენტები უარყოფდნენ „არარსის“ არსებობას, დემოკრიტე ამტკიცებს, რომ „რაობა არარსებობაზე მეტად არ არსებობს“. სიცარიელის არსებობა აუცილებელია იმისათვის, რომ მოძრავმა სხეულმა თავის მდებარეობა შეიცვალოს, რასაც ის სავსე სივრცეში ვერ შესძლებს.

ბუნება დემოკრიტეს მტკიცებით შედგება უმცირესი ნივთიერი (მატერიალური) ნაწილაკებისაგან, რომლებსაც თვითონ არავითარი ნაწილები არა აქვთ და ამის გამო ისინი განუყოფელი არიან. განუყოფელს ბერძნულად სიტყვა „ატომი“ შეესაბამება. მაშასადამე, ბუნების შემადგენელი ელემენტები ატომებია, რომლებსაც თავის მხრივ გააჩნიათ ისეთი საერთო თვისებები, როგორცაა: განუყოფლობა, შე-

უვალობა, სისავსე, უცვლელობა, მარადიულობა, ინერტულობა, სიდიდე, ფორმა, სიმაგრე; ატომი არის ერთიანი, როგორც ერთი. მას არ ახასიათებს ე.წ. მეორადი თვისებები: ფერი, გემო, სუნი.

ატომთა რაოდენობა განუსაზღვრელია, სინამდვილის არსი ერთი კი არა – მრავალია, რადგანაც ერთისაგან სიმრავლის წარმოშობა შეუძლებელია. მრავალფეროვნების საფუძველი ასევე სიმრავლეა. განუსაზღვრელი რაოდენობის ატომები თავიანთი განსაზღვრული თვისებებით მრავალ განსხვავებულ საგნებს წარმოშობენ. საგნის წარმოშობა ატომთა შეერთებაა, გაქრობა-მოსპობა --- მათი დაშლა, ახალი საგნის წარმოშობა – ატომთა ახალი შეერთება. ამ შეერთება-დაშლის მიზეზი არის მოძრაობა, რის გამოც ხდება ატომთა ურთიერთდაჯახება. ამ დაჯახების შედეგად ცალკეული ატომები შეიძლება შეერთდნენ და წარმოიშვას რაიმე საგანი ან კიდევ მოხდეს საგანთა დაშლა მის შემადგენელ ატომებად.

მოძრაობის წყარო დემოკრიტესთან აუხსენელია. ატომი ინერტულია, არა ცოცხალი (ამით მან დაძლია ჰილოძოიზმი), ამიტომ ის არ შეიძლება იყოს თვითმოძრავი. დემოკრიტე მოძრაობის მიზეზად ვერც სულიერ „ნუსს“ დაუშვებდა, რადგანაც ეს უკვე მატერიალიზმი ვერ იქნებოდა. ამიტომ მან მოძრაობა ატომებთან და სიცარიელესთან ერთად იმთავითვე არსებულად ანუ მარადიულად ჩათვალა: „მოძრაობა სამყაროში ისეთივე დაუსაბამოა, როგორც დაუსაბამოა ატომები.“

დემოკრიტე აღიარებდა ბუნებაში არსებულ კაუზალობას ანუ საგანთა მიზეზ-შედეგობრივ დამოკიდებულებას, მიზეზობრიობას აიგივებდა აუცილებლობასთან, უარყოფდა შემთხვევითობას. შემთხვევითს ის უმიზეზო მოვლენად თვლიდა და რაკი სინამდვილეში ყოველივე არსებულს თავისი მიზეზი გააჩნია, დემოკრიტეს აზრით შემთხვევითობის დაშვება შემეცნების ნაკლად იყო მიჩნეული. მეორეს მხრივ,

ყოველი მოვლენის აუცილებლობის დაშვებით დემოკრიტე ფატალიზმს უხსნიდა გზას და თავისუფლებას უარყოფდა. დემოკრიტე მექანიისტი დეტერმინისტია (დეტერმინიზმი მოძღვრებაა მოვლენათა მიზეზობრივი განპირობებულობის შესახებ), დემოკრიტე უარყოფდა ბუნებაში მიზნის, როგორც მისი ცვალებადობის მიზეზის – არსებობას ანუ ტელეოლოგიზმს.

დემოკრიტე თავის შემეცნების თეორიაში (რომელიც გადმოცემულია მის შრომაში „კანონი“) ერთმანეთისაგან განასხვავებდა „ჭეშმარიტსა“ და „ბუნდოვან“ ცოდნას. „ბუნდოვანი“ ცოდნა გრძნობადი აღქმის საფუძველზე მიღებული ცოდნაა, ჭეშმარიტი ცოდნა კი გონების საშუალებით მიიღება, დემოკრიტეს აზრით სხეულებისაგან გამოდიან, გამოიყოფიან ნივთთა ფაქიზი გარსები ანუ „ეიდოლები“ (სახეები), რომლებიც ზემოქმედებენ გრძნობის ორგანოებზე. გრძნობადი აღქმა შემეცნების ძირითადი ნყაროა, მაგრამ იგი საგნების შესახებ გვაძლევს მხოლოდ „ბუნდოვან“ ცოდნას. მასზე მალღდება სხვა უფრო „ნათელი“, უფრო ფაქიზი ცოდნა – ცოდნა გონების შემწეობით, რასაც მივყავართ სამყაროს არსების – ატომებისა და სიცარიელის – შემეცნებისაკენ. ამით დემოკრიტე შემეცნებაში შეგრძნებებისა და გონების თანაფარდობის საკითხს აყენებდა. აზროვნება და აღქმა არ უნდა გავაიგივოთ. შემეცნება ნიშნავს გრძნობის მიერ მოცემულ მასალის დალაგებას და ამ მასალებში მოცემული ჭეშმარიტების აღმოჩენას. შეგრძნებები, აღქმა და გონება სულის თვისებებია. ადამიანის სულიც ატომისაგან შედგება, ოღონდ ეს ატომები უფრო მსუბუქი, სრიალა და მრგვალია სხვა ატომებთან შედარებით. სული ცოცხალია და ამდენად მოკვდავია, იგი სხეულთან ერთად კვდება.

ამრიგად, დემოკრიტეს და საერთოდ ატომიზმის დამსახურება იმაშია, რომ მან უარყო ელეელთა დებულება სამყაროს უცვლელ არსზე, რამდენადაც იგი არ იძლევა საშუალებას ახსნილ იქნას მოძრაობა და ცვალებადობა, რომელიც

მიმდინარეობს გრძნობად სამყაროში. მოძრაობის მიზეზის დასადგენად დემოკრიტიკმ პარმენიდეს ერთი არსი მრავალ ცალკეულ არსად – ატომებად დაანანილა, ატომები კი ახსნა მატერიალისტურად და პირველად აზროვნების ისტორიაში ჩამოაყალიბა მატერიალისტური სისტემა, რომელიც ფილოსოფიის ისტორიაში ცნობილია „დემოკრიტეს ხაზად“.

ატომის შესახებ მოძღვრებამ დიდი ბიძგი მისცა მეცნიერების, კერძოდ კი ფიზიკისა და ქიმიის განვითარებას. ზოგიერთი მკვლევარის შეფასებით ატომისტიკა იყო აზროვნების გენიალური აღმასვლა პრინციპულად ახალ დონეზე არსებულ ფილოსოფიურ გაგებაში.

§ 8. სოფისტები

ძველი წელთაღრიცხვით V საუკუნეში, როდესაც ათენის სახელმწიფოში მონათმფლობელური დემოკრატიული წყობილება ჰყვაოდა, როცა თავისუფალი ხალხის წარომადგენლებს საშუალება მიეცათ აქტიური მონაწილეობა მიეღოთ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში, სახალხო კრებებისა და სასამართლოების საქმიანობაში, გაჩნდა დიდი მოთხოვნილება პოლიტიკურ და სამართლებრივ ცოდნაზე. როგორც ცნობილია, პოლიტიკურ მოღვაწეობაში დიდი მნიშვნელობა აქვს პიროვნების ისეთ უნარს, როგორიცაა მჭევრმეტყველება ანუ ორატორული ხელოვნება, რომელიც მას შესაძლებლობას აძლევს მიიქციოს საზოგადოების ყურადღება და მოიპოვოს მისი მხარდაჭერა. ორატორული ხელოვნება კი თავის მხრივ მოითხოვდა ფილოსოფიის, ლოგიკისა და ლინგვისტიკის საფუძვლების მეტ-ნაკლებ ცოდნას. სწორედ ამ დროს გაჩნდნენ ათენში სიბრძნის ფასიანი მასწავლებლები, რომლებიც პოლიტიკური მოღვაწეობისათვის ამზადებდნენ ახალგაზრდებს. მათ სოფისტები ეწოდათ („სოფოს“- სიბრძნეს).

ფილოსოფიის ისტორიაში განასხვავებენ სოფისტთა ორ თაობას: უფროს და უმცროს სოფისტებს. პირველებიდან თავიანთი მოძღვრების მნიშვნელობით გამოირჩევიან. პროტაგორა (დაახ. 480-410d.წ) გორგია (დაახლ. 483-375d.წ.) და პროდიკოსი (დაიბადა დაახ. 470-460d.წ.) თითოეული მათგანის შეხედულება დიდად ინდივიდუალურია, მაგრამ საერთოდ ყველა ერთ მოძღვრებს ქმნის. უმცროს სოფისტებს მიეკუთვნებიან: კრიტიასი, თრაზიმახე, კალიკლე, ალკიდამასი.

თუ სოფისტთა წინამორბედ ფილოსოფოსთა ყურადღებისა და კვლევის ცენტრში ბუნება იდგა მთელი თავისი სისავსითა და მრავალფეროვნებით, სოფისტებმა წინ წამოსწიეს ადამიანის პიროვნება და ამით საფუძველი დაუდეს ანტიკურ ფილოსოფიაში კოსმოლოგიური ხანის შეცვლას ანთროპოლოგიური ხანით, რაც თავის მხრივ საკაცობრიო აზროვნების ისტორიაში დიდ პროგრესს წარმოადგენდა.

საზოგადოების დემოკრატიული განვითარება და პიროვნების თავისუფლება ამ საზოგადოებაში ძველი წესებისა და ტრადიციების, ძველი, აბსოლუტურად მიჩნეული ჭეშმარიტებათა რღვევასა და მათი ახლით შეცვლასაც ნიშნავდა. და სწორედ აქ თქვეს სოფისტებმა თავიანთი ახალი სიტყვა: არ არსებობს ყველასათვის აუცილებელი და სავალდებულო ჭეშმარიტება, ისევე როგორც არ არსებობს ერთი და უცვლელი სამყარო. სამყარო და ჭეშმარიტება ორივე ცვალებადია და ორივეს საზომი პიროვნებაა, როგორც ადამიანი. ეს დებულება პროტაგორას ასე აქვს გამოთქმული: „ადამიანი არის საზომი ყველა საგანთა - არსებულთა, რომ ისინი არიან და - არარსებულთა, რომ ისინი არ არიან.“ ეს თავის მხრივ იმას ნიშნავს, რომ „რომ ყოველი საგანი არის ჩემთვის ისეთი, როგორც ის მე მეჩვენება, შენთვის კი ისეთი, როგორც ის შენ გეჩვენება, ადამიანები ვართ ხომ მეც და შენც“. აქედან გამომდის, რომ ყველაფრის საზომი ინდივიდუალური ადამიანია, ე.ი. ამ ქვეყნად იმდენი ჭეშმარიტი აზრი არსებობს, რამდენიც ინდივიდია. ობიექტური ჭეშმარიტება უარყოფილი

ხდება და მის ადგილს იკავებს რელატიური ანუ შეფარდებითი ქეშმარიტება. ასეთ შეხედულებას გნოსეოლოგიური რელატივიზმი ეწოდება. ქეშმარიტება, თავის მხრივ, ამტკიცებენ სოფისტები, ისაა, რასაც ცალკეული ადამიანისათვის სარგებლობა მოაქვს. შეიძლება ამ დებულების შებრუნება: სასარგებლო აზრი, ქეშმარიტია.

აქედან ის დასკვნაც გამომდინარეობს, რომ ზოგჯერ სიცრუეც შეიძლება ვინმესთვის სასარგებლო იყოს, მაშასადამე, ისიც შეიძლება მისთვის ქეშმარიტებად იქცეს. ქეშმარიტება-მცდარობის ობიექტური საზომი არ არსებობს, პოლიტიკოსს ის არ სჭირდება, მისთვის მთავარია თვით მცდარი დებულებაც კი ქეშმარიტებად გაასაღოს, რათა მისგან სარგებლობა მიიღოს. ამას კიდევ, თავის მხრივ, დასაბუთების ლოგიკური ხერხი სჭირდება, სოფისტებმა ხელი შეუწყვეს ლოგიკური პრობლემების კვლევა-ძიებას.

გორგიამ კიდევ უფრო გააღრმავა პროტაგორას რელატივიზმი და სკეპტიციზმამდე მივიდა. თავისი მოძღვრების შინაარსი მან სამ ძირითად პრინციპად ჩამოაყალიბა: 1. „არსი არ არსებობს“; 2. „თუ არსი არის, მაშინ მისი შემეცნება შეუძლებელია“; 3. „თუ არსის შემეცნება შესაძლებელია, მაშინ ამ ცოდნის სხვისთვის გადაცემა იქნება შეუძლებელი“. ეს უკიდურესი სკეპტიციზმი და ნიჰილიზმია, რომელმაც სოფიზმი შინაგან კრიზისამდე მიიყვანა და IV საუკუნისათვის კიდევაც გადაგვარების გზაზე დააყენა, რის შედეგად „სოფისტი“ სალანძღავ სიტყვად იქცა, ხოლო სოფისტიკა კამათში ან დასაბუთებაში არასწორი არგუმენტების გამოყენების საზომად.

მიუხედავად ამისა, სოფისტებმა გარკვეული დადებითი როლი ითამაშეს ისტორიაში: 1. ისინი იყვნენ პირველი ბერძენი განმანათლებელნი; 2. მათ წინ წამოიწიეს და ფილოსოფიური კვლევის ცენტრში დააყენეს ადამიანი, პიროვნება; 3. დიდ ყურადღებას აქცევდნენ აზრის დასაბუთების ხერხებსა და წესებს და მით ხელი შეუწყვეს ლოგიკური ცოდნის განვითარებას.

რებას“; 4. ხელი შეუწყვეს დიალექტიკის, როგორც აზროვნების მეთოდის, განვითარებას; 5. იყვნენ დემოკრატიის დამცველები და თავისუფალი მოაზროვნენი.

§ 9. სოკრატე

სოკრატე (469-399ძვ.წ.) სოფისტების მიერ ანტიკურ ფილოსოფიაში საფუძველჩაყრილი ახალი ეტაპის ერთ-ერთი უდიდესი წარმომადგენელია. ფილოსოფიის ისტორიკოსთა უმრავლესობა სწორედ მისი მოძღვრებით ავლებს ზღვარს აღნიშნული ხანის ფილოსოფიის განვითარებაში და ყოფენ მას „წინასოკრატულ“ და „სოკრატეს შემდგომ ფილოსოფიად“. სოკრატე იზიარებს სოფისტების პრინციპული მნიშვნელობის დებულებას იმის შესახებ, რომ ფილოსოფიის ცენტრალურ საკვლევ პრობლემას წარმოადგენს არა ბუნება, არამედ ადამიანი. მისი მოძღვრება არის ანთროპოლოგიზმი, რომელიც ორიენტირებულია ადამიანის, როგორც საზოგადოებრივი, ასევე ზნეობრივი არსების შემეცნებაზე. იმავე დროს სოკრატე უარყოფს სოფისტთა მტკიცებას იმის შესახებ, რომ ყოველი ჭეშმარიტება რელატიურია, ინდივიდუალურია და ამის გამო საყოველთაო მნიშვნელობის ჭეშმარიტება არ არსებობს. სოკრატე ცდილობს ერთმანეთისაგან განასხვავოს მოჩვენებითი და ჭეშმარიტი ცოდნა. ამ განსხვავების საფუძველს ის ცოდნის საგანში ხედავს. თუ ეს საგანი კონკრეტულია, მის შესახებ ცოდნა არ არის ნამდვილი, ჭეშმარიტი ცოდნა. ასეთი ცოდნა, სოკრატეს აზრით, შეიძლება იყოს მხოლოდ ზოგადი ცოდნა, ე.ი. ისეთი ცოდნა, რომელიც გამოთქვამს ცოდნის საგნის არსებით ნიშნებს, ზოგადს. ამიტომ ჭეშმარიტი ცოდნა მხოლოდ ზოგადის ცოდნაა, რომელიც ცნებით გამოითქმის. ცნების დადგენა კი ხდება მისი განსაზღვრებით. ამისთვის სოკრატე მიმართავდა კამათის, დიალოგის ხერხს და განავითარა დიალექტიკა, როგორც ჭეშმარიტების მიღწევის საშუალება, რომელიც მოწინააღ-

მდეგის მსჯელობაში აღმოაჩინეს შინაგან წინააღმდეგობას და კითხვების დასმითა და მათზე პასუხის გაცემით მიიყვანს მას ჭეშმარიტებამდე. ამ დიალოგისას კრიტიკულად განიხილებოდა საყოველთაო ჭეშმარიტებად ცნობილი დებულებები, ხდებოდა მათი არაჭეშმარიტი შინაარსის გამოვლინება და ახალი ჭეშმარიტების დადგენა. ამ პროცესში დიდ როლს თამაშობდა სოკრატესთვის დამახასიათებელი ირონია, როგორც ერთ-ერთი ხერხი ჭეშმარიტების მისაღწევად. გონების კრიტიკული მოქმედების მიზანს სოკრატე ხედავდა ცნების მიღებაში, რომელიც დაეყრდნობოდა საგნის მკაცრ განსაზღვრებას. ის ცდილობდა განესაზღვრა ისეთი ცნებები, როგორიცაა სიკეთე, სათნოება, სამართლიანობა და ა.შ. სოკრატემ პირველმა გამოიყენა ინდუქციური დასაბუთება და ცნებათა ზოგადი განსაზღვრებები, რაც ლოგიკურ ცოდნაში დიდმნიშვნელოვანი შენაძენი იყო.

სოკრატეს ფილოსოფიის მთავარი მიზანი იყო აღედგინა სოფისტების მიერ შელახული ცოდნის ავტორიტეტი. შემეცნება იწყება დაეჭვებით: „მე ვიცი რომ არაფერი არ ვიცი“ და მაღლდება თვითშემეცნებამდე, რომლის პრინციპია: „შეიცან თავი შენი“. სოკრატემ ღრმად გაიგო ადამიანის სულიერი სფერო, მისი შინაგანი წინააღმდეგობანი, მისი აზრით, სინამდვილის ეს სფერო არანაკლებ მნიშვნელოვანია, ვიდრე შეგრძნებადი სამყაროს არსება.

სოკრატეს მოძღვრება ეთიკური ანთროპოლოგიზმია, თვითშემეცნების მიზანი ზნეობრივი სრულყოფაა. უმაღლესი ჭეშმარიტება და სიკეთე ერთი და იგივეა. ეს არის სოკრატული ეთიკის საფუძველი. მისი მტკიცებით სიკეთის მცოდნე ბოროტებას არ ჩაიდენს. ამიტომაც ის ფილოსოფიის მოვალეობად საზოგადოებაში განათლების შეტანას მიიჩნევს. მან თავის პრინციპად ჭეშმარიტების ანუ სიკეთის სამსახური გაიხადა და მისთვის დათმო ამ ცხოვრების სიამოვნებანი – ცხოვრობდა ძალიან ღარიბად და ბოლოს ფიზიკურად შეეწირა მისთვის ზნეობრივად ღირებულ ჭეშმარიტებას.

სოკრატეს გარდაცვალების შემდეგ საბერძნეთის სხვადასხვა ადგილას ჩამოყალიბდა მის მიმდევართა ანუ სოკრატული სკოლები. ერთ-ერთი მათგანი იყო კინიკური ანუ ცინიკური, მეორე – კირენული და მესამე – მეგარული. კინიკური სკოლა (ანტისტენე, დიოგენე სინოპელი) ავითარებდა სოკრატის მოძღვრების ეთიკურ მხარეს, კირენული (არისტოპე, ჰეგეია) – ათეისტურს, ხოლო მესამე, მეგარული – რელიგიურ ტენდენციებს.

§ 10. პლატონი

პლატონი (427-347ძვ.წ.) ანტიკური სამყაროს ერთ-ერთი უდიდესი მოაზროვნეა, რომელმაც თავისი ეთიკური, ფილოსოფიური და პოლიტიკური შეხედულებები ჩამოაყალიბა ობიექტური იდეალიზმის საფუძველზე სისტემის სახით. ამ სისტემამ დიდი გავლენა მოახდინა როგორც პლატონის თანამედროვე ფილოსოფოსებზე, ასევე შუა საუკუნეებისა და ახალი პერიოდის საკაცობრიო აზროვნების განვითარების ისტორიაზე, თვით XX საუკუნის ჩათვლით.

პლატონის მოძღვრების გამოსავალი პრინციპი სინამდვილის გაორებაში მდგომარეობს. მისი მტკიცებით არსებობს ორი სინამდვილე: ნამდვილი სინამდვილე და მოჩვენებითი სინამდვილე, გრძნობადი სამყარო, პლატონის აზრით, არ არის ჭეშმარიტად არსებული, ის მუდმივად ცვალებადი, მოძრავი სამყაროა, რომელშიც არაფერი არ არის მტკიცე და ჭეშმარიტი, ამდენად ის მოჩვენებითია (იცავს ელემენტალურ პრინციპებს). გრძნობადი საგნებისა და მოვლენების ნამდვილი არსი, მათი მიზეზები – უსხეულო არაგრძნობადი ფორმებია, რომლებსაც მხოლოდ გონებით ვწვდებით. პლატონი მათ სახეებს ანუ „ეიდოსებს“ უწოდებს, იშვიათად კი – იდეებს. ყოველ გრძნობად საგანს არაგრძნობადი უსხეულო სამყაროში თავისი იდეა შეესაბამება. ეს იდეა, უპირველეს ყოვ-

ლისა, ზოგადობაა, არსებაა, რომელიც ყოველივე არსებულის ძირია. პლატონი ავითარებს სოკრატეს მოძღვრებას ცნების შესახებ და იდეას წარმოადგენს როგორც უზოგადეს ცნებას.

იდეა პლატონისათვის არის ობიექტური, ობიექტურად არსებული მარად უცვლელი აზრი, სუბსტანცია, ყოველი არსებულის მიზეზი, საფუძველი და არსება, არა მარტო ლოგიკური საფუძველი, არამედ რეალური საფუძველიც. იდეები არსებობენ სივრცისა და დროის გარეშე. „ცის მიღმა არსებულნი არიან“, გრძნობადი საგნები კი – დროსა და სივრცეში.

შემეცნების თეორიაში პლატონი უშუალოდ გამოდის სოკრატეს პრინციპებიდან. შეუძლებელია ზოგადი მნიშვნელობის ჭეშმარიტების უარყოფა, ნამდვილი ცოდნა ცნებითი ცოდნაა; ცოდნა კი არ იქმნება შემეცნებლის მიერ, არამედ იბადება მისი სულიდან, რომელშიც ის იმთავითვე მზამზარეული სახითაა მოცემული. პლატონის შემეცნების თეორიას მოგონების ანუ ანამნეზისის თეორია ეწოდება. მისი შინაარსი ძალზე მოკლედ შემდეგშია: ადამიანის სული უკვდავია (პლატონი იზიარებდა აღმოსავლეთის ქვეყნებში იმდროისათვის გავრცელებულ სულთა გადასახლებისა და გარდასახვის ანუ მეტაფსიქოზის თეორიას), რომელსაც ადრე მიღებული ცოდნა და გამოცდილება გააჩნია. ციურ სამყაროდან ადამიანის სხეულში ჩასახლებისას სულს ავინყდება თავისი ცოდნა. მასწავლებლის უპირველესი მოვალეობა იმაშია, რომ სხვადასხვა კითხვების დასმით ანუ დიალექტიკის გამოყენებით ბავშვის სულს მოაგონოს ადრე მისთვის ცნობილი ცოდნა, აშობინოს ეს ცოდნა.

მოგონების პროცესში დიდ როლს თამაშობს აგრეთვე გრძნობადი საგნები, რომლებთან შეხებაში სულს აგონდება მათი შესატყვისი იდეები: ცხენის დანახვით – ცხენობა, ცალკეული ადამიანის დანახვით – ადამიანობა. სულს აქვს მისწრაფება ცოდნით ამაღლდეს გრძნობადი საგნებიდან იდეე-

ბამდე, რასაც ის ახერხებს ეროსის ანუ ფილოსოფიური სიყვარულის მეშვეობით. გრძნობად საგნებსა და მოვლენებზე შესაძლებელია არა ცოდნა, არამედ – მხოლოდ ალბათური „შეხედულება“ ანუ „დოქსა“. შემეცნების პროცესი გულისხმობს ორ ეტაპს: 1. აღმასვლას ცნებათა განზოგადების პროცესში თვით უმაღლესი გვარეობის ცნებებამდე და 2. საპირისპირო უკუსვლას, უზოგადესი ცნებებიდან დაღმასვლას სულ უფრო ნაკლები ზოგადი ცნებებისაკენ. პირველ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ინდუქციის ლოგიკურ ხერხთან („ეპაგოგესთან“), ხოლო მეორე შემთხვევაში – ცნებების ერთიანობის მიღების ხერხთან („სინაგოგე“-სთან).

პლატონის აზრით ადამიანის ეთიკური იდეალი ბედნიერების მიღწევაა და იგი ხორციელდება სიკეთის იდეისადმი მისწრაფებასა და მის სამსახურში, მაგრამ მისი მიღწევა ამ ქვეყნის ფარგლებში შეუძლებელია. ბედნიერებას ადამიანი მიაღწევს მხოლოდ იდეათა სამყაროში გადასვლით, სადაც აღმოჩნდება, რომ უმაღლესი ბედნიერება და უმაღლესი კმაყოფილება არის სიკეთე, სიკეთის იდეა უმაღლესი ეთიკური იდეაა.

პლატონის კალამს ეკუთვნის ნაშრომი „პოლიტიკა“, რომელშიც ის განასხვავებს სახელმწიფო მმართველობის „ცუდ“ და „კარგ“ ფორმებს. ცუდი ფორმებია: ტიმოკრატია (პატივმოყვარეთა მმართველობა), ოლიგარქია (მდიდართა მმართველობა), დემოკრატია (ხალხის მმართველობა) და ტირანია (ერთის აბსოლუტური მმართველობა). პლატონს სახელმწიფო მმართველობის სრულყოფილ ანუ კარგ ფორმებად მიაჩნია: 1. არისტოკრატიული რესპუბლიკა და 2. არისტოკრატიული მონარქია. პლატონი, როგორც მონათმფლობელური არისტოკრატიის წარმომადგენელი, მისი მხურვალე იდეოლოგი იყო, დემოკრატიისა და მისი იდეოლოგიის – მატერიალიზმის დიდად მოძულე მტერი.

მიუხედავად არაერთი ნაკლოვანებისა, პლატონის ფილოსოფია მსოფლიო-ისტორიული მოვლენა იყო, რომელმაც

მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა მთელი საკაცობრიო აზროვნების განვითარებაზე.

§ 11. არისტოტელე

არისტოტელე (381-322ძვ.წ.) ანტიკური სამყაროს ყველაზე უდიდესი მოაზროვნეა, იგი არა მარტო ბრწყინვალე ფილოსოფოსია, არამედ ასევე ბრწყინვალე ლოგიკოსი, ფიზიკოსი, ფსიქოლოგი, ბიოლოგი, ეთიკოსი, ესთეტიკოსი, პოლიტოლოგი.

არისტოტელე თავის ფილოსოფიურ მოძღვრებაში დაუპირისპირდა თავის მასწავლებელ პლატონის შეხედულებებს და მკაცრად გააკრიტიკა იდეების შესახებ მისი თეორია. არისტოტელე თვლიდა, რომ იდეები ნამდვილად არსებობენ და ისინი არიან ნივთთა ანუ საგანთა არსებობის მიზეზები. მაგრამ, ფიქრობს არისტოტელე, ეს იდეები უნდა იყვნენ თვით საგნებში და არა ამ საგნებს მიღმა, სადღაც მეორე ანუ „იდეთა სამყაროში“. თუ იდეები სამყაროს მიღმაა, როგორ შეუძლიათ მათ განსაზღვრონ ეს სამყარო? – აყენებს კითხვას არისტოტელე. თუ იდეები სამყაროს მიღმაა, მაშინ შეუძლებელია მათ საფუძველზე რაიმეს ახსნა. ნამდვილად იდეა – ეს არის ის, რაც საერთო ანუ ზოგადია საგნებში. მაგრამ ზოგადი ვლინდება ერთეულებში. მაშასადამე, იდეები როგორც საერთო, როგორც ზოგადი, უნდა არსებობდნენ თვით საგნებში და არა მათ მიღმა, ხოლო თუ საგნის გარეშეა, მაშინ საგნის არსება არ ყოფილა. არისტოტელემ პლატონის იდეათა თეორიის წინააღმდეგ წამოაყენა რიგი არგუმენტები: 1. რეალური საგნებისაგან დამოუკიდებლად არსებული იდეების აღიარება იწვევს სამყაროს გაორმაგებას და მათი შეცნობის პრობლემის გართულებას. მაგალითად, თუ ერთეული სოკრატეს მიღმა არსებობს სოკრატეს იდეა, მაშინ ასახსნელია არა ერთი მოვლენა, არამედ ორი, მივიღეთ ორ-

მაგი სიძნელე; 2. პლატონმა ვერ შეძლო ზუსტად დაედგინა საკითხი იმის შესახებ, ყოველ ერთეულ საგანს შეესაბამება თავისი იდეა, თუ ზოგიერთს? თუ არსებობს ისეთი საგანი (მაგ. ტალახი, ნაგავი და მისთ.), რომელსაც თავისი იდეა არ შეესაბამება, მაშინ აქედან გამოდის, რომ საგანს შეუძლია არსებობდეს იდეის გარეშეც. მაშინ ისმება კითხვა: რატომ არის აუცილებელი სხვა საგნებისათვის იდეის არსებობა? ეს საკითხი არისტოტელეს აზრით პლატონს გადაჭრილი არა აქვს და ამიტომ კრიტიკას იწვევს; 3. პლატონთან აუხსნელია საგნებისა და იდეების კავშირი. თუ ისინი არსებობდნენ ცალ-ცალკე, მათი დაკავშირება – გაერთიანება უნდა მოხდეს მესამეში და ა.შ. (ე.წ. „მესამე ადამიანის“ არგუმენტი). არისტოტელემ ბევრი სხვა არგუმენტიც დაასაბუთა პლატონის იდეათა თეორიის ნაკლოვანი მხარეები.

არისტოტელემ დაამტკიცა, რომ პლატონის იდეა არ შეიძლება იყოს ყოველივე არსებულის ანუ სამყაროს არსებობის მიზეზი, რამდენადაც თვითონ არის აუხსნელი, გაურკვეველი რამ, გაურკვეველი კი არ შეიძლება იყოს გარკვეულის არსებობის მიზეზი. არისტოტელემ თავის მხრივ წამოაყენა ყოველი არსებულის ოთხი მიზეზი. ესენია: ფორმა, მატერია, მოქმედება და ბოლოვადი მიზეზი ანუ მიზანი. ერთია პასიური მიზეზი – მატერია, ხოლო სამი დანარჩენი – აქტიური. სიცხადისათვის თვით არისტოტელეს მაგალითზე ვნახოთ ამ მიზეზთა ურთიერთკავშირი. მაგიდაზე დგას სოკრატეს მარმარილოს ქანდაკება. ჩვენ გვებადება კითხვა: რა არის ამ ქანდაკების არსებობის მიზეზი? ქანდაკება როგორც სოკრატეს ქანდაკება არსებობს იმდენად, რამდენადაც მას აქვს სოკრატეს სახე, რომელიც მას განასხვავებს ფიდიასის სახისაგან. სახე გარკვეულობაა, გარკვეულობა კი – ფორმა, ე.ი. სოკრატეს ქანდაკების არსებობის ერთ-ერთი პირველი მიზეზი არის ფორმა. მაგრამ სოკრატის ქანდაკების გამოსაკვეთად საჭიროა აგრეთვე მასალა – მარმარილო. – მასალა, რომლისაგანაც გააკეთებს მას მოქანდაკე, ე.ი. მეორე მიზეზი სოკ-

რატეს ქანდაკების არსებობისა არის მასალა ანუ მატერია. მაგრამ ფორმისა (სახისა) და მატერიის (მასალის) დაკავშირება ვერ მოხდება და ქანდაკება ვერ გაკეთდება მოქანდაკის მოქმედების გარეშე. ქმედება არის სოკრატის ქანდაკების არსებობის მესამე მიზეზი. და ბოლოს ქანდაკება ვერ გაკეთდება ისე, თუ მის შექმნას არ ექნება გარკვეული მიზანი – მაგალითად, გამოფენაზე გამოტანა ან სხვა განზრახვა. ამრიგად, არისტოტელეს აზრით, ყოველ არსებულს, როგორც ასეთს, აქვს ოთხი მიზეზი: ფორმალური, მატერიალური, მოქმედი და ბოლოვადი მიზეზი ანუ მიზანი.

არისტოტელე თავის ნააზრევში არ არის თანმიმდევრული, რის გამოც ის აღიარებს ფორმის ფორმას ანუ წმინდა ფორმის არსებობას, რომელიც თავის მხრივ სხვა არაფერია, თუ არა ღმერთი, როგორც უმაღლესი გონება, უმაღლესი მიზანი. ამის საფუძველზე არისტოტელეს ფილოსოფია თეოლოგიურიცაა (თეოლოგია-ღვთისმეტყველება) და ტელეოლოგიურიც (ტელეოლოგია-მოდღვრება სამყაროს მიზნობრივად მონყობის შესახებ).

არისტოტელეს მტკიცებით სამყაროს მოძრაობა არის მიზნობრივი პროცესი, მისი ყოველი მომენტი ურთიერთგანპირობებულია, რაც, თავის მხრივ, გულისხმობს ერთიან მამოძრავებელ ძალას. აღიარებს რა სამყაროში მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების არსებობას, არისტოტელე მიდის ყოველი არსებულის პირველი მიზეზის არსებობის აღიარებამდე. ეს არის ე.წ. ღმერთის არსებობის ონტოლოგიური დასაბუთება: ღმერთი არის მოძრაობის პირველი მიზეზი. სანყისთა უპირველესი სანყისი, ის იმავე დროს თვითმიზეზია, თვითონ უძრავი, ყველაფრის მამოძრავებელია. ღმერთი არის საერთოსამყაროსეული ზეგრძნობადი სუბსტანცია, ყოველივეს გონივრულად მომწესრიგებელი, კოსმოსის შემქმნელი. მაგრამ, თავის მხრივ, არისტოტელეს ღმერთი არ არის პიროვნული ღმერთი.

არისტოტელეს აზრით სული არის სხეულისაგან მოუშორებელი, მისი მაორგანიზებელი პრინციპი, ორგანიზმის რეგულაციის წყარო და წესი. სული არის სხეულის ენტელექია (მიზანმიმართული ენერგია, მამოძრავებელი ძალა, რომელიც შესაძლებლობას გადააქცევს სინამდვილედ) სხეულის სიკვდილით თავისუფლდება სული, სული მარადიულია და უკვდავი.

შემეცნების საგანი ყოფიერებაა, ამტკიცებს არისტოტელე, შემეცნება იწყება შეგრძნებებით, შეგრძნებებით მიიღება ცოდნის ისეთი ფორმები, როგორცაა: შეხედულება (დოქსა), ცდა (ემპირია) და გამოცდილება (ტეხნე). რამდენადაც ამ ფორმების საგნები მოძრავი და ცვალებადი საგნებია. ისინი ვერ იძლევიან მყარსა და აუცილებელ ცოდნას, ზოგადის შესახებ ცოდნას. ასეთ ცოდნას იძლევა მეცნიერული ცოდნა (ეპისტემე), მისი საგანია ზოგადი, ე.ი. აუცილებელი და საყოველთაო. ამიტომ ის თავისი ღირსებით მალა დგას გრძობად შემეცნებაზე. მეცნიერული ცოდნა გამოითქმის ცნებებით, მსჯელობებითა და დასკვნებით. აზროვნების ლოგიკურ კავშირებს და ფორმებს სწავლობს მეცნიერება ლოგიკა. არისტოტელე მისი შემქმნელია. თუ არსიტოტელეს ფილოსოფიური შეხედულებები ძირითადად გადმოცემულია მის „მეტაფიზიკაში“, ლოგიკური მოძღვრება გაშლილია ისეთ შრომებში, როგორცაა: „კატეგორიები“, „ანალიტიკა“, „ტოპიკა“, და „პერი ჰერმინიას.“

არისტოტელეს დამსახურებათა შორის უნდა აღინიშნოს მის მიერ დიალექტიკის, როგორც აზროვნების წესის, შემდგომი განვითარება. ფორმისა და მატერიის, შესაძლებლობისა და სინამდვილის, მიზეზისა და შედეგის. აუცილებლობისა და შემთხვევითობის ურთიერთობის განხილვა, ამის ბრწყინვალე ნიმუშია. პოტენციისა და აქტის ცნებების ანალიზით არისტოტელემ ფილოსოფიაში შემოიტანა განვითარების პრინციპი. მანვე მოგვცა ფილოსოფიურ კატეგორიათა (არსება ანუ სუბსტანცია, რაოდენობა, თვისებრიობა, მი-

მართება, ადგილი (სივრცე), დრო, ქონება, მდგომარეობა, მოქმედება და ვნება) იერარქიული სქემა, რომელშიც ძირითადად მიაჩნია სამი კატეგორია: არსება, მდგომარეობა და მიმართება.

სპეციალური განხილვის საგანია არისტოტელეს ეთიკური, ესთეტიკური და პოლიტიკური სოციოლოგიური შეხედულებები, რომლებსაც სტუდენტები გაეცნობიან შესაბამისი კურსების შესწავლისას.

არისტოტელეს ფილოსოფიურმა მოძღვრებამ, რომელიც მრავალ პრობლემას მოიცავდა, თავისი მეცნიერული კვლევის სიღრმითა და დასაბუთების მაღალი დონით უდიდესი გავლენა მოახდინა საკაცობრიო აზროვნების შემდგომ განვითარებაზე, როგორც შუა საუკუნეების, ასევე ახალი და უახლესი დროის ფილოსოფიაზე. არისტოტელეთი მთავრდება ანტიკური ფილოსოფიის ზეაღმავალი ხაზი და იწყება მისი დაქვეითება-დაცემის ხანა.

§ 12. ელინისტური და რომაული ხანის ფილოსოფია

ელინისტურ ფილოსოფიაში, უპირველეს ყოვლისა, იგულისხმება სამი სკოლა: ეპიკურეიზმი, სტოიციზმი და სკეპტიციზმი.

§ 1. ეპიკურეიზმი

ეპიკურეს (341-270ძვ.წ.) ფილოსოფია წარმოადგენს ძველბერძნული მატერიალიზმის მწვერვალს, ეპიკურემ არამართო დაიცვა დემოკრიტეს ატომისტიკა, არამედ შემდგომ განავითარა იგი: დააზუსტა დეტალებში და გაამდიდრა ახალი პრინციპებით. ერთ-ერთი ასეთი პრინციპი იყო ეპიკურეს მტკიცება იმის შესახებ, რომ ატომებს გააჩნიათ ისეთი თვისება, როგორიცაა წონა, რომლის ძალითაც ისინი მოძრაობენ

სამყაროში. მეორე, ასევე მნიშვნელოვანი პრინციპი იყო ეპიკურეს მიერ ატომთა სწორხაზოვან მოძრაობიდან გადახვევის შესაძლებლობის დაშვება, რაც, თავის მხრივ, ნიშნავდა დემოკრიტეს მკაცრი დეტერმინიზმის დაძლევის ცდას და შემთხვევითობის ობიექტურად არსებობის აღიარებას. ატომის თვითმოძრაობის იდეის წამოყენება ეპიკურეს მიერ მეტად დიდმნიშვნელოვანი ნაბიჯი იყო მატერიალიზმის განვითარების ისტორიაში.

ეპიკურე, დემოკრიტესაგან განსხვავებით, აღიარებდა ატომთა მეორადი თვისებების: ფერის, გემოსა და სუნის ობიექტურად არსებობას.

შემთხვევითობის ობიექტურ კატეგორიად აღიარებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ეპიკურეს ეთიკისათვის: თუ არსებობს შემთხვევითობა, მაშინ არსებობს ნების თავისუფლება, ფიქრობდა ეპიკურე, ხოლო ნების თავისუფლება პირობაა ბედნიერების მისაღწევად. ბედნიერება არის უმაღლესი ნეტარება, სიამოვნება, რომლის გამოხატვის ფორმა არის სულიერი სიმშვიდე, აუღელვებლობა ანუ ათარაქსია, იგი სიბრძნით ანუ ფილოსოფიით მიიღწევა.

შემეცნების ისტორიაში ეპიკურე მატერიალისტი – სენსუალისტია, რაც იმას ნიშნავს, რომ ის აღიარებდა ობიექტური სინამდვილის შემეცნებას შეგრძნებისა და აღქმის საშუალებით. შეგრძნებების საშუალებით შემეცნებელი სუბიექტი იღებს საგნის სახეებს ანუ ეიდოლებს და მას ინახავს მეხსიერება. მათი გონებრივი დამუშავების შედეგად წარმოიშვება ცნებები, მსჯელობები და დასკვნები.

ეპიკურე თავისი დროის უდიდესი ათეისტი იყო. რელიგიის არსებობას ის ხსნიდა სიკვდილისადმი შიშითა და ბუნების კანონების არცოდნით, ებრძოდა სულის უკვდავების თეორიას. ეპიკურე ამტკიცებდა, რომ ადამიანებს სიკვდილი არ უნდა აშინებდეთ, რამდენადაც „სანამ ჩვენ ვართ, სიკვდილი არ არის, ხოლო როცა სიკვდილი მოვა, ჩვენ არ ვიქნებით.“ ეპიკურეს აზრით ბუნების კანონების არცოდნა ადამიანებს

აიძულებთ დაუშვან, რომ რაც ამ ქვეყნად ხდება, ხდება მხოლოდ ღმერთის ნებით, რომელსაც ისინი წინ ვერ აღუდგებიან, ამის გამო ისინი ფატალიზმის (ბედისწერის) მონები ხდებიან. ღმერთების შიშისაგან განთავისუფლების გარეშე ადამიანი ბედნიერებას ვერ მიაღწევს, ე.ი. ის თავისი ცხოვრების საზრისს ვერ განახორციელებს.

ეპიკურეს მატერიალიზმი თავის განვითარებას პოულობს რომელი ფილოსოფოსი ლუკრეციუსის (99-55ძვ.წ.) ბრწყინვალე ნაშრომში „საგანთა ბუნების შესახებ“.

ეპიკურეს შეხედულებებს საუკუნეების განმავლობაში სასტიკად ებრძოდა იდეალიზმი და ქრისტიანობა, ყოველნაირად ამცირებდნენ მას და ზიზღით „კუჭის ფილოსოფიას“ უწოდებდნენ.

§ 2. სტოიციზმი

სტოიციზმმა, როგორც ფილოსოფიური აზრის გარკვეულმა მიმართულებამ, მთელი ექვსი საუკუნე იარსება, მოყოლებული ჩვენი წელთაღრიცხვამდე III საუკუნიდან და დამთავრებული III საუკუნით ჩვენი წელთაღრიცხვით. მასში განასხვავებენ ორ ეტაპს: ადრინდელს (ძენონი (333-262 ძვ.წ.), კლევანთე (331-233), ქრიზიპე (280-207) და გვიანდელს (სენეკა – 5 ძვ.წ. – 65 ახ.წ.), ეპიკტეტი (50-140ახ.წ.), მარკ ავრელიუსი (121-180ახ.წ.). ადრინდელი სტოიციზმის წარმომადგენლები სირიელები იყვნენ, გვიანდელის კი – რომაელები.

სტოელების მოძღვრების ძირითადი ნაწილი ეთიკაა, რომლის დასაბუთებაც ისინი ცდილობენ ფიზიკითა და ლოგიკით. მათი მტკიცებით ბუნებას ორი საწყისი აქვს: მატერიალური და ღვთაებრივი, პასიური და აქტიური, მატერია და ფორმა. ყოველივე არსებული მოძრავი და ცვალებადია, რომლის საფუძველი „ლოგოსი“ ანუ კანონზომიერებაა, იგი ყველაფრის განმსაზღვრელია, სამყაროს ბედისწერაა. ყველაფერი ხდება ისე, როგორც უნდა მომხდარიყო „ლოგოსის“

მიხედვით. სტოელები ფატალისტები (ფატალიზმი – ბედის-ნერით განსაზღვრულობა) იყვნენ.

ბედისწერა განაგებს ადამიანის თითოეულ მოქმედებას, „მაგრამ მისი დანიშნულება ის არის, რომ ბუნების საიდუმლოებას თავის არსებაში გამოხატავს და ამიტომ ბუნების მიხედვით ცხოვრება, სტოელების აზრით, ადამიანის უმაღლესი დანიშნულებაა, ამავე დროს მისი უმაღლესი ბედნიერება და უმაღლესი ბედისწერაც“ (მ. გოგიბერიძე).

სტოელთა აზრით უმაღლესი ეთიკური იდეალი ბედნიერებაა, რომლის მიღწევის საშუალებასაც გონიერი ცხოვრება წარმოადგენს. გონიერი ცხოვრება „აქსია“-ზე ანუ უმაღლეს ღირებულებაზეა დაფუძნებული. „აქსია“ ეთიკური მოქმედების ნორმაა. ნორმის მიხედვით მოქმედება არის მოვალეობა. რაც გონებრივია, ის სათნოება და უმაღლესი ღირებულებაა. ამიტომ ბედნიერებაცაა. გონიერი ადამიანი ანუ ბრძენი უმაღლეს სიკეთეს ანუ ბედნიერებას თვით სიბრძნეში ხედავს, სხვა ყველაფრის მიმართ ის გულგრილობას ანუ აპათიას უნდა ავლენდეს. ბედნიერება ვნებისაგან თავისუფლებაში, სულის სიმშვიდეში, გულგრილობაშია. სენეკას აზრით ადამიანს სიკვდილის არ უნდა ეშინოდეს, რამდენადაც იგი ტანჯვისაგან გათავისუფლებაა, იგი სასჯელი კი არ არის, არამედ სამართლიანობაა ბუნების წინაშე.

§ 3. სკეპტიციზმი

სკეპტიციზმის ფუძემდებელია პირონი (360-270ძვ.წ.). მისი მოძღვრების თანახმად, ფილოსოფოსი ის ადამიანია, რომელიც ესწრაფვის ბედნიერებას. ბედნიერება კი მდგომარეობს მხოლოდ აუღელვებელ სიმშვიდესა და ტანჯვის არარსებობაში. ბედნიერების მაძიებელმა უნდა უპასუხოს სამ კითხვას: 1. რისგან შედგება საგნები; 2. როგორ მიმართებაში უნდა ვიყოთ ჩვენ მათთან; 3. რა სარგებლობა გვექნება ჩვენ ამ ურთიერთმიმართებისაგან. პირველ კითხვაზე რა-

იმე პასუხის გაცემა არ შეიძლება, რამდენადაც არ შეიძლება რაიმეზე ვთქვათ, რომ ის ნამდვილად არსებობს. ამიტომ არც ერთ ცოდნაზე არ შეიძლება ვთქვათ, რომ ის ჭეშმარიტია ან მცდარი, ყოველ მტკიცებას ნებისმიერ საგანზე შეიძლება თანაბარი უფლებით დავუპირისპიროთ მისი საწინააღმდეგო მსჯელობა.

საგნებზე ერთმნიშვნელოვანი მტკიცების შეუძლებლობიდან პირონს გამოყავდა პასუხი მეორე კითხვაზე. საგნებისადმი ნამდვილი ჭეშმარიტი ფილოსოფიური მიმართება მდგომარეობს იმაში, რომ თავი შევიკავოთ მათზე ყოველგვარი მსჯელობისაგან. ეს არ ნიშნავს იმას, რომ საერთოდ არ არსებობს მათ შესახებ რაიმე სარწმუნო ცოდნა – ჩვენი გრძნობადი აღქმები ანუ შთაბეჭდილებები ნამდვილად სარწმუნოა. მცდარობა წარმოიშვება მხოლოდ მსჯელობის დროს, როდესაც ადგილი აქვს მოჩვენებითობის ჩათვლას ჭეშმარიტებად. მეორე კითხვაზე პასუხი განსაზღვრავს, პირონის აზრით, მესამე საკითხზე პასუხს: სარგებლიანობა, რომელიც გამომდინარეობს ყოველგვარი მსჯელობისაგან თავშეკავებაში არის აუღელვებლობა, სიმშვიდე, რომელშიც სკეპტიციზმი ხედავს ფილოსოფიისათვის ნეტარების უმაღლეს საფეხურს.

სკეპტიციზმი პირონის შემდეგ განავითარეს მისმა მიმდევრებმა ტიმონმა, არკეზილამ, კარნეადემ, ენესიდენემ, აგრიპამ და სექსტ-ემპირიკოსმა.

სკეპტიციზმმა თავის შეეჭვების („სკეპსის“) მეთოდით ხელი შეუწყო შემეცნების თეორიასა და საერთოდ ფილოსოფიური აზროვნების შემდგომ განვითარებას.

§ 4. მისტიციზმი

ძველი და ახალი წელთაღრიცხვის მიჯნაზე რომის იმპერიაში არსებულმა მონათმფლობელური საზოგადოების კრიზისმა თავის გამოხატულება ჰპოვა ამ საზოგადოების სულიერ სფეროშიც: ადგილი აქვს მისტიკურ-რელიგიურ-ფილოსოფიური აზროვნების სხვადასხვა ფორმების წარმოშობას, მათ შორის ერთ-ერთია მისტიციზმი („მიუსტიკოს“- საიდუმლო). იგი წარმოადგენდა ძველი აღმოსავლეთის რელიგიურ და ბერძნული სამყაროს ფილოსოფიურ შეხედულებათა ერთგვარ ნარევს, რომელიც ამტკიცებდა, რომ ღმერთთან ურთიერთობა, თითქოსდა, მიიღწევა გაცისკროვნების, ექსტაზის, გამოცხადების გზით. მისტიციზმი ჩამოყალიბდა ეგვიპტის ქალაქ ალექსანდრიაში, ძველი წელთაღრიცხვით I საუკუნეში, მისი პირველი წარმომადგენელია ფილონი. იგი ბიბლიას განმარტავდა სტოიკური პლატონიზმის მეთოდების დახმარებით და ცდილობდა ეჩვენებინა ფილოსოფიური ცოდნის სისუსტე რელიგიური რწმენის წინაშე. ფილონის მტკიცებით გრძნობას ცოდნის მოცემა არ შეუძლია, ჭეშმარიტება მხოლოდ წმინდა გონებით მიიწვდომება და მისი საგანი არის უმაღლესი არსება ანუ ღმერთი – იეღოვა, ყოვლად ბრძენი, ყოვლადძლიერი და ყოვლადსრული არსება. თავისთავად და თავისთვის არსებული ღმერთი მის მიერ შექმნილ სამყაროსთან ურთიერთობას ამყარებს უმაღლესი იდეის „ლოგოსის“ მეშვეობით. ფილონს ღმერთი სამებად ჰყავს წარმოდგენილი: თავისთავადი ღმერთი, პირველშობილი ღმერთი და სული (აქედან ერთი ნაბიჯია ქრისტიანობის ღმერთამდე – მამა ღმერთი, ძე ღმერთი და სული წმიდა).

ფილონის მტკიცებით ინდივიდუალური სული უკვდავია, სხეულის სიკვდილის შემდეგ სული მკვდრეთით აღსდგება, კეთილი ადამიანის სული მუდმივ ნეტარებაში იქნება, ხოლო ბოროტი ადამიანის სული მუდმივი ტანჯვისათვის არის განწირული. ამიტომ ადამიანის ამქვეყნიური ცხოვრე-

ბის მიზანი უნდა იყოს ღმერთისადმი დამსგავსება. ფილონ ალექსანდრიელის შეხედულებებმა დიდი გავლენა მოახდინეს ქრისტიანობის წარმოშობაზე. მსგავს აზრებს ბლომად ვხვდებით ალექსანდრიის სახარებებში. სწორედ ამის გამო ფილონს „ქრისტიანობის ნამდვილ მამას უწოდებენ.“

§ 5. ნეოპლატონიზმი

ნეოპლატონიზმი წარმოიშვა ახალი წელთაღრიცხვით II საუკუნეში, მას საფუძველი ჩაუყარა ალექსანდრიელმა ბერძენმა ამონიო საკამ. ეს მოძღვრება ალექსანდრიიდან ძალიან სწრაფად გავრცელდა რომის მთელ იმპერიაში, რაც გამოწვეული იყო ეპოქის სულისკვეთებით: მონათმფლობელური საზოგადოებიდან ფეოდალურზე გადასვლა ახალ იდეოლოგიას მოითხოვდა. ეს ახალი იდეოლოგია კი ქრისტიანობა იყო, რომლის წარმოშობის თეორიულ წყაროთა შორის ნეოპლატონიზმს მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია.

ნეოპლატონიზმის ყველაზე დიდი წარმომადგენელია პლოტინი და პროკლე.

პლოტინის (204-270) მოძღვრების მთავარი პრობლემა ერთისა (ღმერთის) და სიმრავლის (ქვეყნის) დამოკიდებულების პრობლემაა, პლოტინის მტკიცებით ყველაფერი ერთიდან ანუ ღმერთიდან გამომდინარეობს და ყველაფერი მასვე უბრუნდება. ღვთაება არის პირველი არსება, აბსოლუტური ერთი, რომლისგანაც ქვეყნიერება (სიმრავლე) წარმოიშობა ემანაციის (გამოსხივების) გზით. პროცესი სამ საფეხურებიანია: ღმერთი-ქვეყანა-ღმერთი. ასევე სამსაფეხურიანია ემანაციის პროცესიც: გონება (ნუსი) – სული (ფსიქე) – მატერია. მატერია წარმოადგენს უდაბლეს საფეხურს სამყაროს იერარქიაში, „მსოფლიო სულის“ ემანაციას, რომელზეც აღმატებულია „სული“, ხოლო უფრო ზევით - „პირველარსი ანუ „ერთი“. აქ მოცემულია დიალექტიკის ტრადიციული (სამსა-

ფეხურიანი) პრინციპი, რომელიც შემდგომ განავითარა პროკლემ.

პროკლეს (410-485) მიხედვით ღმერთისგან ქვეყნის ემანაციას ასევე სამი მომენტი აქვს: 1. წარმოებულის მწარმოებელში ყოფნა; 2; წარმოებულის მწარმოებლისაგან გამოსვლა და 3. წარმოებულის მწარმოებელში დაბრუნება. აქაც განვითარების სამსაფეხუროვან გაგებასთან გვაქვს საქმე.

ნეოპლატონიზმში ტრიადული მსვლელობა – უმაღლესიდან უმდაბლესზე ჩამოსვლა არის დეგრადაციის პროცესი, რაშიც ცხადად გამოვლინდა ანტიკური ეპოქის ფილოსოფიის დაცემისა და მის თეოსოფიით შეცვლის ფაქტი.

იმპერატორ იუსტინიანეს 529 წლის ედიქტით ათენის ფილოსოფიური სკოლის დახურვა იყო უკანასკნელი წერტილი, რომელიც დაესვა ანტიკური სამყაროს აზროვნებას. აქედან იწყება ახალი ეპოქა – შუა საუკუნეები.

თავი III. შუა საუკუნეების ფილოსოფია (VI-XV ს. I ნახევარი)

მიუხედავად იმისა, რომ შუა საუკუნეებში საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების ტემპი აშკარად ძალზე ნელი იყო, ეს ეპოქა არც რეგრესს წარმოადგენდა და არც ერთ ადგილზე ტკეპნას. პირიქით, შუა საუკუნეებში თითქმის მთელი 1000 წლის განმავლობაში, მეტად მნიშვნელოვანი ცვლილებები ხდება როგორც სოციალ-ეკონომიკურ, ასევე იდეოლოგიის სფეროში. ანტიკური ფილოსოფია, რომელიც მონათმფლობელური სამყაროს იდეოლოგიას წარმოადგენდა, ამ ფორმაციის ისტორიის არენიდან წასვლას თან გადაყვა და მის ადგილზე მოვიდა ფეოდალური საზოგადოების იდეოლოგია-რელიგია, წინა აზიასა და ევროპაში – ქრისტიანობა, ხოლო აზიის ქვეყნებში – ისლამი.

ქრისტიანობა მძლავრი სულიერი მოძრაობა იყო, რომლის საფუძვლები საზოგადოებრივი მოთხოვნილებებით იყო გაპირობებული. ახალ ეპოქას ახალი იდეოლოგია სჭირდებოდა. ასეთი ხდება რელიგია, ხოლო ფილოსოფია იქცევა მის მსახურად. წარმართობაზე ქრისტიანობის გასამარჯვებლად იქმნებოდა ქრისტიანობის დამცველთა ანუ აპოლოგეტთა ლიტერატურა – აპოლოგეტიკა. მის კვალად იქმნებოდა ეკლესიის მამათა მიერ პატრისტიკა-ნაშრომები, რომლებმაც საფუძველი ჩაუყარეს ქრისტიანობის ფილოსოფიას.

შუა საუკუნეების ფილოსოფიის განვითარების ძირითად ეტაპებს წარმოადგენს პატრისტიკა და სქოლასტიკა. პატრისტიკა მოიცავს IV-IX საუკუნეებს, ხოლო სქოლასტიკა XI-XIV საუკუნეებს.

§ 1. პატრისტიკა

პატრისტიკის მთავარი პრობლემები მდგომარეობდა შემდეგში:

1. ღმერთის არსებისა და მისი სამების (ანუ ტრინიტატის) პრობლემა;
2. რწმენისა და ცოდნის ურთიერთმიმართება, ქრისტიანული გამოცხადება და წარმართების (ბერძნებისა და რომაელების) სიბრძნე;
3. ისტორიის, როგორც გარკვეული საბოლოო მიზნისაკენ, მოძრაობის გაგება და ამ მიზნის განსაზღვრა;
4. ადამიანის თავისუფლების განხილვა მისი სულის ხსნისა და დაღუპვის შესაძლებლობის თვალსაზრისით;
5. სამყაროში ბოროტების წარმოშობისა და არსებობის საკითხი, რატომ ითმენს მას ღმერთი?

იყო აგრეთვე სხვა პრობლემებიც. ამ საკითხების გადამწყვეტისას პატრისტიკა უეჭველად განიცდიდა პლატონისა და ნეოპლატონიზმის გავლენას.

პატრისტიკის ერთ-ერთი ყველაზე გამოჩენილი წარმომადგენელი იყო ავრელიუს ავგუსტინე (354-430). მის კალამს ეკუთვნის ისეთი ნაწარმოებები, როგორიცაა: „აღსარება“, „ღვთის ქალაქი“, „სულის უკვდავებაზე“, „თავისუფალ ნებელობაზე“ და სხვ.

ღმერთისა და სამყაროსადმი მისი მიმართება არის უმთავრესი პრობლემა ავგუსტინეს ნაშრომებში. ავგუსტინე ღმერთს განიხილავს როგორც არამატერიალურ აბსოლუტს, ხოლო სამყაროსა და ადამიანს როგორც მისგან შექმნილს. ღმერთი ზებუნებრივია. სამყარო, ბუნება და ადამიანი, როგორც ღვთის შემოქმედებითი შედეგები, დამოკიდებულნი არიან საკუთარ შემქმნელზე. თუ ნეოპლატონიზმში ღმერთი იყო უპიროვნებო არსება, როგორც ყოველივე არსებულის ერთიანობა, ავგუსტინეს ღმერთი ესმის როგორც პიროვნე-

ბა, რომელმაც შექმნა ყოველივე არსებული. უსხეულო ღმერთი არის ყოველივე არსებულის უსასრულო სანყისი. ღმერთის მიერ შექმნილი სამყარო განსაზღვრულია (შემოზღუდულია სივრცით), ხოლო მისი არსებობა – დროში. სივრცე და დრო არსებობენ მხოლოდ სამყაროში, სამყაროს შექმნის დასაწყისი არის დროის დასაწყისიც. ავგუსტინე დროის იდეას უკავშირებს არსებულის მოძრაობას და ამტკიცებს, რომ მოძრაობის მომენტი არის სწორედ დრო.

ქრისტიანული დოგმატის მიხედვით, ღმერთმა შექმნა სამყარო არაფრისაგან, შექმნა მისი ნებელობის აქტით, თავისი ყოვლადძლიერების წყალობით. ღვთიური ყოვლისშემძლეობა აგრძელებს ყოველ წუთს, ყოველ წამს შეინარჩუნოს სამყაროს არსებობა. ასეთ შეხედულებას კრეაციონიზმი ეწოდება. (ლათ. „კრეაციო“ - ნიშნავს - „ქმნადობას“, შექმნას). ქრისტიანული ღმერთი ბუნებაზე მაღლა დგას, მის მიღმაა და ამის გამო არის ტრანსცენდენტური ღმერთი. არის მხოლოდ ერთი აბსოლუტური სანყისი-ღმერთი, ყოველივე დანარჩენი მისი ქმნილებაა. ღმერთი მარადიულია, უცვლელია, თავისთავის მსგავსია, არაფერზე არ არის დამოკიდებული და წარმოადგენს ყოველივე არსებულის წყაროს. ავგუსტინეს მტკიცებით, ღმერთი არის უმაღლესი არსება, უმაღლესი სუბსტანცია, უმაღლესი (არამატერიალური) ფორმა, უმაღლესი სიკეთე. ქრისტიანული ღმერთი შემეცნებისათვის მიუწვდომელია, მაგრამ ის თვით ეცხადება ადამიანს ბიბლიის მეშვეობით, რომლის გაგებაც არის ღმერთის შეცნობის მთავარი გზა, რომელიც ხორციელდება რწმენით. გონება თავისი არგუმენტებით რწმენის განმტკიცებას უნდა ემსახურებოდეს.

§ 2. არეოპაგიტკა

შუა საუკუნეების აზროვნებაზე დიდი გავლენა მოახდინა თეოლოგიურ-ფილოსოფიურმა ნაწერებმა, რომლის ავ-

ტორობა მიეწერება ფსევდოდონისე არეოპაგელს (აკად. შ. ნუცუბიძისა და ბელგიელი მეცნიერის ჰონიგმანის მტკიცებით V საუკუნის ქართველ მოღვაწეს – პეტრე იბერს). აეროპაგიტიკა იყო პირველი მისტიკური თეოლოგია ქრისტიანულ აზროვნებაში, რომელიც ამტკიცებდა, რომ ღმერთი, რომელიც აერთიანებს დადებით და უარყოფით პრედიკატებს (ნიშნებს) ადამიანის გონებისთვის მიუწვდომელია, მისი შემეცნება აღემატება ადამიანის შემეცნებას. ამიტომაც მას მხოლოდ დუმილი მართებს ღვთაებრივი საიდუმლოების წინაშე. ამ საიდუმლოების წვდომა მას მხოლოდ ექსტაზის აქტით ეძლევა, როგორც ღმერთის უშუალო ჭვრეტა. აეროპაგიტიკაში ღმერთს არაფერი პიროვნული არ მიეწერება, რის გამოც მისი გაიგივება ბუნებასთან ადვილად შეიძლებოდა, რაც შემდეგში კიდევაც მოხდა პანთეისტი მოაზროვნების მიერ. (პანთეიზმი ნიშნავს ღმერთის მოაზრებას ბუნებაში).

აეროპაგიტიკის მტკიცებით ღმერთი არ შეიმეცნება არც გრძნობებით და არც გონებით. ის ყოველგვარი გაგების მიღმა დგას, ე.ი. ტრანსცენდენტურია. ღმერთის პიროვნულობის უარყოფა ქრისტიანული მოძღვრების პოზიციებს ასუსტებდა, ამიტომაც საჭირო შეიქმნა მისი დოგმატების ფსევდორაციონალური დაფუძნება, რაც ფილოსოფიას უნდა შეესრულებინა, მაგრამ დადებით თეოლოგიის რანგში. ეს ამოცანა განახორციელა ა. ბოეციუსმა (480-524) მისი ნაწერები შუა საუკუნეების „დიალექტიკური ხელოვნების“ წყარო გახდა.

§ 3. იოანე დამასკელი

ფილოსოფიის თეოლოგიად გარდაქმნის საქმეში დიდი წვლილი მიუძღვის არაბ მოაზროვნეს იოანე დამასკელს (ქ. დამასკოდან). იგი მოღვაწეობდა VIII საუკუნეში (675-750). ის არის რელიგიურ-კატეგორიალური სტრუქტურის ჩამომყალიბებელი. მისი მთავარი შრომაა „ცოდნის წყარო“, რომე-

ლიც სამი ნაწილისაგან შედგება. უმთავრესია მისი პირველი ნაწილი „დიალექტიკად“ წოდებული, სადაც მოცემულია ავტორის ფილოსოფიურ-თეოლოგიური შეხედულებები.

იოანე დამასკელი ერთ-ერთი ის პირველი მოაზროვნეა, რომელიც ამტკიცებს, რომ მეცნიერება და ფილოსოფია თეოლოგიის მოსამსახურეა, ხოლო არისტოტელეს ფილოსოფიისა და ლოგიკაზე დაყრდნობით შეიძლება სარწმუნოების ჭეშმარიტების დასაბუთება. მისი თქმით „ფილოსოფია არის სიყვარული-სიბრძნისადმი, ჭეშმარიტი სიბრძნე კი ღმერთია. ამიტომ სიყვარული ღმერთისადმი არის ჭეშმარიტი ფილოსოფია.“ ფილოსოფიაში გამოხატული ჭეშმარიტება დაბალი სახეა საერთოდ ჭეშმარიტებისა მაშინ, როცა უმაღლესი სახე – თეოლოგიური ჭეშმარიტებაა. პირველი ემსახურება მეორის დადგენას, ამდენად ფილოსოფიის არსებობა აუცილებელია თეოლოგიისათვის, რათა მისივე დახმარებით დამარცხებული და უკუგდებული იქნას სხვა, „გარეშე“ ფილოსოფია. აქ ფილოსოფიის ისტორიის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია ის, რომ აღიარებულია ფილოსოფიის, როგორც გარკვეული ღირებულებების მქონე ცოდნის აუცილებლობა.

§ 4. სქოლასტიკა

სქოლასტიკა შუა საუკუნეების დასავლეთ ევროპის სკოლებსა და უნივერსიტეტებში გავრცელებული ფილოსოფიის სახელწოდებაა.

(„სხოლა“-სკოლა). მისი წარმომადგენლები ცდილობდნენ ქრისტიანული რწმენისათვის რაციონალური დასაბუთება მიეცათ და მოეხდინათ მისი სისტემატიზაცია. სქოლასტიკის ფილოსოფიურ ბაზას წარმოადგენდა ანტიკური ფილოსოფიის იდეები. კერძოდ პლატონისა და განსაკუთრებით არისტოტელეს მოძღვრება, რომელიც შეხამებული იქნა სქოლასტიკის მიზნებთან.

სქოლასტიკის მრავალფეროვანი პრობლემატიკა შეიძლება დაყვანილი იქნას სამ ძირითად საკითხამდე: ცოდნისა და რწმენის ურთიერთმიმართება; უნივერსალიების – ზოგადი ცნებების ბუნება და არსებისა და არსებობის ურთიერთკავშირი.

ცოდნისა და რწმენის ურთიერთმიმართების საკითხში სქოლასტიკოსებთან ვხვდებით სამ ვარიანტს: ა) ცოდნა და რწმენა ურთიერთსაპირისპიროა, ისინი ერთმანეთს გამორიცხავენ. ბ) ცოდნასა და რწმენას შეუძლია ერთად არსებობა, რამდენადაც მათ სხვადასხვა წყაროები გააჩნიათ. ცოდნა ეყრდნობა გონებას, რწმენა კი – გამოცხადებას, ამიტომ ისინი ერთმანეთს არ გამორიცხავენ. გ) ცოდნა და რწმენა, ფილოსოფია და თეოლოგია უნდა გაერთიანდნენ, რათა შეიქმნას დადებითი თეოლოგიური კონცეფცია. ეს კავშირი, თავის მხრივ, გაგებულ იყო ორნაირად: „მნამს, რათა გავიგო“ და „ვიგებ, რათა ვირწმუნო“.

ევროპული სქოლასტიკის დამწყებია ირლანდიელი იოანე სკოტი ერიუგენა (810-877). მის მსოფლმხედველობაზე დიდი გავლენა მოახდინა ნეოპლატონიზმის იდეალისტურმა ფილოსოფიამ. მისი მტკიცებით ფილოსოფიურ ცოდნასა და რწმენას შორის არ შეიძლება იყოს რაიმე წინააღმდეგობა. ქრისტიანული სარწმუნოების გამოცხადების სიბრძნე უმაღლესი ჭეშმარიტებაა. ყოველგვარი ეჭვი რელიგიის წინააღმდეგ შეიძლება უკუვაგდოთ ფილოსოფიის საშუალებით. ამიტომ, იოანე ერიუგენას აზრით, ჭეშმარიტი რელიგია და ჭეშმარიტი ფილოსოფია ერთიდაიგივეა.

ერიუგენას ფილოსოფიაში დიდი ადგილი ეთმობა უნივერსალიების ანუ ზოგადი ცნებების ბუნების გაგების საკითხს, მისით იწყება დიდი კამათი შუა საუკუნეების ფილოსოფიის ორ ძირითად მიმართულებას: ნომინალიზმსა და რეალიზმს შორის.

§ 5. ნომინალიზმი, რეალიზმი, კონცეპტუალიზმი

ნომინალიზმსა და რეალიზმს შორის დავა ძირითადად ეხებოდა ერთეულისა და ზოგადის ურთიერთმიმართებას. რეალიზმის წარმომადგენლები ამტკიცებდნენ, რომ ზოგადი ცნებები ანუ უნივერსალიები არსებობენ რეალურად ანუ ობიექტურად, ადამიანის აზრებისა და ნებისაგან დამოუკიდებლად. ამასთანავე ეს უნივერსალიები საგნებამდე არსებობენ („ანტი რემ“). ნომალისტების აზრით, რეალურად არსებობს მხოლოდ ერთეული საგნები თავიანთი ინდივიდუალური თვისებრიობით. ზოგადი ცნებები არ არსებობენ საგნებისაგან დამოუკიდებლად. ისინი ერთეული საგნების მხოლოდ სახელწოდებას, ცარიელ სიტყვას „ნომენს“ წარმოდგენენ, ისინი არსებობენ საგნების შემდეგ („პოსტ რემ“). ნომალიზმსა და რეალიზმს შორის წინააღმდეგობის გამწვავების შედეგი იყო შემრიგებლური მიმართულებების ანუ ზომიერი რეალიზმის წარმოშობა, რომელიც თავის მხრივ ამტკიცებდა, რომ ზოგადი საგნებამდეც არსებობს, საგნებშიც და ადამიანის ცნობიერებაშიც. ზომიერ ნომინალისტთა ერთი ნაწილი აღიარებდა გონებაში ცდისაგან დამოუკიდებელი ზოგადი ცნებების, კონცეპტების, როგორც სინამდვილის შემეცნების განსაკუთრებული ფორმის არსებობას. მათ კონცეპტუალისტები ეწოდათ, მიმართულებას კი – კონცეპტუალიზმი.

რეალიზმის ერთ-ერთი უდიდესი წარმომადგენელი არის წარმოშობით იტალიელი, კენტურბერიის ეპისკოპოსი ანსელმ კენტურბერიელი (1033-1109). რეალიზმმა მასთან უკიდურესი ფორმა მიიღო. ანსელმის მტკიცებით სიკეთის, ჭეშმარიტების, სამართლიანობის ცნებები არსებობენ, როგორც ასეთები, რეალურად და იმ ქცევათა დამოუკიდებლად, რომლებსაც ადამიანები აფასებენ როგორც ჭეშმარიტ ცნებებს, იმ მოქმედებისგან დამოუკიდებლად, რომლებიც ხასიათდებიან როგორც სამართლიანი მოქმედებები. ან-

სელმს ზოგადობის რეალური არსებობის მტკიცებიდან გამოყავდა ღმერთის არსებობის ონტოლოგიური არგუმენტი – აზრი ღმერთის არსებობის შესახებ არის აზრი ყოვლად სრულის შესახებ. ყოვლად სრული კი იმას ჰქვია, რომელსაც არაფერი არ აკლია, მათ შორის არსებობაც. მაშასადამე, ღმერთი არსებულა. ამ არგუმენტის სიყალბე გამოაშკარავა ჯერ კიდევ ანსელმის სიცოცხლეში განუილომ, ხოლო უფრო გვიან – ი. კანტმა.

რეალიზმის საპირისპირო მიმართულების – ნომინალიზმის შემქმნელია როსცელინი (1050-1120). იგი ამტკიცებდა, რომ ზოგადი ილუზიაა, რომელიც თვით ადამიანის გონებაშიც არ არსებობს. რეალურად არსებობს მხოლოდ ერთეული, ინდივიდუალური. ზოგადობა არის ცარიელი სიტყვა, რომელსაც სინამდვილეში არაფერი არ შეესაბამება. მან ნომინალიზმის პრინციპები გაავრცელა ტრინიტეტის პრობლემაზე და მიიღო ტრითეიზმი, ე.ი. ფაქტიურად ეს ქრისტიანული დოგმის უარყოფასა და ერთი, მაგრამ სამსახოვანი ღმერთის ნაცვლად სამი დამოუკიდებელი ღმერთის არსებობის აღიარებას ნიშნავდა, რამაც კენტერბერიელის რისხვა და კრიტიკა გამოიწვია.

კონცეპტუალიზმი ყველაზე მკაფიოდ პეტრე აბელიარის (1079-1142) შეხედულებებში გამოიკვეთა. მისი მტკიცებით ზოგადი არ არსებობს საგნებისაგან დამოუკიდებლად, ის არსებობს თვით საგნებში და ჩვენი გონება მას გამოყოფს ამ საგნებისაგან მათი განხილვის, მათი შესწავლის დროს. ჩვენი გონება - „კონცეპტი“ - წარმოშობს ზოგადს და ჩვენი გონებისათვის ის სავსებით რეალურია, ე.ი. ზოგადი რეალურად არსებობს მხოლოდ გონებაში, მაგრამ არა როგორც ცნობიერებისაგან დამოუკიდებელი იდეა. ამასთანავე ჩვენი გონება სავსებით რეალურია, ზოგადიც ჩვენს გონებაში რეალურია.

ღმერთის სამების საკითხი აბელიარს ასე ესმოდა: ღმერთის სამპიროვნება ეს არის სამი ატრიბუტი. სახელ-

დობრ ძლიერება, სიბრძნე და სიკეთე. აქედან გამოდიოდა, რომ აბელიარისათვის ღმერთი ერთი პიროვნებაა, ხოლო სამება მისი თვისებები. ასეთი შეხედულება ქრისტიანული ეკლესიისათვის მიუღებელი იყო, ამიტომ იგი ერესად იქნა გამოცხადებული. აბელიარის შრომები დანვეს, მაგრამ თვითონ კი გადაარჩა.

ნომინალიზმისა და რეალიზმის პრობლემა საბოლოოდ თომა აქვინელის მიერ იქნა გადაწყვეტილი, რომელსაც წინ უძღოდა არაბი და ებრაელ ფილოსოფოსთა მოღვაწეობა.

§ 6. არაბული და ებრაული ფილოსოფია

შუა საუკუნეების აზროვნების ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილია არაბული და ებრაული ფილოსოფია.

არაბულმა ცივილიზაციამ, რომელიც ჩამოყალიბდა VII-XII საუკუნეებში, დიდი გავლენა მოახდინა დასავლეთ ევროპის კულტურის განვითარებაზე, მათ შორის ფილოსოფიურ აზროვნებაზე. არაბული ფილოსოფიის დამაარსებლად ითვლება ალ-ქინდი (გარდ. 870წ.), რომელიც საგანთა და მოვლენათა საყოველთაო მიზეზობრივი კავშირის იდეას იცავდა. ალ-ფარაბის მტკიცებით, მატერია არარაობიდან ღმერთის ნებით შეიქმნა. მან თარგმნა პლატონის და არისტოტელეს ნაშრომები არაბულ ენაზე, რითაც ხელი შეუწყო არაბული ფილოსოფიის შემდგომ განვითარებას.

ამ ფილოსოფიის ერთ-ერთი ბრწყინვალე წარმომადგენელი იყო აბუ-ალი-იბნ-სინა ანუ როგორც მას ევროპაში უწოდებდნენ ავიცენა (980-1037). ის იყო ენციკლოპედიური ნიჭისა და ცოდნის პატრონი, რომელმაც სახელი გაითქვა არა მარტო ფილოსოფიაში, არამედ მედიცინაში, ბუნებისმეტყველებაში, ასტრონომიაში და მრავალ სხვა დარგში. მისი მთავარი შრომაა „კიტაბას-სიფა“ ანუ „ნიგნი განკურნებისა, რომელიც 18 ტომს შეადგენს და შეეხება ლოგიკას, ფიზიკას, მათემატიკასა და მეტაფიზიკას (ფილოსოფიას). იგი

იყო თავისი ეპოქის ერთ-ერთი უდიდესი ლოგიკოსი, რომლის სახელმძღვანელოთი სარგებლობდნენ მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე. მისი ლოგიკის ძირითად პრობლემას ერთეულისა და ზოგადის ურთიერთმიმართების საკითხი წარმოადგენდა. ავიცენას მტკიცებით, უნივერსალები არსებობენ საგნებამდე, საგნებშიც, როგორც მათი არსება და საგნების შემდეგაც, როგორც საგნებისაგან აბსტრაქციის შედეგად მიღებული. თავის ფილოსოფიურ მოძღვრებაში იგი ინარჩუნებს არისტოტელეს როგორც მატერიალისტურ, ასევე იდეალისტურ ტენდენციებს, ზოგ საკითხში კი უკან იხევს ნეოპლატონიზმისაკენ.

ავიციენას შემდეგ ყველაზე გამოჩენილი არაბი ფილოსოფოსი იყო იბნ-რუშდი ანუ ავეროესი.(1126-1198). ის ითვლებოდა შუა საუკუნეების არისტოტელეს ფილოსოფიის ყველაზე უკეთეს მცოდნედ, რაზედაც ასეთი მაშინდელი გამოთქმაც კი მიუთითებს: „არისტოტელემ ახსნა ბუნება, ავეროესმა კი არისტოტელე“. ავეროესის მტკიცებით, პირველმატერია არ არის შექმნილი, იგი მარადიულია, როგორც შესაძლებლობა, რასაც ღმერთი აქცევს სინამდვილედ, რომელიც ასევე მარადიულია. ნამდვილი არსებობა ღმერთს აქვს, ყველაფერი დანარჩენი არის აქტისა და პრინციპის ნარევი. ღმერთი წინ არ უსწრებს მატერიის არსებობას, ის მისი თანადროულია, მისი ფუნქციაა, რომ პირველი მატერიისათვის პოტენციალურად დამახასიათებელი შინაგანად არსებული ფორმები სინამდვილედ აქციოს. მოძრაობა ისევე მარადიულია, როგორც მატერია. მოძრაობა, როგორც წარმოშობა, ცვალებადობა და გაქრობა მოცემულია როგორც შესაძლებლობა თვით მატერიაში.

ავეროესის აზრით, ფილოსოფიაც და რელიგიაც ორივე ჭეშმარიტებაა, მაგრამ რელიგიაში ჭეშმარიტება გადმოცემულია ალეგორიულ ფორმებში, სახეებსა და წარმოდგენებში, რომ ხალხისთვის გასაგები გახდეს. ფილოსოფია კი ჭეშმარიტებას გადმოგვცემს მეცნიერული სახით, რომელიც

მხოლოდ საზოგადოების ზედაფენებისათვის არის მისაწვდომი. ავეროესის ამ ნააზრევში უკვე არის „ორმაგი ჭეშმარიტების“ თეორიის ჩანასახი, თეორიისა, რომელიც ეგზომ მნიშვნელოვანი იყო შუა საუკუნეების ფილოსოფიურ პრობლემათა შორის. ავეროესის ფილოსოფიური შეხედულებები პანთეიზმისაკენ იხრებოდა, რომელიც შემდეგში კარგად გამოიყენეს ჯორდანო ბრუნომ და ბენედიქტე სპინოზამ. ავეროესმა დიდი გავლენა მოახდინა შუა საუკუნეების დასავლეთ ევროპის ფილოსოფიურ თავისუფალი აზროვნების განვითარებაზე.

XI-XII საუკუნეებში არსებული ფილოსოფიის გვერდით ვითარდებოდა აგრეთვე ებრაული ფილოსოფია, რომლის მნიშვნელოვანი წარმომადგენლები არიან: სოლომონ იბნ-გებიროლი (ავიცებრონი (1020-1070), იბრაჰიმ ბენ მეირ იბნ-ეზრა (1092-1167), მოსე მაიმონიდე (1135-1204), ლევი – ბენ გერსონი (1288-1344). ამათ შორის უმნიშვნელოვანესი მოაზროვნე იყო მოსე მაიმონიდე. იგი იყო არისტოტელეს მიმდევარი და გულმოდგინედ ცდილობდა ერთმანეთისათვის შეერწყა იუდაიზმის თეოლოგია და არისტოტელეს მოძღვრება. თავის მთავარ ნაშრომში „გზააბნეულთა მოძღვარი“ ის იძლევა ბიბლიური გადმოცემების ალეგორიულ განმარტებას, რომლითაც ცდილობს რელიგიისა და ფილოსოფიის შეთანხმებას. მაიმონიდეს დამსახურება არისტოტელეს შრომების სისტემური სახით გადმოცემასა და ებრაელთა ფილოსოფიაში მისი ფართოდ გამოყენებაშია. იუდაიზმის ანტიკურ ფილოსოფიასან სინთეზირების მცდელობამ მაიმონიდეს ორთოდოქსი რელიგიური მოაზროვნეები აუმხედრა.

§ 7. თომა აკვინელი

შუა საუკუნეების მოაზროვნეთა შორის განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს თომა აკვინელს (1226-1274), რომლის მიერ შექმნილი სისტემა დიდი გავლენით სარგებლობდა

არა მარტო მის თანამედროვეთა შორის, არამედ დღესაც წარმოადგენს კათოლიკური თეოლოგიის ფილოსოფიურ საფუძველს. ისევე, როგორც მისი წინამორბედი მოაზროვნეების წინაშე, თომა აკვინელთან პრობლემად იდგა რწმენისა და გონების, რელიგიისა და მეცნიერების, ეკლესიისა და საზოგადოების ურთიერთმიმართების საკითხები. „ორმაგი ჭეშმარიტების“ თეორიის მიხედვით, როგორც ეს ზემოთაც აღვნიშნეთ, ფილოსოფიისა და რელიგიის საგანი და მეთოდი ურთიერთგანსხვავებულია, მათ არაფერი აქვთ საერთო, რის გამოც ფილოსოფია და რელიგია ერთმანეთთან შეუთავსებელია. ზოგიერთ მოაზროვნე კი ცდილობდა მათ მორიგებას. ამ პრობლემათა შესახებ თომა აკვინელმა შექმნა საკუთარი თეორია, რომელიც დღემდე ძალაშია კათოლიკურ თეოლოგიაში.

თომა აკვინელის მტკიცებით არსებობს ორი სახის ჭეშმარიტება: გონებითი და ზეგონებითი. პირველი მიიღწევა გონებით, მეორე კი მხოლოდ გამოცხადებით (ეს არის რწმენის სფერო). რამდენადაც ეს ორი სახის ჭეშმარიტება ნამდვილად არსებობს (ეს კი ფაქტია), მათ უნდა ჰქონდეთ თავისი არსებობის საფუძველი. ეს საფუძველი, აკვინელის აზრით, ღმერთშია. გონების საშუალებით შესაძლებელია ქრისტიანობის საპირისპირო მოძღვრებათა უარყოფა და ზეგონებრივთან მიახლოება, გონებით ღმერთამდე მხოლოდ ზოგიერთი მიდის, უმრავლესობა კი ჭეშმარიტებას აღწევს რწმენით. ის, რისი დამტკიცება ადამიანის გონებას არ შეუძლია, ნათელი უნდა გახადოს ღვთაებრივმა გამოცხადებამ. ჭეშმარიტების დასამტკიცებლად აუცილებელია ჯერ გამოცხადება მივიღოთ და ამის შემდეგ გონებას მივმართოთ. თუ მათ შორის წინააღმდეგობა წარმოიშვება, ეს იმას ნიშნავს, რომ ცდება გონება და არა რწმენა, რადგან ღვთაებრივ გამოცხადებაში არ შეიძლება რაიმე მცდარი იყოს. ამრიგად, რწმენისა და გონების ურთიერთობა აკვინელის მიერ წყდება რწმენის სასარგებლოდ. ამიერიდან მეცნიერება და ფილო-

სოფია უნდა გახდნენ თეოლოგიის უზრუნველმყოფელ სისტემად, რამდენადაც თეოლოგია ფილოსოფიურია, ფილოსოფია კი – თეოლოგიური.

აკვინელის ფილოსოფიაში, არისტოტელეს გავლენით მთავარი კატეგორიებია სინამდვილისა და შესაძლებლობის ცნებები. ყოველი საგანი მატერიისა და ფორმის მთლიანობაა. ამასთანავე მატერია არის შესაძლებლობა, რომელიც ღებულობს ფორმას, ხოლო ფორმა არის სინამდვილე მატერიასთან მიმართებაში, რომელმაც უკვე მიიღო ფორმა.

აკვინელის მოძღვრებაში დიდი ადგილი უჭირავს ღმერთის გაგების საკითხს. მისთვის ღმერთი არის ყოველივე არსებულის პირველი მიზეზი და საბოლოო მიზანი, როგორც წმინდა ფორმა და წმინდა აქტუალობა, ყოველი სხეულებრივი არსებულის არსება ფორმისა და მატერიის ერთიანობაშია. თომა აქვინელი უარყოფს რა ანსელმ კენტერბერეელის მიერ წამოყენებულ ღმერთის არსებობის ონტოლოგიურ არგუმენტს, თვითონ ჩამოაყალიბებს შემდეგ ხუთ არგუმენტს: 1. რადგან არსებობს მოძრაობა, ამიტომ უნდა არსებობდეს პირველი მამოძრავებელი ანუ ღმერთი. 2. კონკრეტული საგნები არ არის თავისთავადი, თვითმყოფადი, ამიტომ უნდა არსებობდეს მათი თვითარსებობის მიზეზი – ღმერთი. 3. საგნები არის შემთხვევითი, რომელთა არსებობისათვის საჭიროა აუცილებელი არსებობა. რადგან არსებობს შემთხვევითი, არსებობს აუცილებლობაც – ღმერთი. 4. საგნებში არსებობს განსხვავებული ხარისხის სისრულე, ამიტომ უნდა არსებობდეს უსრულესი არსება – ღმერთი. 5. ბუნებაში არსებობს მიზანშეწონილობა, ამიტომ უნდა არსებობდეს მიზნის დამდგენი, გონიერი ნების მქონე უმაღლესი მიზეზი – ღმერთი. ყველა არგუმენტის მცდარობა აჩვენა კანტმა (XVIII ს.). თომა აქვინელი იზიარებდა სულის უკვდავების იდეას, მან დაასრულა კათოლიკური თეოლოგიის ჩამოყალიბების პროცესი. კათოლიკური ეკლესიის წინაშე დამსახურებისათვის თომა აქვინელი წმინდანად იქნა აღიარებული 1329 წელს.

§ 8. როჯერ ბეკონი

შუა საუკუნეების ერთ-ერთი ორიგინალური მოაზროვნე არის ინგლისელი როჯერ ბეკონი (1214-1294). იგი ითვლება ექსპერიმენტალური მეცნიერების მამამთავრად. მეცნიერულ აზროვნებაში მან გაუსწრო თავის თანამედროვეებს, ხოლო ფილოსოფიაში, პირიქით ჩამორჩა მათ. ფილოსოფიის ამოცანას ის ხედავს თეოლოგიის მომსახურებაში, რწმენის დაცვაში.

ჭეშმარიტების მისაღწევად რ. ბეკონს აუცილებლად მიაჩნია რიგი მიზეზებისა და დაბრკოლებების მოხსნა შემეცნების გზაზე. ასეთებია დაუმსახურებელი ავტორიტეტის გავლენა, დიდი ხნის განმავლობაში განმტკიცებული ჩვეულებათა ძალა, უმეცრებით გამოწვეული ცრურწმენები და სწავლულთა მცდელობა დაემაღლათ თავიანთი უცოდინარობა მოჩვენებითი სიბრძნით. ბეკონის მტკიცებით ჭეშმარიტებისაკენ მიმავალი გზა გადის ექსპერიმენტალურ გამოკვლევებზე, ბუნებისმეტყველებასა და მათემატიკას დიდი მნიშვნელობა აქვს თეოლოგიის დაფუძნებისათვის. ცოდნის ძირითად საშუალებად და წყაროდ ბეკონი თვლიდა ცდას, ლოგიკურ მსჯელობასა და ავტორიტეტს. ყველაზე სწორი (ლოგიკური თვალსაზრისით) მსჯელობის ჭეშმარიტება დამტკიცებული უნდა იქნას ცდით. ავტორიტეტისა და ლოგიკური მსჯელობების მნიშვნელობა დამოკიდებულია ცდაზე. და მიუხედავად ამისა, ცდა მაინც არ არის საკმარისი ჭეშმარიტების მისაღწევად. ამიტომაც აუცილებელია ცდის დასახმარებლად მივმართოთო შემეცნების უმაღლეს ფორმებს – ფილოსოფიასა და თეოლოგიას. უმაღლეს ცოდნის საფეხურებზე მსჯელობისას რ. ბეკონი მეცნიერებას ლალატობს და მისტიკაში გადადის. პროფ. მ. გოგიბერიძის დახასიათებით როჯერ ბეკონი იყო „უსათუოდ ერთ-ერთი უკანასკნელ ინგლისელი სქოლასტიკოსი და პირველი ინგლისელი მეცნიერი ამ სიტყვის ახალი გაგებით, ე.ი. იგი იყო სქოლასტიკის დაშლის

პირველი მოციქული. მან პირველმა ფილოსოფია ზეციდან „ცოდვილ მინას“, მის მშობლიურ ნიადაგს დაუბრუნა“.

§ 9. უილიამ ოკამი

შუა საუკუნეების გვიანდელი პერიოდის ერთ-ერთი უდიდესი ნომინალისტი არის უილიამ ოკამი (1300-13520), მისი მტკიცებით რეალურად არსებობს მხოლოდ ერთეული საგნები, ზოგადი არსებობს მხოლოდ შემეცნებელი სუბიექტის გონებაში. ერთეულები აზრში შეიძლება დაყოფილი იქნას გვარებად და სახეებად. თვით საგნებში კი არ არის არც ზოგადი და არც ერთეული. უნივერსალიები აღნიშნავენ ისეთ საგნებს, რომლებიც ერთმანეთს ემსგავსებიან, ისინი მხოლოდ ამ მსგავსების აღმნიშვნელი ტერმინებია. ამის საფუძველზე ოკამის ნომინალიზმს „ტერმინიზმსაც“ უწოდებენ. ოკამის ნომინალიზმი იყო ორსახოვანი. ერთის მხრივ, ოკამმა განავითარა მოძღვრება ცდაზე, როგორც შემეცნების წყაროზე, ხოლო მეორეს მხრივ შემეცნების საშუალებები „ნიშნებით“ შეზღუდა.

ოკამი თავის მოძღვრებაში მიდის იმ დასკვნამდე, რომ ღმერთის შემეცნება ბუნებრივი საშუალებებით არ შეიძლება. აქედან გამომდინარეობს, რომ თეოლოგია არ შეიძლება იყოს მეცნიერება. მაგრამ ოკამი აქ იშველიებს ორმაგი ჭეშმარიტების თეორიას და მით ამართლებს როგორც ფილოსოფიის, ასევე თეოლოგიის ჭეშმარიტებათა მნიშვნელობას.

ამრიგად, შუა საუკუნეების ფილოსოფიაში პირველ პლანზე გამოდიოდა გონებისა და რწმენის, მეცნიერებისა და რელიგიის ურთიერთმიმართების პრობლემები. ზოგადისა და ერთეულის დამოკიდებულების საკითხსაც დიდი ადგილი ეჭირა. ის დაკავშირებული იყო „სამების“ დოგმასთან და წყდებოდა ნომინალიზმის ან კიდევ რეალიზმის პოზიციები-

დან. სქოლასტიკური ფილოსოფია ამოცანად აყენებდა ქრისტიანული მოძღვრების არსებობის წვდომას არა მხოლოდ რწმენით, არამედ რაციონალურის – მეცნიერებისა და ფილოსოფიის საფუძველზე. აქედან გამომდინარეობდა ყურადღების გაძლიერება ფილოსოფიისადმი. ანტიკური ფილოსოფია უკვე არ ითვლება ქრისტიანობის კონკურენტად, განსაკუთრებით დიდი ყურადღება ექცევა ლოგიკური კატეგორიების სისტემის გამოყენებას რელიგიურ პრობლემათა გადაწყვეტაში. პლატონის ფილოსოფიის გავლენა თანდათანობით სუსტდება და იზრდება არისტოტელეს მოძღვრების მნიშვნელობა ქრისტიანულ თეოლოგიაში. ამასთანავე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ცნებებისადმი ყურადღების გამახვილება ხშირად იწვევდა ცნებებით თამაშს. მათ მონყვეტას საკუთარი შინაარსისაგან და მათ ქცევას ცარიელ სიტყვებად. აქედან წარმოიშვა „სქოლასტიკა“ როგორც უშინაარსო, უსიცოცხლო, ცხოვრებას მონყვეტილი მსჯელობათა სინონიმი.

თავი IV. აღორძინების ეპოქის ფელოსოფია

§ 1. ეპოქის ზოგადი დახასიათება

აღორძინების ანუ რენესანსის (იტალიურად „ჩინკვიჩე-ტოს“) ეპოქა იწყება XV საუკუნის შუახანების იტალიაში, სადაც ევროპის სხვა ქვეყნებთან შედარებით ადრე ჩაისახა ახალი საზოგადოებრივი კლასი – ბურჟუაზია და იწყება მისი შეურიგებელი ბრძოლა ფეოდალიზმის წინააღმდეგ, როგორც ეკონომიკისა და პოლიტიკის, ასევე იდეოლოგიის სფეროში. როგორც ცნობილია, ფეოდალიზმის იდეოლოგიას რელიგია წარმოადგენდა. აღმავალ, პროგრესულ ბურჟუაზიას თავის მოკავშირედ ამ ბრძოლაში სჭირდებოდა მეცნიერება. იწყება მისი მკვეთრი დაპირისპირება რელიგიასთან. მეცნიერული ცოდნის განვითარებას დიდად შეუწყო ხელი, ერთის მხრივ, მასზე საზოგადოებრივი მოთხოვნილებების სწრაფმა ზრდამ (მრეწველობას სჭირდებოდა მათემატიკის, ფიზიკის, ქიმიის და სახის მეცნიერებათა განვითარება), ხოლო მეორეს მხრივ, დიდმა გეოგრაფიულმა აღმოჩენებმა, რასაც ადგილი ჰქონდა XV-XVII საუკუნეებში. დედამიწის გარშემო მაგელანის მოგზაურობამ (1519-1521წ.წ.) ექსპერიმენტალურად დაამტკიცა დედამიწის სფეროსებური ფორმა.

იმ დროის იტალიაში სწრაფად ვითარდება მხატვრული ლიტერატურა, თავის შესანიშნავ ნაწარმოებებს ქმნიან პეტრარკა და ბოკაჩიო, რომლებიც აშკარად ილაშქრებენ რელიგიისა და სამღვდლოების წინააღმდეგ. ეკლესიის სულიერმა დიქტატურამ მძიმე დარტყმა განიცადა, მისი ძლიერება შერყეული იქნა. საზოგადოება მოიცვა განახლების ძლიერმა მისწრაფებამ, ახალი ისტორიის ეპოქას ახალი იდეოლოგია, ახალი სულიერი სამყარო სჭირდებოდა. სწორედ ამ აუცილებლობამ წარმოშვა რენესანსი, როგორც ძველი ბერძნული კულტურის აღმოჩენისა და მისი აღორძინების ხანა, მაგრამ

თავის მხრივ ეს არ იყო მხოლოდ ძველის აღდგენა, არამედ (და რაც მთავარია) მისი შემდგომი განვითარება ახალი ეპოქის სულისკვეთების ნიადაგზე.

ფილოსოფიაში განახლებისა და განვითარების პრინციპები, უპირველეს ყოვლისა, შეეხო არისტოტელესა და პლატონის მოძღვრებებს. სწორედ ამ პერიოდში გაეცნენ დასავლეთ ევროპის სწავლულები ბერძნების ნაწერებს ორიგინალებში, რამაც ხელი შეუწყო მათ ანტიკური ფილოსოფიის სწორად გაგებასა და ათვისებაში. სქოლასტიკის მიერ გაყალბებულ არისტოტელეს თავდაპირველად უპირისპირებენ პლატონს, ხოლო უფრო მოგვიანებით ცდილობენ მათ მორიგებას. ხდება ეპიკურეიზმისა და სტოიციზმის აღდგენა. გეოცენტრულ სისტემას, რომელსაც ქრისტიანობა თავგამოდებით იცავდა, უპირისპირდება ახალი, მეცნიერული ჰელიოცენტრული სისტემა. 1543 წელს გამოიცა ნიკოლოზ კოპერნიკის (1473-1543) წიგნი „ციური სხეულების წრებრუნვის შესახებ“, რომელშიც ავტორმა აჩვენა, რომ დედამიწა მოძრაობს თავისი ღერძისა და, სხვა პლანეტებთან ერთად, მზის გარშემო. ჰელიოცენტრულმა სისტემამ ნათელჰყო ეკლესიის მესვეურთა მტკიცების მცდარობა იმის შესახებ, რომ სამყაროს ცენტრი დედამიწაა, ხოლო ადამიანი – ღვთის მსგავსი. კოპერნიკის წიგნი რომის პაპმა აკრძალა როგორც „აშკარა უაზრობა“ და წმინდა წერილების საწინააღმდეგო ერეტიკული ნაშრომი. კათოლიციზმის კრიზისი სულ უფრო და უფრო მწვავედებოდა, რამაც თავის გამოხატულება ჰპოვა მოძრაობაში, რომელიც მიმართული იყო კათოლიკური სამღვდლოების წინააღმდეგ და მიზნად ისახავდა „ნამდვილი“ ქრისტიანობისა და „სამოციქულო“ ეკლესიის აღდგენას.

რენესანსის ეპოქაში ხდება სულიერ ღირებულებათა გადაფასება. ფილოსოფიის მთავარი სპეციფიკურობა ამ დროს იმაში მდგომარეობდა, რომ ის ხდება ანთროპოცენტრული, ე.ი. მისი კვლევის მთავარი ობიექტი ხდება ადამიანი („ანთროპოს“) და არა ღმერთი. საერთო ცოდნა რელიგიურ

ცოდნაზე მაღლა იქნა დაყენებული. ამან გამოწვივა რენესანსისეული კულტურის ისეთი სპეციფიკური ნიშანი, როგორიცაა რელიგიის გამოყოფა მეცნიერებისაგან, ხოლო შემდეგში პოლიტიკისა და ეთიკისაგან.

§ 2. ნიკოლოზ კუზანელი (1401-1464)

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი, სხვებისაგან გამორჩეული იმდროინდელი მოაზროვნე იყო ნიკოლოზ კუზანელი (ნ.კრებსი). იგი იყო გერმანიის ქალაქ კუზადან, იყო კარდინალი. იგი ნეოპლატონიზმის ტრადიციის მიმდევარია, მაგრამ მისი შეხედულებები ზოგიერთ საკითხში განსხვავებულიცაა. კერძოდ პლატონისა და ნეოპლატონიკოსების „ერთის“ საპირისპირო ცნება იყო „სხვა“, არა ერთი. კუზანელთან „ერთს არაფერი არ უპირისპირდება“, ერთი ყველაფერია. ერთი იგივეობრივია უსაზღვროსი, უსასრულოსი. „უსასრულო ისაა, რომელზეც დიდი არაფერი არ შეიძლება იყოს, ის არის მაქსიმუმი“, ერთი კი „მინიმუმი“. კუზანელის მტკიცებით ისინი იგივეობრივნი არიან, ურთიერთდაპირისპირებულნი ერთმანეთს ემთხვევიან. დიალექტიკის ამ პრინციპს შემდეგში იდეალიზმის საფუძველზე სრულყოფილად ჩამოაყალიბებს ჰეგელი. სამყარო შექმნილია ღმერთის მიერ, მაგრამ ის უსასრულოა, მატერიალურია და მოძრაობს დაპირისპირებულთა მეშვეობით. კუზანელი ადამიანს აყენებს ძალიან მაღლა. ღმერთი არის ადამიანში, ასევე ყველაფერში, უპირველეს ყოვლისა ბუნებაში. ღმერთი სამყაროს ცენტრიცაა და მისი საზღვარიც. ის მთელია, სამყარო კი – ნაწილი. სამყარო თითქოსდა შეკუმშულია ღმერთში, ღმერთი მას გადაშლის სამყაროში მისი განხორციელების კვალად. კუზანელი არ არის პანთეისტი, მაგრამ მისი ნააზრევი ხელს უწყობდა პანთეიზმის წარმოშობას.

ნიკოლოზ კუზანელის აზრით, შემეცნება ღმერთის ნვდომის პროცესია, რომელსაც ოთხი საფეხური აქვს:

გრძნობადი, განსჯისეული, გონებითი და ინტუიციური. ინტუიციური შემეცნების დონეზე ადამიანი იგებს, რომ ყველაფერი ღმერთშია და ღმერთი ყველაფერშია. დაპირისპირებულითა იგივეობა გონებისათვის გაუგებარია, ამიტომაც ის მსჯელობებით არ გამოითქმის და მის წინაშე ადამიანის გონების უძლურება უნდა იქნას აღიარებული. ამის შეგნება არის „სწავლული უვიცობა“, რომელიც ადამიანისათვის შესაძლებელი უმაღლესი სიბრძნეა. ასეთი მტკიცებით კუზანელი ხარკს უხდის შუა საუკუნეების თეოლოგიას.

§ 3. ბერნადინო ტელეზიო (1509-1588) და მიშელ მონტენი (1533-1592)

ტელეზიო მატერიალისტი ფილოსოფოსია. მან პირველმა აღადგინა ბერძენ ფილოსოფოსთა ნააზრევი სამყაროს ნივთიერი სანყისის შესახებ. ტელეზიოს აზრით სამყაროში დევს ერთიანი მატერია, მისთვის დამახასიათებელი შინაგანი წინააღმდეგობებით – თბილი და ცივი. სითბო ხორციელდება მზეში, სიცივე მინაში. ამ დაპირისპირებულთა ბრძოლაში წარმოიშვება ოთხი სტიქია: ჰაერი, ცეცხლი, წყალი და მიწა. მათი შეერთებიდან იქმნება საგანთა მრავალფეროვნება. სული ეს არის განსაკუთრებით ფაქიზი და მოძრავი მატერია.

ტელეზიო შემეცნების თეორიაში ემპირისტი და სენსუალისტი. შემეცნების საფუძველი შეგრძნებებია. ის თავის სენსუალიზმს ეთიკაზეც კი ავრცელებდა და ამტკიცებდა, რომ სიკეთეს საფუძვლად უდევს თვითშენახვის გრძნობა. ტელეზიო მოითხოვდა ფილოსოფიური კვლევის თავისუფლებას და მკვეთრად გამოდიოდა არისტოტელეს ავტორიტეტის წინააღმდეგ ფილოსოფიასა და მეცნიერებაში.

მონათმფლობელური საზოგადოების ანტიკური ფილოსოფიის აღორძინებამ ვერ დააკმაყოფილა ბურჟუაზიული განვითარების გზაზე დამდგარი საზოგადოების სულიერი მოთხოვნილებები და იწყება გარკვეული გულგატეხილობა

ანტიკური კულტურისა და ფილოსოფიის მიმართ, რაც გამოიხატა სკეპტიციზმში.

სკეპტიციზმის ერთ-ერთი დიდი წარმომადგენელი იყო ფრანგი მოაზროვნე მიშელ მონტენი. მისი მტკიცებით არ არსებობს საყოველთაო საწმენო ცოდნა. მხოლოდ ეჭვი, კრიტიკული მიდგომა გვიხსნის ჩვენ ცრურწმენისაგან. ღმერთი, მონტენის აზრით, შეუცნობადი და დაუსაბუთებელია, ანუ გონების სანინააღმდეგოა. თეოლოგია არავის არ ჭირდება, ხოლო სხვადასხვა „სასწაულებს“ აქვთ ბუნებრივი ახსნა. ის მოითხოვდა მიმტევებლობას რწმენის სფეროში. მონტენი ფილოსოფოსებს მოუწოდებდა – შეემეცნათ ბუნება ცდის საშუალებით. ამრიგად, მონტენის სკეპსისი გზას უხსნიდა ახალ იდეებს, ახალ ცოდნას და პრინციპულად განსხვავდება შემდგომი აგნოსტიციზმისა და სკეპტიციზმისაგან.

§ 5. ჯორდან ბრუნო და გალილეო გალილეი

რენესანსის ერთ-ერთი ყველაზე გამოჩენილი მოაზროვნე და ახალი მეცნიერული პრინციპების თავგამოდებული დამცველი არის ჯორდანო ბრუნო (1548-1600). ბრუნო პანთეისტია, ე.ი. ისეთი ფილოსოფოსი, რომელიც ამტკიცებდა, რომ ღმერთი ამ ბუნების მიღმა არსებული ანუ ტრანსცენდენტური კი არ არის, არამედ თვით ბუნებაშია, მისი შინაგანი ძალაა, ამდენად იმანენტურია. სამყარო უნივერსულია, ერთიანი და უსასრულო, რომელიც მარად არსებულია, ღმერთი ამ უნივერსუმის შინაგანი კანონზომიერებაა, მისი შინაგანი მოძრაობისა და ურთიერთკავშირის მომწესრიგებელი, იგი მწარმოებელი ბუნებაა ანუ „ნატურა ნატურანსია“, განსხვავებით მის მიერ წარმოებული ბუნებისაგან, რომელსაც ბრუნო „ნატურა ნატურატას“ უწოდებს. აქ ორ ბუნებასთან კი არ გვაქვს საქმე, არამედ ღმრთის და ბუნების გაიგივებასთან, სადაც ღმერთი ბუნებაშია გათქვეფილი. ბუნება განსუღიერებულია მსოფლიო სულის მიერ და მით არის გამ-

სჭვალული მატერიის ყოველი ნაწილი, სამყაროს არ ჭირდება გარედან ამოძრავება, რადგან მოძრაობის მიზეზი – ღმერთი თვით მასშია.

სქოლასტიკოსებისაგან განსხვავებით ბრუნოს მატერია ესმოდა არა როგორც პასიური, ამორფული სანყისი, რომელსაც ფორმის წყალობით ეძლევა გარკვეულობა, არამედ როგორც აქტიური სანყისი, დამოუკიდებელი და თვითმოქმედი. თუ სქოლასტიკოსები არისტოტელეზე დაყრდნობით ამტკიცებდნენ, რომ ფორმას შეუძლია მატერიისაგან დამოუკიდებლად არსებობა, ხოლო მატერიას – არა, ბრუნოს მტკიცებით, ფორმას მატერიის გარეშე არსებობა არ შეუძლია, როგორც მატერიას – ფორმის გარეშე. ამასთანავე ამ ერთიანობაში წამყვანი როლი ეკუთვნის მატერიას, რომელიც „ანარმოებს“, ქმნის ყველაფერს თავისი წიაღიდან.

ბრუნოს მტკიცებით არსებულის ძირითად ერთეულს წარმოადგენს მონადა, მატერიის მინიმალური ნაწილაკი, რომელშიც გაერთიანებულია სხეულებრივი და სულიერი, ობიექტი და სუბიექტი. უმაღლეს სუბსტანციას წარმოადგენს „მონადის მონადა“ ანუ ღმერთი. როგორც ერთიანი, მთლიანობა, ის ვლინდება ერთეულებში პრინციპით „ყველა ყველაფერშია“. „ბუნება არის ღმერთი საგნებში“, ე.ი. არ არის სამყაროზე ზემდგომი ღმერთი, რომელიც თავის კანონებს კარნახობს მას. აქედან გამომდის, რომ არ არის აუცილებლობა არსებობდეს ეკლესია, როგორც ღმერთის მინიერი შუამავალი, რადგან ღმერთი სამყაროშია, ღმერთი ბუნებაშია, ღმერთი ჩვენშია.

ბრუნოს შეხედულებებმა, რომ სამყარო არის უსასრულო, არ არსებობს პიროვნული ღმერთი, რომ არსებობს უამრავი სხვა სამყარო, ვიდრე ჩვენთვის ხილული და რომ დედამინა მხოლოდ ერთი მცირე ნაწილია ამ ქვეყნიერებისა – დიდი ბიძგი მისცა მატერიალიზმის სწრაფ განვითარებას ახალ ფილოსოფიაში. სწორედ მატერიალისტურ და მეცნიერულ-საბუნებისმეტყველო მოწინავე აზრებისათვის, რომელიც

ძირს უთხრიდა რელიგიურ შეხედულებებს, ინკვიზიციამ ჯორდანო ბრუნო ცოცხლად დანვა კოცონზე რომში 1600 წელს. „ბრუნო გმირია, რომელმაც მტკიცე ნებისყოფითა და სპეტაკი იდეალებით იბრძოლა და მოუდრეკელი დაეცა, როგორც ამ ბრძოლის მსხვერპლი. მას არ დაუშვია არც ერთი კომპრომისი, არ მორიგებია არც ერთ თავის მტერს და გმირულად დაიტანჯა, რათა გადაერჩინა ახალი მეცნიერების პრინციპი და ჭეშმარიტება“ (მ. გოგიბერიძე).

ბრუნო, ისევე როგორც კუზანელი, შემეცნების ძირითად საფეხურებად გრძნობას, განსჯასა და გონებას აღიარებს, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ ის გრძნობებს უპირისპირებს გონებას (ინტელექტს). გრძნობები ხშირად გვატყუებენ, ამიტომ ჭეშმარიტ ცოდნას ვერ გვაძლევენ, მაგალითად, დედამიწის უძრაობასა და მზის მოძრაობაზე. გონება არის ჭეშმარიტების წყარო და კრიტერიუმი.

ბრუნო დიალექტიკოსია. სამყაროს უსასრულობის პრინციპს ის მიჰყავს მტკიცებამდე, რომ სამყაროში დაპირისპირებულნი – უსასრულოდ დიდი და უსასრულოდ მცირე, ერთმანეთს ემთხვევიან, რომ ვისაც სურს ბუნების ყველაზე დიდ საიდუმლოებას ჩანვდეს, ის უნდა დააკვირდეს წინააღმდეგობათა და დაპირისპირებულთა მინიმუმსა და მაქსიმუმს. ბრუნო ამ წინააღმდეგობებს ხედავდა არა მარტო მათემატიკაში, არამედ მთელ სამყაროში. ესენია: წარმოშობა და მოსპობა, სიყვარული და სიძულვილი, სიკეთე და ბედნიერება და ა.შ. ბრუნოს მტკიცება, რომ ღმერთი ანუ მსოფლიო სული არსებობს როგორც მსოფლიო გონება და კანონზომიერება, შემდეგში კლასიკური ფორმით იქნა გამოყენებული ჰეგელის მიერ.

XVI-XVII საუკუნეების ერთ-ერთი უდიდესი მეცნიერი, ასტრონომი, მათემატიკოსი და ფიზიკოსი გალილეო გალილეი (1564-1642) უარყოფდა სამყაროში რაიმე მიზნის არსებობას და მოითხოვდა ბუნების ახსნას არა ტელეოლოგიურად (მიზნის არსებობის თვალსაზრისით), არამედ მიზეზობ-

რიობის საფუძველზე. მატერიალური სხეულების სიდიდე, ფორმა და რიცხვი, მათი მოძრაობა, რომელიც ხორციელდება მექანიკის კანონების საფუძველზე, შეადგენს სამყაროს ძირითად ელემენტებს. სამყაროს ყველა მოვლენა დაყვანილი უნდა იქნას ზუსტად გაზომვად რაოდენობრივ მიმართებებამდე და კავშირებამდე. სამყაროს კანონზომიერება შეიძლება გამოიხატოს მათემატიკით. მათემატიკა და მექანიკა საფუძვლად უდევს ყველა მეცნიერებას. „ბუნება წიგნია მათემატიკის ენაზე დაწერილი“ - აღნიშნავდა დიდი მეცნიერი. გალილეი ამთავრებს აღორძინების ეპოქის ნატურფილოსოფიას და აფუძნებს თავისი დროისათვის პროგრესულ მატერიალისტურ – მექანიკურ ბუნებისმეტყველებას.

რენესანსის ეპოქას, გარდა ჩვენს მიერ ზემოთაღნიშნული წარმომადგენლებისა, ყავდა არა ერთი შესანიშნავი მოაზროვნე, როგორცაა: ნიკოლოზ მაკიაველი, თომას მიუნცერი, თომას მორი, თომაზო მაკიაველი, ნიკოლოზ კოპერნიკი, ლეონარდო და ვინჩი, თომაზიო კამპანელა და სხვები, რომელთა შეხედულებებმა ფილოსოფიურ და მეცნიერული აზროვნების სხვადასხვა სფეროში, დიდად განსაზღვრეს ახალი დროის ფილოსოფიის ძირითადი მიმართულებები და პრინციპები.

თავი V. ახალი დროის ფილოსოფია

§ 1. ეპოქის ზოგადი დახასიათება

ბურჟუაზიულ რევოლუციებს XVII-XVIII საუკუნეების ევროპის ქვეყნებში თან სდევდა მეცნიერული რევოლუცია, რომელიც უპირველეს ყოვლისა, გამოიხატა რელიგიის ტყვეობიდან მეცნიერების გამოთავისუფლებაში. რელიგიის, როგორც ფეოდალიზმის იდეოლოგიის, წინააღმდეგ ბურჟუაზიის ბრძოლა აისახა იმ დროის ფილოსოფიასა და მეცნიერებაში. განვითარებად ბურჟუაზიას თავისი პოლიტიკური ბატონობისათვის სჭირდებოდა ძლიერი ეკონომიკური ბაზა, რომელიც მრეწველობაზე იქნებოდა დაყრდნობილი. თავის მხრივ ფაბრიკა-ქარხნების მშენებლობასა და იქ პროდუქციის დამზადებას სჭირდებოდა საბუნებისმეტყველო ცოდნის სწრაფი განვითარება. ამ საზოგადოებრივმა მოთხოვნილებამ განსაზღვრა ცოდნის ისეთი დარგების განვითარება, როგორცაა მათემატიკა, ფიზიკა, ქიმია, ბიოლოგია და ა. შ. ვაჭრობის ფართოდ გაშლა მოითხოვდა ნაოსნობის სწრაფ განვითარებას, რომელმაც, თავის მხრივ, ხელი შეუწყო გეოგრაფიისა და ასტრონომიის მნიშვნელობის ზრდას.

საბუნებისმეტყველო მეცნიერებანი, რამდენადაც ისინი ნივთიერ, მატერიალურ სამყაროს მოვლენებს იკვლევდნენ, ხელს უწყობდნენ, ფილოსოფიაში მატერიალიზმის აღდგენასა და განმტკიცებას. მეორეს მხრივ, რელიგიის წინააღმდეგ ბრძოლა საზოგადოებრივ ცნობიერებაში ათეიზმს ამკვიდრებდა, რომლის თეორიულ საფუძველს მატერიალიზმი წარმოადგენს. XVII-XVIII საუკუნეებში აშკარად გამოიხატა მატერიალიზმისა და იდეალიზმის ურთიერთდაპირისპირება, რომელიც სხვადასხვა ფორმით მიმდინარეობდა. ეს გარემოება ითვლება ამ ეპოქის ფილოსოფიის ერთ-ერთ დამახასიათებელ ანუ სპეციფიკურ ნიშნად. მეორე ასეთ ნიშნად შეიძ-

ლება ჩავთვალოთ გნოსეოლოგიური პრობლემების წინ წამოწევა. ეს პროცესი განპირობებული იყო ბუნების შემეცნების საჭიროებით, რომელიც, სქოლასტიკური მეთოდისაგან განსხვავებით, კვლევის ახალ პრინციპებსა და მეთოდებს მოითხოვდა. ამ დროს ერთმანეთს დაუპირისპირდა ორი გნოსეოლოგიური მიმართულება ფილოსოფიაში: ემპირიზმი და რაციონალიზმი. ახალი ფილოსოფიის მესამე სპეციფიკური ნიშანი მდგომარეობს ადამიანის პრობლემების წინ წამოწევაში. გონება, თავისუფლება, აქტიურობა ხდება XVII-XVIII საუკუნეების ფილოსოფიის ძირითადი პრინციპები. ამ ეპოქის ფილოსოფიის მეოთხე სპეციფიკურ ნიშნად შეიძლება ჩავთვალოთ მოთხოვნა „მეცნიერება არა მეცნიერებისათვის, არამედ ცხოვრებისათვის.“ „ცოდნა – ძალაა“, ფილოსოფია და მეცნიერება საშუალებაა, რომელმაც უნდა უზრუნველყოს „ადამიანის ბატონობა ამ ქვეყანაზე“. ამისათვის კი საჭიროა ბუნების საიდუმლოებათა შემეცნება ადამიანის გონების მიერ, რაც უნდა განხორციელდეს მეცნიერული კვლევის ახალი მეთოდებით. ერთ-ერთი ასეთი მეთოდის შემომტანი და დამწერგავი მეცნიერებასა და ფილოსოფიაში იყო ინგლისელი მოაზროვნე ფრენსის ბეკონი.

§ 2. ფრენსის ბეკონი (1561-1626)

ფრენსის ბეკონი ცდისეულ მეცნიერებათა მამამთავარი და ახალი დროის მატერიალიზმის ფუძემდებელია. ბეკონის მტკიცებით ადამიანის ცოდნის საფუძველი ბუნებაა, ვისაც ბუნების შემეცნება სურს, ის მის ძალებს უნდა დაექვემდებაროს: „მხოლოდ მას შეუძლია დასძლიოს ბუნება, ვინც ბუნებას დაექვემდებარება და რაც თეორიაში იყო საფუძველი, შედეგი და მიზეზი, იგი პრაქტიკაში მოგვევლინება როგორც წესი, მიზანი და საშუალება“ – ამტკიცებს ბეკონი. ბუნება მატერიალურია, მატერიის ყველაზე მნიშვნელოვანი მოუცილებელი თვისება მოძრაობაა, თავისი მრავალი ფორ-

მით. ფორმა, ბეკონის აზრით, ფიზიკურ ასპექტში არის მატერიალური ნაწილაკის მოძრაობის სახე. ამ ნაწილაკებისაგან შედგება სხეული. მატერიალურია საგნის თვისებები. მატერია გრძნობად-აღქმადი, უსასრულოდ მრავალსახოვანი თვისებების ერთიანობაა. „აღამიანი ბუნების შემსრულებელი და განმმარტებელი, აფართოებს თავის ცოდნას და თავის საქმეს იმდენად, რამდენადაც მან დაკვირვებით ან განმსჯელობით გახსნა ბუნების საგანთა წესრიგი. ამაზე მეტი მან არაფერი იცის და არც შეუძლია“, ე. ი. ბუნების შემეცნება შეიძლება მის კანონებზე დაქვემდებარებით, კანონების აღმოჩენა კი – აზროვნებისა და დასაბუთების ახალი მეთოდით, რომელიც ლოგიკასა და ფილოსოფიაში ცნობილია ინდუქციის სახელწოდებით. ახალი მეთოდის პრინციპები ბეკონს გადმოცემული აქვს თავის შრომებში: „მეცნიერებათა ღირებულებისა და მათი გამოყენების შესახებ“ და „ახალი ორგანონი.“

ბეკონი აკრიტიკებს არისტოტელეს დედუქციურ ლოგიკას, მის მოძღვრებას სილოგიზმებზე და წერს, რომ „ეს ლოგიკა უფრო შეცდომების განმტკიცებას ემსახურება, ვიდრე ჭეშმარიტების აღმოჩენას, იგი უფრო მავნებელია, ვიდრე სასარგებლო. სილოგიზმი სრულიად არ გვეხმარება ძირითად მეცნიერულ დებულებათა არც აღმოჩენისა და არც გასინჯვის საქმეში. ტყუილად დავიწყებდით ჩვენ მასში აქსიომების აღმოჩენას. იგი ერთობ სუსტი და ერთობ უხეში იარაღია, რათა მისი დახმარებით ბუნების საიდუმლოებას ჩავწვდეთ. ამიტომ ერთადერთი იმედი არის მხოლოდ ნამდვილი ინდუქცია.“ ინდუქცია დასკვნის ისეთი სახეა, რომელშიც დანასკვი უფრო მეტი ზოგადობისაა, ვინემ წინამძღვრები, მასში აზროვნება მიიმართება ერთეულიდან ზოგადისკენ, საყოველთაოსკენ. ერთეული საგნებისა და მოვლენების შესწავლა კი ხდება ცდის, ექსპერიმენტის, დაკვირვების პროცესში. ამრიგად, ექსპერიმენტი და ინდუქცია შეადგენს ბუნების შესწავლის ახალი მეთოდის არსებით ნიშნებს ანუ ამ ცნების

შინაარსს. ბეკონი ემპირისტი ფილოსოფოსია, ე. ი. ისეთი ფილოსოფოსი, რომელიც შემეცნების ძირითად წყაროდ ემპირიას ანუ ცდას აღიარებს.

შემეცნების ახალი მეთოდის მიზანია ადამიანმა ბუნება ისე ასახოს, როგორც ის არსებობს მისგან დამოუკიდებლად. მაგრამ ამისთვის, თავის მხრივ, საჭიროა ადამიანის გონების განწმენდა სქოლასტიკური აზროვნების დანაშრევებისაგან, რომლებსაც ბეკონი იდოლებს ანუ მოჩვენებებს უწოდებს. იდოლა ოთხი სახისაა: გვარის, გამოქვაბულის, მოედნისა და თეატრის.

გვარის იდოლა ადამიანისათვის თანდაყოლილია. ბეკონის აზრით „მას თავის წყაროდ თვით ადამიანის ბუნება აქვს“, რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ ადამიანი ბუნების მოვლენებს განიხილავს მიზნისა და წინასწარი განზრახვის თვალსაზრისით, ე. ი. ტელეოლოგიურად, როცა „რატომ“-ის ნაცვლად ისმება კითხვა „რისთვის“? ბეკონის მტკიცებით მიზნობრიობა ახასიათებს ადამიანს და არა ბუნებას, იგი უარყოფს ტელეოლოგიზმს. ბეკონი ადამიანის გონებას ადარებს მრუდ სარკეს, რომელშიც საგნები დამახინჯებულად მოჩანს. ადამიანის გონება უნდა განთავისუფლდეს ასეთი ცრუ რწმენისაგან.

მეორე იდოლა არის გამოქვაბულის იდოლა, რომელიც ახასიათებს პიროვნებას, დამოკიდებულია მის ინდივიდუალურ თავისებურებებზე, მის ფსიქოლოგიურ ბუნებაზე, აღზრდაზე და ა. შ. ყოველი პიროვნება თითქოსდა თავისი გამოქვაბულიდან უყურებს ამ სამყაროს და აფასებს მას.

მესამე იდოლა იწოდება მოედნის იდოლად, რამდენადაც იგი წარმოიშვება მოედანზე თუ ბაზრებზე შეყრილი ადამიანების საუბრების, კამათისა და მსჯელობის პროცესში. ეს იდოლა ენის იდოლაა, რომელიც სიტყვების არასწორი გამოყენებისა და გაუგებრობის საფუძველზე იქმნება. სიტყვებთან ერთად ადამიანები შეუგნებლად ითვისებენ იმ ცრურწმენებს, რომლებიც წინა თაობებს ახასიათებდათ და

სიტყვებში გამოიხატება. ეს სიტყვები ცარიელია, მათ სინამდვილეში არაფერი არ შეესაბამება. მაგალითად, სამოთხე, ჯოჯოხეთი, ბედი და ა. შ. ბუნების შემეცნებელი გონება ასეთი იდოლებსაგან უნდა განთავისუფლდეს.

მეოთხე იდოლა ეს არის თეატრის იდოლა. ბეკონი ფილოსოფიის ისტორიას ადარებს თეატრის სცენას, სადაც სხვადასხვა სპექტაკლი თამაშდება სხვადასხვა მსახიობების მიერ და მაყურებელს ექმნება წარმოდგენის ნამდვილობის ილუზია. სანამ ადამიანის აზროვნება ავტორიტეტული ფილოსოფოსების, კერძოდ არისტოტელესა და პლატონის მიერ შექმნილ დოგმებისაგან არ განთავისუფლებულა, მანამ ნამდვილი მეცნიერება ვერაფერს ვერ მიაღწევს და ადამიანი ბუნებაზე ვერ გაბატონდება.

ბეკონმა განმინდა ბუნების შემეცნებისაკენ მიმავალი გზა სქოლასტიური ცრურწმენების ხერგილებისაგან, მაგრამ არა მთლიანად. მის ნააზრევში ბევრია სქოლასტიციზმის გადმონაშთი, რის გამოც ფილოსოფიის ზოგიერთი ისტორიკოსი მას რენესანსის ხანას მიაკუთვნებს და არა ახალ ეპოქას. ბეკონის ფილოსოფიურ ნააზრევში მნიშვნელოვანია აგრეთვე მის მიერ მოცემული მეცნიერებათა კლასიფიკაცია, რომლის საფუძვლად აღებულია ადამიანის ისეთი უნარები, როგორცაა მეხსიერება, წარმოსახვა და გონება. მეხსიერება ისტორიის საფუძველია, წარმოსახვა პოეზიისა და ხელოვნების, გონება კი ფილოსოფიის. თავის მხრივ ფილოსოფია იყოფა ბუნების ფილოსოფიად ანუ ფიზიკად და მათემატიკად, ადამიანზე მოძღვრებად და ღმერთზე მოძღვრებად ანუ თეოლოგიად.

§ 3. რენე დეკარტი (1596-1650)

XVII საუკუნის ერთ-ერთი მოაზროვნე რენე დეკარტი რაციონალისტი ფილოსოფოსია. რაციონალიზმი შემეცნების წყაროდ და მისი ქვეშარიტების კრიტერიუმად გონებას მიიჩნ-

ნევს. დეკარტი დაუპირისპირდა ბეკონის ემპირიზმს, მას ცდა (ემპირია) ინტელექტის მონაცემების პრაქტიკულად შემოწმების უბრალო საშუალებად მიაჩნდა.

დეკარტის ფილოსოფიაში ერთ-ერთი ფუნდამენტალურ ცნებას წარმოადგენს სუბსტანცია, რომელიც ღმერთია, ყველაფერი დანარჩენი მისი ქმნილებაა. ღმერთის ქმნილი სამყარო დეკარტმა თავის მხრივ დაყო ორი სახის სუბსტანციად – სულიერ და მატერიალურად. მატერიალური სუბსტანცია უსასრულოდ იყოფა, ხოლო სულიერი განუყოფელია. სუბსტანციები ხასიათდებიან შესაბამისი ატრიბუტებით. სუბსტანციის პრობლემას დეკარტი წყვეტდა დუალისტურად, ე. ი. ცნობდა ორი ურთიერთდამოუკიდებელი სუბსტანციის არსებობას, როგორც მატერიალურს, ასევე – იდეალურს. მატერიალური სუბსტანცია მას ესმოდა როგორც განფენილობა, ხოლო სულიერი სუბსტანცია როგორც აზროვნება. ორივე სუბსტანცია თავის მხრივ უმაღლეს სუბსტანციაზე ანუ ღმერთზეა დამოკიდებული. ღმერთი უსასრულო და დამოუკიდებელია, აზროვნება და განფენილობა (მატერიის) კი სასრულო. აზროვნებისა და მატერიის სუბსტანციებად აღიარება გულისხმობს იმას, რომ აზრი თავის არსებობისათვის არ საჭიროებს მატერიის არსებობას და პირიქით – მატერია აზრისას. ამ გარემოებას დეკარტის ფილოსოფიაში პრინციპულ დუალიზმს უწოდებენ. სული არის მხოლოდ მოაზროვნე და არა განფენილი, მატერია არის მხოლოდ განფენილი, მაგრამ არა მოაზროვნე.

დეკარტის მტკიცებით, აზროვნებას იმთავითვე გააჩნია იდეები, რომლებიც მიღებულია არა ცდისაგან, არამედ თანდაყოლილია. ასეთ იდეას, უპირველეს ყოვლისა, წარმოადგენს ღმერთის, როგორც ყოვლად სრულის იდეა, იგი არ არის წარმოშობილი არც გრძნობებისაგან, არც წარმოსახვისაგან და არც არარაობისაგან, სუბიექტს მისი არც შეცვლა შეუძლია და არც მოსპობა. დეკარტის სიტყვებით: „დარჩა მხოლოდ შესაძლებლობა, რომ ღვთაების იდეა ისევე თანდაყო-

ლილია, როგორც თანდაყოლილი იდეაა ჩემი საკუთარი მეობის იდეა.“ ასევე ადამიანის გონებისათვის თანდაყოლილია სხვა ძირითადი იდეებიც, რომელთა ჭეშმარიტებას დეკარტი ხედავდა მათ სიცხადესა და სინათლეში.

დეკარტის დუალიზმა განაპირობა მის მიერ მატერიალისტური ფიზიკის, როგორც განფენილ სუბსტანციაზე მოძღვრების, ასევე იდეალისტური ფსიქოლოგიის, როგორც მოაზროვნე სუბსტანციის შესახებ მოძღვრების შექმნა. მათ შორის გამაერთიანებელი რგოლი დეკარტის აზრით, არის ღმერთი, რომელსაც „პირველი ბიძგის“ სახით მასში შეაქვს მოძრაობა, რის შემდეგაც მატერიალური სამყარო მოქმედებს მხოლოდ მექანიკის კანონების საფუძველზე, დეკარტმა პირველმა გააიგივა ბუნება განფენილობასთან და შექმნა მისი როგორც გიგანტური მექანიკური სისტემის გაგება.

დეკარტის მოძღვრებაში ერთ-ერთი უმთავრესი პრობლემა არის მეთოდის პრობლემა, მეთოდისა, რომლის საფუძველზე დედუქციური წესით აიგებოდა მთელი ფილოსოფიური სისტემა. სისტემის სანყისი უნდა იყოს აქსიომატური, ანუ უეჭველი დებულება, რომლისაგანაც შესაძლებელი გახდება ასევე უეჭველი სხვა დებულებათა გამოყვანა. დეკარტის აზრით ადამიანმა შეიძლება ეჭვი შეიტანოს ყველაფერში, თვით საკუთარ არსებობაშიც – კი, მაგრამ რამდენადაც მეტს ეჭვიანობს იგი, მისთვის მით უფრო უეჭველი ხდება ამ ეჭვიანობის პროცესი. ეჭვიანობა აზროვნებაა, აზროვნებს კი ადამიანი, რომელიც არსებობს. აქედან გამომდინარეობს დეკარტის დებულება: „ვაზროვნებ, მაშასადამე ვარსებობ.“ სტატუსი, რომლისაგანაც შეიძლება აიგოს ფილოსოფიური სისტემა, ამ გამოსავალი პუნქტის ჭეშმარიტება გარანტირებულია ღმერთის მიერ, რომელმაც ადამიანში ჩადო გონების ბუნებრივი სინათლე, რომელიც თავის მხრივ, განსაზღვრავს აზრის სი-ახლეს და გარკვეულობას, როგორც ჭეშმარიტების კრიტერიუმს. აზრის სიცხადე და ჭეშმარიტება ერთი და იგივეა. ჭეშმარიტების კრიტერიუმი დეკარტესთან რაციონალურია.

§ 4. თომას ჰობსი (1588-1679)

თომას ჰობსი XVII საუკუნის ინგლისური მატერიალიზმის ერთ-ერთი დიდი წარმომადგენელია.

ჰობსის მატერიალიზმი, უპირველეს ყოვლისა, იმაში მდგომარეობს, რომ მისი აზრით, სამყარო სხეულთა ერთობლიობაა, უსხეულო არაფერ არ არსებობს, თვით სუბსტანციაც კი, ე. ი. ჰობსი უარყოფს სულიერი სუბსტანციის არსებობას და აღიარებს მხოლოდ მატერიალურ, სხეულებრივ სუბსტანციას. ჰობსის მტკიცებით, აზროვნება მატერიისაგან მოუწყვეტელი თვისება ანუ მისი ატრიბუტია. ამასთანავე მატერია მოძრავ და ყოველგვარ ცვლილებათა საფუძველია. სხეულთა მოძრაობა კი მექანიკური კანონებით ხდება. ცოდნა არის სუბიექტის გრძნობის ორგანოებზე მოქმედი საგნების ასახვა, რომელიც მხოლოდ იმდენად არის ღირებული, რამდენადაც მას რეალურ საფუძვლად სხეული აქვს.

მატერიალური სამყარო ცალკეული ერთეული საგნებისა და მოვლენებისაგან შედგება. ჰობსი უარყოფს ზოგადის არსებობას და ნომინალიზმის პოზიციებისაკენ იხრება (ნომინალიზმის მტკიცებით ზოგადი რეალურად არ არსებობს, ის მხოლოდ ცარიელი სიტყვაა). ჰობსი ემპირისტი ანუ სენსუალისტი ფილოსოფოსია, მისი მტკიცებით „არ არსებობს ადამიანის გონებაში არც ერთი ცნება, რომელიც არ იყოს თავდაპირველად, მთლიანად ან ნაწილობრივ შეგრძნებების ორგანოებში წარმოშობილი.“ შეგრძნებების გარეშე არ არსებობს არც წარმოდგენები, არც მეხსიერება და არც სუბიექტის ცნობიერების სხვა უნარი.

ჰობსის ნააზრევში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია მოძღვრებას სახელმწიფოს შესახებ. მისი მტკიცებით სახელმწიფო წარმოიშვა საზოგადოების წევრ ადამიანთა შორის ურთიერთშეთანხმების შედეგად, რომლის მიზანი იყო თვითეული მათგანის დაცვა სხვათა მიმძღავრებისაგან. ჰობსი

სახელმწიფო ხელისუფლების ყველაზე სრულყოფილ ფორმად აბსოლუტურ მონარქიას თვლიდა.

§ 5. ჯონ ლოკი (1632-1704)

ლოკი ინგლისური მატერიალიზმისა და სენსიუალიზმის ერთ-ერთი ცნობილი წარმომადგენელია, რომელმაც გაილაშქრა დეკარტის რაციონალიზმის წინააღმდეგ. ლოკი შეეცადა დაესაბუთებინა, რომ, ჯერ ერთი, თანდაყოლილი იდეები არ არსებობენ, ასე რომ იყოს ბავშვებსაც უნდა ჰქონდეთ იგივეობის, სხვაობის, წინააღმდეგობის, შესაძლებლობის და ა. შ. ცნებები, მაგრამ ეს ასე არ არის. თვით ღმერთის წარმოდგენაც კი არ არის თანდაყოლილი, რადგანაც ის ყველა ტომს როდი ჰქონდა. მეორე. ჭეშმარიტების საზომი ანუ კრიტერიუმი არ შეიძლება იყოს წარმოდგენის (ცნების) სიცხადე და სინათლე, როგორც ამის დასაბუთებას დეკარტი ცდილობდა. ლოკის მტკიცებით, ცნების სიცხადიდან არ გამომდინარეობს ამ ცნებით აღნიშნული საგნის არსებობა. ყოველად სრული არსების – ღმერთის ცნების სიცხადე ჯერ კიდევ არ ამტკიცებს ღმერთის რეალურ არსებობას.

იდეების თანდაყოლილობის უარსაყოფად ლოკს დასჭირდა, უპირველეს ყოვლისა, გამოეკვლია შემეცნების წარმოშობის, მისი საზღვრის, მოცულობის, შინაარსისა და პირობების საკითხის დაყენება, ე. ი. წამოენია ფილოსოფიაში შემეცნების ანუ გნოსეოლოგიური პრობლემები. ერთ-ერთი ასეთი პრობლემაა საკითხი იმის შესახებ, თუ რა დამოკიდებულებაშია ადამიანის შემეცნება შესამეცნებელ საგნებთან. ლოკი ამ საკითხს მატერიალისტურად წყვეტს, იგი აღიარებს ამ საგნების ობიექტურ ანუ შემეცნების, აზროვნებისაგან მათ დამოუკიდებელ არსებობას.

ლოკის მტკიცებით შემეცნების ერთადერთი წყარო შეგრძნებებია, რომელსაც იგი ცდას უწოდებს. ადამიანი არ იბადება მზა იდეებით, ბავშვის გონება სუფთა დაფაა, რო-

მელზედაც ცხოვრება წერს ცოდნას. ლოკი აყენებს კითხვას: „საიდან იღებს გონება თავისი განსჯისა და ცოდნისათვის მასალას? ამაზე მე ვპასუხობ ერთი სიტყვით: ცდისაგან. ცდაზეა დაფუძნებული მთელი ჩვენი ცოდნა, ბოლოს და ბოლოს ის სწორედ ცდისაგან მიიღება.“ „არაფერია გონებაში ისეთი, რომელიც ადრე არ ყოფილა შეგრძნებებში“ – ასეთია ლოკის გნოსეოლოგიის ერთ-ერთი ძირითადი დებულება.

შეგრძნებები მიიღება ჩვენს გრძნობის ორგანოებზე გარეშე საგნების ზემოქმედებით. ამაში მდგომარეობს გარეგანი ცდა, იგი არის გრძნობადი აღქმა ანუ სენსაცია. შინაგანი ცდა კი (რეფლექსიო) წარმოადგენს თვითდაკვირვებას აზროვნებაზე, რწმენაზე, შემეცნებაზე და ა. შ. მათი გაცნობიერებით მიიღება იდეები, რომლებიც განსხვავდება გარეგანი ცდით მიღებული იდეებისაგან. გარეგანი ცდა აძლევს სათანადო მასალას შინაგან ცდას, მათ საფუძველზე გონებაში წარმოიშვება მარტივი იდეები. თვითონ გონებას არ შეუძლია შექმნას მარტივი იდეები, მაგრამ შეუძლია მათი შეერთება და რთული იდეების შექმნა. რაციონალიზმის გავლენით ლოკი უშვებს, რომ ბუნებას ახასიათებს რაღაც სპონტანური, ცდისაგან დამოუკიდებელი ძალა, რომ რეფლექსია გარეგანი ცდის გარეშე წარმოშობს არსებობის, დროის, რიცხვის იდეებს.

ლოკი სიცხადის ხარისხის მიხედვით განასხვავებს ცოდნის სამ საფეხურს: სენსორულს ანუ გრძნობადს, დემონსტრაციულს ანუ რაციონალურს და ინტუიციურს. პირველი იძლევა ერთეული საგნების ცოდნას, მეორე – უფრო მაღალ ცოდნას ცნებათა შედარებისა და მიმართულების დადგენის საფუძველზე, მესამე – უმაღლეს ცოდნას იდეათა შესაბამისობა ან შეუსაბამობის შესახებ.

საყურადღებოა ლოკის მოსაზრება საგანთა პირველადი და მეორადი თვისებების შესახებ. პირველადს ლოკი უწოდებს იმ თვისებებს, რომლებიც ახასიათებს თვით საგნებს, მათგან მოუცილებადი არიან. ლოკი მათ უწოდებს რეალურ

თვისებებს, ასეთია შეუფალობა, ფიგურა, მოძრაობა (უძრაობა) და რიცხვი ანუ რაოდენობა. პირველადი თვისებების იდეები ამ თვისებათა ასლია. მეორად თვისებებს ლოკი უწოდებს იმ თვისებებს, რომლებიც ჩვენ გვგონია რომ საგნებს ახასიათებს, მაგრამ ნამდვილად მათ არ გააჩნიათ. ასეთებია: ფერის, სუნის, გემოს და სხვა მსგავსი იდეები. ასეთი შეგრძნებების გამომწვევი უნარი თვით საგნებშია.

ლოკი დეისტი ფილოსოფოსია ე. ი. მას ღმერთის არსებობა გამოყავს ბუნების მიზანშეწონილობიდან, დიდად მნიშვნელოვანია ლოკის აზრები აღზრდის შესახებ, ის პედაგოგიკური აზროვნების ერთ-ერთი თეორეტიკოსია.

§ 6. ბენედიქტე სპინოზა (1632-1667)

სპინოზა, დეკარტესა და ლაიბნიცთან, ერთად კლასიკური რაციონალისტური სკოლის ერთ-ერთი უდიდესი წარმომადგენელია. მან შექმნა, გრანდიოზული რაციონალისტური სისტემა.

სპინოზას ფილოსოფიაში უმნიშვნელოვანესი ადგილი უკავია მოძღვრებას სუბსტანციის, ატრიბუტებისა და მოღუსების შესახებ. თუ დეკარტი აღიარებდა ორი სუბსტანციის – მატერიალურისა და სულიერის არსებობას, სპინოზას აზრით არსებობს მხოლოდ ერთი სუბსტანცია. რა არის სუბსტანცია? ამ კითხვაზე სპინოზა ასე პასუხობს: „სუბსტანციის ქვეშ მე მესმის ის, რაც არსებობს თავისთავად და რაც წარმოიდგინება თავისთავის საშუალებით, ე. ი. ის, რისი წარმოდგენა არ საჭიროებს სხვა საგნის წარმოდგენას, რომლისაგანაც ის უნდა აიგოს.“ ამრიგად, სუბსტანცია ისეთი რამეა, რომელსაც თავისი არსებობის მიზეზი საკუთარ თავში აქვს. „თავისთავის მიზეზში მე მესმის ის, რისი არსებაც საკუთარ თავში შეიცავს არსებობას, სხვა სიტყვებით – ის, რისი ბუნებაც წარმოიდგინება, როგორც არსებული.“ სპინოზას სუბსტანცია არის თავისთავის მიზეზი ანუ „კაუზა სუი.“

სპინოზა ამ სუბსტანციის შესახებ ამტკიცებს, რომ ის არის ღმერთი ანუ ბუნება. ეს დებულება ორაზროვანია: თუ ბუნებას გავიგებთ, როგორც ღმერთს, მაშინ უნდა ვაღიაროთ, რომ სპინოზა იდეალისტია, ხოლო თუ ღმერთს გავიგებთ როგორც ბუნებას, მაშინ სპინოზა მატერიალისტად ჩაითვლება. სწორედ ასე გაიგეს მისმა მოწინააღმდეგეებმა და სპინოზა ებრაული თემიდან მოკვეთეს. სპინოზა მატერიალისტად მიაჩნდათ ფრანგ მატერიალისტებს, ფოიერბახს, მარქსსა და ენგელსს, ხოლო იდეალისტად – ჰეგელს და სხვ.

მიუხედავად იმისა, თუ როგორია დებულების – „ღმერთი ანუ ბუნება“ – გაგება, ერთი რამ ცხადია, რომ სპინოზამ უარყო ღმერთის ტრადიციული გაგება, როგორც პიროვნული უზენაესი არსებისა, რომელიც ბუნების მიღმა დგას, ტრანსცენდენტურია და ბუნებას კარნახობს თავის ნებას. სპინოზამ ღმერთი თვით ბუნებაში მოათავსა, იგი ბუნებისათვის იმანენტური ანუ შინაგანია. კიდევ მეტი, სპინოზამ ღმერთი და ბუნება ერთმანეთთან გააიგივა. ამას კი ფილოსოფიაში პანთეიზმი ეწოდება. სპინოზას პანთეისტად მიიჩნევენ ისეთი ცნობილი ფილოსოფიის ქართველი ისტორიკოსები, როგორც არიან: კ. ბაქრაძე და მ. ჭელიძე, ხოლო მ. გოგბერიძის აზრით სპინოზა მონისტი მატერიალისტი და ათეისტია. სპინოზას პანთეიზმი, დავძენთ ჩვენ, არის წინ გადადგმული ნაბიჯი მატერიალიზმისა და ათეიზმისაკენ, რის გამოც მას სასტიკად დაუპირისპირდნენ მისი თანამედროვე თეოლოგები.

სუბსტანცია ხასიათდება ატრიბუტებით ანუ განუყრელი, მოუშორებელი თვისებებით. სუბსტანციის ატრიბუტთა რიცხვი უსასრულოა, რამდენადაც უსასრულოა თვით სუბსტანცია, მაგრამ ამ უსასრულოდ მრავალ ატრიბუტთაგან ჩვენთვის ცნობილია მხოლოდ ორი – განფენილობა და აზროვნება. თავის მხრივ განფენილობა და აზროვნება გამოვლინდება მოდუსებში „მოდუსის ქვეშ მე მესმის სუბსტანციის აფექციები (გამოვლენანი), ანუ ის, რაც რომელიმე სხვაშია

და ამით იქნება შემეცნებული.“ აზროვნების ატრიბუტის მთავარი მოდუსებია: გონება და ნება, ხოლო განფენილობისათვის – მოძრაობა და უძრაობა. მოდუსთა ანუ ცალკეულ სასრულო საგანთა ერთობლიობას სპინოზა უწოდებს წარმოებულ ბუნებას ანუ „ნატურა ნატურატას“, ხოლო სუბსტანციას – მწარმოებელ ბუნებას ანუ „ნატურა ნატურანს“-ს, პირველი მეორის გამოვლინებაა.

სპინოზას შემეცნების თეორია ეყრდნობა გნოსეოლოგიის კლასიკურ დებულებას: „იდეების რიგი და წესწყობა იგივეა საგნების რიგისა და წესწყობისა.“ ეს ფორმულა შეიძლება მატერიალისტურადაც იქნეს გაგებული და იდეალისტურადაც. სპინოზას იგი მატერიალისტურად ესმის, რამდენადაც მისი აზრით, ის, რაც აზროვნებაში ობიექტურად მოცემულია, აუცილებლად ბუნებაში უნდა იყოს მოცემული.“ სინამდვილის შემეცნებას, სპინოზას აზრით, სამი საფეხური აქვს. პირველი ეყრდნობა გრძნობად მონაცემებს, მეორე – გონების მოღვაწეობას, მესამე – ინტუიციას. რამდენადაც აზროვნება სუბსტანციის ანუ ბუნების ატრიბუტია, სპინოზას მიხედვით, მთელი ბუნება მოაზროვნეა („ქვაც კი აზროვნებს“), მაგრამ სხვადასხვა ხარისხით. სპინოზა ვერ ამალდა იმის გაგებამდე, რომ აზროვნება მხოლოდ უმაღლესად ორგანიზებული მატერიის – ტვინის თვისებაა.

სპინოზას, მიუხედავად მისი ფილოსოფიის რიგი ნაკლოვანებებისა, თავისი შეხედულებებით უდიდესი დამსახურება მიუძღვის საკაცობრიო აზროვნების წინაშე.

§ 7. გოტფრიდ ლაიბნიცი

ცხოვრება და მოღვაწეობა. გოტფრიდ ვილჰელმ ლაიბნიცი XVII საუკუნის უდიდესი გერმანელი იდეალისტი ფილოსოფოსია. დაიბადა 1646 წელს ქალაქ ლაიპნიცში. ბავშვობიდანვე გამოირჩეოდა თავისი არაჩვეულებრივი ნიჭით, 15 წლის ის უკვე უნივერსიტეტის სტუდენტი. 17 წლისამ და-

იცვა ბაკალავრის სამეცნიერო ხარისხი, 21 წლის ლაიბნიცი სამართლის დოქტორია. 20 წლისამ ჩამოაყალიბა დიფერენციალური და ინტეგრალური ალრიცხვის ძირითადი პრინციპები. მისი თეორიული ინტერესის სფეროს წარმოადგენდა არა მარტო ფილოსოფია, არამედ ლოგიკა, თეოლოგია, სამართალი, ფიზიკა, მედიცინა, ისტორია და ფილოლოგია; პრაქტიკულ საქმიანობაში სამთამადნო საქმე, პოლიტიკური რეფორმები, ფინანსები, საკანონმდებლო საქმიანობა, ოპტიკა, ტრანსპორტის პრობლემები, კათოლიციზმსა და პროტესტანტიზმის შორის დაპირისპირების მოხსნისა და მათი შერიგების საკითხები, სამეცნიერო საზოგადოებათა დაარსება, მისი უშუალო ინიციატივით დაარსდა ბერლინისა და დრეზდენის მეცნიერებათა აკადემიები. მანვე შეუქმნა პეტრე I-ს პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის პროექტი. გარდაიცვალა ლაიბნიცი 1716 წელს, მისი მფარველებისა და მეგობრებისაგან მივიწყებული. მაშინდელმა ჩამორჩენილმა გერმანიამ თავისი გენიალური შვილი არამც თუ სათანადოდ ვერ დააფასა, არამედ მომავალ თაობას მისი საფლავი ვერ შემოუნახა.

შრომები. ლაიბნიცის ძირითად შრომებად ითვლება: „განაზრებანი მეტაფიზიკაზე“ (1685), „ბუნების ახალი სისტემა“ (1695), „ახალი გამოკვლევები ადამიანის გონების შესახებ“ (1704), „თეოდიცია“ (1710) და „მონადოლოგია“ (1714). ლაიბნიცს ეკუთვნის 15 000-ზე მეტი წერილი, რომლებსაც დიდი მნიშვნელობა აქვთ ლაიბნიცის, როგორც მოაზროვნის, ყოველმხრივი დახასიათებისათვის. გერმანიის მეცნიერებათა აკადემიამ ჯერ კიდევ 1923 წ-ს დაიწყო მისი ნაშრომების სრული კრებულის 40 ტომეულის გამოცემა, რომელიც ჯერაც არ არის დასრულებული, ქართულად თარგმნილია მისი „მონადოლოგია.“

ლაიბნიცმა, რომელსაც არ აკმაყოფილებდა არც დეკარტის სუბსტანციონალური დუალიზმი და არც სპინოზას მოძღვრება ერთადერთ სუბსტანციაზე ანუ მისი მონიზმი,

მათ დაუპირისპირა თავისი სუბსტანციონალური პლურალიზმი – მოძღვრება სუბსტანციათა სიმრავლეზე. სუბსტანციებს ლაიბნიცი უწოდებს „მონადებს“. „მონოს“ ბერძნული სიტყვაა და ნიშნავს „ერთეულს,“ „ერთიანს“. ლაიბნიცის მიხედვით მონადა, მსგავსად დემოკრიტეს ატომისა, დაუნანვერებელი, განუყოფელია, რამდენადაც ის ისეთი მცირე სიდიდეა, რომელსაც თავისი შემადგენელი ნაწილები არა აქვს. თუ დემოკრიტეს ატომი მატერიალურია, ლაიბნიცის მონადა სულიერი ფენომენია. ლაიბნიცის მტკიცებით ატომი, როგორც მატერიალური, აუცილებლად განფენილია, ხოლო რაც განფენილია, ის ვრცელდება და ამდენად უსასრულობამდე გაყოფადი. მონადა, როგორც სულიერი ატომი, განუყოფელი ერთეულია. ყოველი საგანი სუბსტანცია ანუ მონადაა, მაშასადამე, მათი სიმრავლე უსასრულოა, მონადა არის ბაზისური ელემენტი, რომლისგანაც შედგება სამყარო. მონადებს აქვთ ცნობიერება, რომელიც სხვადასხვა ხარისხით დამახასიათებელია ყოველი არსებულისათვის, დაწყებული არაორგანული სხეულებით და დამთავრებული ადამიანის სულით. ამრიგად, მონადები წარმოადგენენ გარკვეული იერარქიის ნაწილებს. ამავე დროს ცალკეული მონადა არ განიცდის გავლენას სხვა მონადის მხრივ, მონადებს არა აქვთ არც ფანჯრები და არც კარები მათში შესაღწევად, ისინი შეუვალნი არიან. თვითოეულს აქვს თავისი ინდივიდუალობა და ამით განსხვავდება მეორე მონადისაგან. მონადების ბუნებრივი ცვალებადობა მათი შინაგანი პრინციპებისაგან წარმოსდგება, რომელიც თავის მხრივ არის წარმოდგენა, ე. ი. ცნობიერება. თითოეული მონადა, გვასწავლის ლაიბნიცი, არის „ცოცხალი სარკე რომელიც მთელ უნივერსუმს თავის თავში წარმოადგენს.“ მონადათა იერარქიაში უმაღლესი ანუ ცენტრალური მონადა არის ღმერთი, რომელიც ყოველივე არსებულის საკმაო საფუძველია. ღმერთი აწესებს კორელაციას (შესაბამისობას) სულიერ და სხეულებრივ მდგომარეობათა შორის. სწორედ ამაში გამოიხატება სამყაროს ტელეო-

ლოგიური ასპექტი. მთელი სამყარო ღმერთის მიერ წინასწარ მოწყობილი ჰარმონიის შედეგია.

§ 8. ჯორჯ ბერკლი (1685-1743)

ცხოვრება და მოღვაწეობა. ჯორჯ ბერკლი დაიბადა 1685 წელს ირლანდიაში, წარმოშობით იყო ინგლისელ დიდგვაროვანთა წრიდან. 15 წლის შევიდა დუბლინის სასულიერო უნივერსიტეტში, ეწაფება იმდროინდელი მოაზროვნეების – ბეკონის, დეკარტის, ჰობსის, ლოკის ფილოსოფიას. 1707 წელს იღებს მაგისტრის სამეცნიერო წოდებას. ახალგაზრდობაში ბევრს მოგზაურობდა, იყო საფრანგეთში, იტალიაში, 1728 წელს კი მიემგზავრება ამერიკაში, რათა ისლანდიაში ქრისტიანობა დაამკვიდროს. ამერიკელ აბორიგენტთა მღვდლების მოსამზადებლად ცდილობს გახსნას სათანადო სასწავლებელი, მაგრამ ამას ვერ ახერხებს და 1731 წელს ევროპაში ბრუნდება. სამი წლის შემდეგ მას კლოინში ეპისკოპოსად ნიშნავენ, სადაც მოღვაწეობდა 1743 წლამდე. გარდაიცვალა იმავე წელს ოქსფორდში.

ძირითადი შრომები: „ტრაქტატი ადამიანური შემეცნების პრინციპების შესახებ“ (1710) და „სამი საუბარი ჰილასსა და ფილონუსს შორის“ (1713).

ბერკლი ახალი დროის სუბიექტური იდეალიზმის პირველი კლასიკური წარმომადგენელია, რომელმაც ახალგაზრდობიდანვე მიზნად დაისახა შეურიგებელი ბრძოლა მატერიალიზმისა და ათეიზმის წინააღმდეგ, როგორც ფილოსოფიაში, ასევე მეცნიერებაში. მან სწორად განსაზღვრა, რომ მატერიალიზმის გასანადგურებლად, უპირველეს ყოვლისა, საჭირო იყო მისი საყრდენი ცნების – მატერიის უკუგდება, რათა მთელი მატერიალიზმისა და მასზე დაფუძნებული ათეიზმის შენობა ერთიანად დანგრეულიყო. ამისათვის მან ისარგებლა ლოკის ფილოსოფიის ნაკლოვანებებით. როგორც ცნობილია, ლოკი აღიარებდა მატერიალური, ნივთიე-

რი სუბსტანციის არსებობას, რომელსაც თავის მხრივ გააჩნია პირველადი (განფენილობა, ფორმა, სიმაგრე) და მეორადი (ფერი, სუნი, გემო) თვისებები. პირველადი თვისებები, ლოკის აზრით ობიექტური ხასიათისაა, ხოლო მეორადი – სუბიექტური. ბერკლის მტკიცებით ყველა თვისება სუბიექტურია, რამდენადაც ისინი ჩვენს ცნობიერებაშია მოცემული. ადამიანის ცოდნის წყარო შეგრძნებებია – ამბობს ბერკლი და ამით აგრძელებს ინგლისური ემპირიზმის გზას, მაგრამ მატერიალისტური ემპირიზმიდან გადადის იდეალისტურ ემპირიზმზე და ცდილობს დაამტკიცოს, რომ შეგრძნებების გამომწვევი მიზეზი ცნობიერებისაგან დამოუკიდებლად არსებული მატერია ანუ სუბსტანცია კი არ არის, არამედ თვით სუბიექტის ცნობიერება. მატერია, ბერკლის მტკიცებით, ცარიელი სიტყვაა, რამდენადაც ის ცნებაა, ცნება კი ზოგადია, ზოგადი კი არ არსებული. ბერკლი ნომინალისტია, იგი უარყოფს განყენებული ზოგადის არსებობას, ასეთად მას მატერიის ცნება მიაჩნია. ბერკლს ავიწყდება ან განზრახ ივინყებს, რომ ყოველი ზოგადი შემეცნების პროცესში განყენების ანუ აბსტრაქციის შედეგია, რომ მის მიერ აღიარებული ღმერთის იდეაც ზოგადია.

ბერკლის მტკიცებით, ყოველი მატერიალური საგანი უნაშთოდ იშლება მის თვისებებზე, თვისებები კი იმდენად არსებობენ, რამდენადაც არსებობს მათი აღმქმელი სუბიექტი. აქედან ბერკლის სუბიექტური იდეალიზმის ერთ-ერთი ძირითადი პრინციპი: „საგნის არსებობა უდრის მის აღქმას“, აღქმა კი შეგრძნებათა კომპლექსია, მათი ჯამია. აღმქმელი კი შეიძლება იყოს სუბიექტი ან სუბიექტები ან კიდევ ღმერთი, როგორც უმაღლესი სუბიექტი, როგორც ჩვენი შეგრძნებების გამაერთიანებელი ძალა. სამყარო ღმერთის შეგრძნებათა კომპლექსია.

ღმერთის არსებობის აღიარებით ბერკლი სუბიექტური იდეალიზმის პრინციპებიდან ობიექტური იდეალიზმის პოზიციაზე გადადის და ამით სოლიპსიზმს თავს აღწევს (სო-

ლიპსიზში აღიარებს ერთადერთი შემმეცნებელი სუბიექტის არსებობას, დანარჩენი ყველაფერი მისი მოჩვენებაა), მაგრამ მის ფილოსოფიაში საგრძნობ წინააღმდეგობას ჰქმნის. თუ ბერკლი მატერიის ცნებას მისი ზოგადობის საფუძველზე უარყოფდა, ღმერთიც როგორც იდეა ზოგადია და ამიტომ მისი არსებობის აღიარების უფლება მას არ ჰქონდა.

ბერკლის სუბიექტური იდეალიზმის ეს შინაგანი წინააღმდეგობა ადვილად შენიშნა მეორე ინგლისელმა სუბიექტურმა იდეალისტმა დევიდ ჰიუმმა და ის მკაცრად გააკრიტიკა.

§ 9. დევიდ ჰიუმი (1711-1776)

ცხოვრება და მოღვაწეობა. ჰიუმი დაიბადა 1711 წელს ქ. ედინბურგში, შოტლანდიის დედაქალაქში, ნაკლებად შეძლებული მემამულის ოჯახში. ედინბურგის უნივერსიტეტში ის გატაცებული იყო ფილოსოფიითა და ლიტერატურით და ნაკლებ ყურადღებას აქცევდა თავისი სპეციალობის – იურისპრუდენციის შესწავლას. მას შემდეგ, რაც იურიდიული პრაქტიკასა და კომერციულ საქმიანობაში ხელი მოეცარა, სწავლის გასაგრძელებლად მიემგზავრება საფრანგეთში, სადაც რამდენიმე წელი დაჰყო. მეორედ, 1763-1766 წ.წ. ჰიუმი პარიზშია. აქ ის გაეცნო ფრანგ ენციკლოპედისტებს (დალამბერს, ჰელვეციუსს, დიდროს და სხვ.), რომლებმაც თავიანთი იდეებით გარკვეული გავლენა მოახდინეს ჰიუმზე. ჰიუმმა ძალიან ახალგაზრდამ სცადა ჩამოეყალიბებინა თავისი ფილოსოფიური შეხედულებანი გარკვეულ სისტემად. ის 30 წლისაც არ იყო, როცა გამოაქვეყნა თავისი პირველი სერიოზული ნაშრომი: „ტრაქტატი ადამიანური ბუნების შესახებ“ (1739). ავტორის იმედი, რომ ეს ნაწარმოები მკითხველ საზოგადოებაში სენსაციას გამოიწვევდა, არ გამართლდა, მაგრამ ამის გამო მას გული არ გასტეხია. 1748 წელს გამოსცა „გამოკვლევა ადამიანური შემეცნების შესახებ“, ხოლო 1751

ნელს – „გამოკვლევა მორალის პრინციპებზე“, რომლებმაც დიდი ინტერესი გამოიწვიეს მისი ფილოსოფიისადმი.

მის კალამს ეკუთვნის აგრეთვე ისეთი შრომები, როგორიცაა: „ინგლისის ისტორია“, „პოლიტიკური საუბრები“, „რელიგიის ბუნებრივი ისტორია“. რელიგიის საკითხებში სამღვდლოება ჰიუმს ზედმეტ რადიკალად და ათეისტადაც კი თვლიდა, ამის გამო მას პროფესიონალი არ ელირსა და სახელმწიფო სამსახურში შევიდა. გარდაიცვალა 1776 წელს.

ჰიუმი არის ინგლისური ემპირიზმის ერთ-ერთი დიდი წარმომადგენელი ლოკსა და ბერკლთან ერთად. ემპირიზმი არის ფილოსოფიური მიმართულება, რომელიც მეტად აზვიადებს, ააბსოლუტებს ცდისეულ ცოდნას და აშკარად ამცირებს თეორიული შემეცნების შესაძლებლობებს. ლოკის მატერიალისტური ემპირიზმისაგან განსხვავებით, რომელიც თვლიდა, რომ ცდა წარმოადგენს შემეცნებელი სუბიექტის გრძნობის ორგანოებზე ობიექტურად არსებული საგნების ზემოქმედების შედეგს, ასევე ბერკლისაგან განსხვავებით, რომელიც ამტკიცებდა, რომ იდეები, შეგრძნებები თვითონ არის რეალობა, ჰიუმი სკეპტიკურად უყურებს ობიექტური რეალობის არსებობის პრობლემას.

ჰიუმის მტკიცებით, ცდა – ეს არის შეგრძნებები, აღქმები, წარმოდგენები, ე. ი. ფსიქიკური მოვლენები. რით არიან ისინი გამოწვეული, როგორია მათი მიზეზები, საიდან მომდინარეობენ ცდაში მოცემული იდეები, ეს ჩვენთვის გაუგებარია. „რის საფუძველზე შეიძლება დავამტკიცოთ, რომ აღქმები ჩვენს გონებაში უნდა იყოს წარმოშობილი გარეშე საგნებისაგან... და არა გამოწვეულნი არიან ან თვით გონების ენერჯისაგან, ან სხვა რომელიმე მიზეზით“ – ნერდა იგი.

რაც შეეხება მიზეზ-შედეგობრივ კავშირს, ჰიუმი უარყოფს მათ შესახებ ჭეშმარიტი ცოდნის შესაძლებლობას, რამდენადაც, როგორც სენსუალისტი, ის ფიქრობს, რომ გონებაში არაფერი ისეთი არ შეიძლება არსებობდეს, რაც შეგრძნებებში არ არის მოცემული. მიზეზ-შედეგობრივი კავში-

რი კი არსებითი მიმართებაა ორ მოვლენას შორის, რომელი მიმართებაც, როგორც ზოგადი, შეგრძნებებში არ ეძლევა შემეცნებელ სუბიექტს. ამიტომაც, მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის ობიექტურ არსებობაზე ფილოსოფოსს გადაჭრით არაფრის თქმა არ შეუძლია, ის შეიძლება არსებობდეს ან არ არსებობდეს მისგან დამოუკიდებლად. ადამიანი ვერ გადალახავს თავისი ფსიქიკის საზღვრებს და ვერ შეიცნობს მის მიღმა არსებულ ტრანსცენდენტურ რეალობას; ყოველი ცოდნა მხოლოდ და მხოლოდ ცდას შეიძლება ეყრდნობოდეს. ობიექტური სამყარო, თუ ის არსებულა, პრინციპულად შეუცნობადია, ასკვნის ჰიუმი და სწორედ ამაში მდგომარეობს მისი აგნოსტიციზმი.

ამრიგად, ჰიუმის აზრით, მხოლოდ შეგრძნებებია უპირობო რეალობა, რომლის გარეშეც არავითარი სხვა რეალობა არ შეიძლება არსებობდეს ცოდნის თვალსაზრისით. გარეშე სამყაროს არსებობის საკითხი პრინციპში გადაუწყვეტილია.

თავის შრომაში „რელიგიის ბუნებრივი ისტორია“ ჰიუმი ცდილობს დაასაბუთოს, რომ რელიგიის პირვანდელი ფორმა იყო პოლითეიზმი (მრავალღმერთიანობა) და არა მონოთეიზმი (ერთღმერთიანობა), უარყოფს სასწაულების არსებობის შესაძლებლობას. რელიგია, ჰიუმის მტკიცებით, შენდება არა გონებაზე, არამედ გრძნობაზე. გონების თვალსაზრისით ღმერთი, ისევე როგორც სუბსტანცია, არ არსებობს, მაგრამ გრძნობის და რწმენის თვალსაზრისით ღმერთის არსებობა დასაშვებია და თვითონ სკეპტიკოსსაც შეუძლია იყოს მორწმუნე.

ჰიუმის ნაწარმოებებმა დიდი ზეგავლენა მოახდინა ისეთ გენიალურ მოაზროვნეზე, როგორც იყო იმანუელ კანტი.

§ 10. ფრანგი მატერიალისტები

XVIII საუკუნის საფრანგეთში ჩამოყალიბდა მატერიალიზმის ძლიერი სკოლა, რომლის უმნიშვნელოვანესი წარმომადგენლები არიან ლამეტრი, ჰოლბახი, დიდრო და ჰელვეციუსი.

ჟიულენ ოფრე დე-ლამეტრი დაიბადა 1709 წლის 25 დეკემბერს. ჯერ თეოლოგიას სწავლობდა კოლეჯში, შემდეგ პარიზში – ლოგიკას, ფიზიკას, ხოლო ერთი წლის შემდეგ მედიცინას. 1728 წელს ხდება ექიმი და მთელი ხუთი წელი ეწეოდა სამედიცინო პრაქტიკას, მსახურობდა პოლკის ექიმად გვარდიაში, შემდეგ სამხედრო ლაზარეთში. იგი თავის პირველსავე ფილოსოფიურ ნაწარმოებებში გამოდის როგორც აშკარა ათეისტი, რის გამოც მისი წიგნი სამღვდულოებამ დაწვა. საფრანგეთში მუდმივი დევნის გამო დარჩენა შეუძლებელი იყო და ლამეტრი გადადის ჰოლანდიაში, ქალაქ ლეიდენში, სადაც 1747 წელს გამოსცა თავისი წიგნი „ადამიანი – მანქანა“, სამღვდულოება მოითხოვდა მისი ავტორის სიკვდილით დასჯას. პრუსიის მეფე ფრიდრიხ II-ემ ის თავისთან მიიწვია და დანიშნა ბერლინის მეცნიერებათა აკადემიის წევრად. აქ გაატარა მან თავისი სიცოცხლის ბოლო წლები. გარდაიცვალა 1751 წ. 11 ნოემბერს. მან ზიარებაზე უარი თქვა და ურყევ ათეისტად გარდაიცვალა.

დენი დიდრო დაიბადა 1713 წელს ქ. ლანგერეში. 15 წლის დიდრო მიემგზავრება პარიზში თეოლოგიის დასაუფლებლად, მაგრამ აქ მას გაიტაცებს ინგლისური ფილოსოფია და ბუნებისმეტყველება. გაეცნობა ჟ. რუსოს და გახდება მისი მეგობარი, მაგრამ იდეური უთანხმოების გამო, მალე დაშორდებიან ერთმანეთს. 1746 წ. უშვებს თავის პირველ ნაშრომს: „ფილოსოფიური აზრები.“ 1749 წ-ს – მეორე ნაშრომს – „წერილები ბრძმებზე“. ამ შრომებში ის გამოდის როგორც მტკიცე მატერიალისტი. პირველი წიგნი დაწვეს, ხოლო მეორე წიგნის გამო ერთი თვე საპატიმროში გაატარა. 1751 წელს

შეუდგა „ენციკლოპედიის“ გამოშვებას, დაამთავრა 1772 წელს. დასტამბა 17 ტომი „ენციკლოპედიისა“ და 11 ტომი გრაფიურებისა. 1773 წ. რუსეთის იმპერატორი ეკატრინე II-ის მიწვევით რამოდენიმე თვე იყო სანკტ-პეტერბურგში. 1784 წ. დიდრო ავად გახდა, იმავე წლის 31 ივლისს გარდაიცვალა. სიკვდილის წინ მასთან მისულ მღვდელს, რომელსაც უნდოდა დიდროს თავისი „ცოდვები“ მოენანიებია, მან უთხრა: „აღბათ დამეთანხმებით, რომ ამით ჩავიდენდი უსირცხვილო საქციელს.“ დიდრო იყო და ბოლომდე დარჩა ურყევ ათეისტად.

კლოდ ადრიან ჰელვეციუსი დაიბადა 1715 წელს ექიმის ოჯახში. 1738 წელს ის იწყებს კომერციულ საქმიანობას, რომელიც მიატოვა. 1754 წ. წავიდა თავის მამულში და შეუდგა თავის შეხედულებათა ჩამოყალიბებას, რომელსაც შედეგად მოჰყვა მისი ნაშრომი „გონების შესახებ.“ ამ შრომამ მას აუმხედრა მთელი მაშინდელი საზოგადოება მეფიდან დაწყებული მღვდლებამდე. ჰელვეციუსს ბასტილია ემუქრებოდა. იგი ორჯერ აიძულეს უარი ეთქვა თავის იდეებზე, ხოლო მისი წიგნი ნაკუნ-ნაკუნად დახიეს და პარლამენტის კიბის წინ დაწვეს. მაგრამ ამან ვერ შეაშინა მისი ავტორი, რომელმაც დაწერა მეორე, არანაკლებ ათეისტური წიგნი – „ადამიანის შესახებ.“ გამოსცა იგი 1773 წელს. ჰელვეციუსი გარდაიცვალა უფრო ადრე, 1771 წლისა 26 დეკემბერს.

პოლ ანრი ჰოლბახი – დაიბადა 1723 წელს ბავარიაში. განათლება მიიღო საფრანგეთში და ბოლომდე დარჩა იქ საცხოვრებლად, კერძოდ – პარიზში. აქ გაეცნო და დაუმეგობრდა დიდროს და აქტიურად მონაწილეობდა მის „ენციკლოპედიაში.“ მის კალამს ეკუთვნის იქ დაბეჭდილი არაერთი საბუნებისმეტყველო სტატია. მისი სალონი იმ დროინდელი საფრანგეთის მატერიალისტური აზრის ცენტრი იყო. აქ მეგობრებთან კამათში ჩამოყალიბდა მისი მექანიკური მატერიალიზმის მწყობრი სისტემა. მისი ბევრი ნაწერი აკრძალეს და დაწვეს, ხოლო მისმა „ბუნების სისტემამ“ თვით ისეთი

თავისუფალი მოაზროვნის აღშფოთებაც გამოიწვია, როგორც ვოლტერი იყო. გარდაიცვალა 1789 წელს.

ფრანგულმა მატერიალიზმმა შემდგომ განავითარა XVII საუკუნის მატერიალისტთა (სპინოზას, ლოკის, ტოლანდის, ჰობსის) შეხედულებანი უფრო სრულყოფილი და თანმიმდევრული გახდეს ის. მათი მატერიალიზმის პირველი თეორიული წყარო იყო საბუნებისმეტყველო მეცნიერებანი, განსაკუთრებით დეკარტისა და ნიუტონის ნააზრევი. მეორე წყარო იყო ლოკის ემპირიზმი, რომელიც მათ დაუპირისპირეს დეკარტის იდეების თანდაყოლილობის თეორიას.

ფილოსოფიურ და საბუნებისმეტყველო – მეცნიერულ შეხედულებებით ფრანგული მატერიალიზმის წარმომადგენლები ერთმანეთისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდნენ. ჰოლბახი სხვაზე თანმიმდევრულ მექანიკურ ხაზს ავითარებდა. ჰელვეციუსი უმთავრეს ყურადღებას აღზრდას, ეთიკას, პოლიტიკასა და სახელმწიფოს თეორიას აქცევდა, დიდრო – დიალექტიკას. მაგრამ პრინციპულ დებულებებში მათ უფრო მეტი ჰქონდათ საერთო, ვიდრე განსხვავება. ამიტომაც ფრანგული მატერიალიზმი ფილოსოფიის ისტორიაში განიხილება როგორც ერთიანი ფილოსოფიური მიმართულება.

ფრანგმა მატერიალისტებმა დიდი ნაბიჯი გადადგეს წინ მატერიისა და მოძრაობის პრობლემის გაგების საქმეში დეკარტესთან, სპინოზასთან და ტოლანდთან შედარებით. სპინოზა, მაგალითად, მატერიას ღმერთს უწოდებდა. ფრანგი მატერიალისტების აზრით კი მატერიაა ყოველივე ის, რაც არსებობს და მოქმედებს ადამიანის გრძნობის ორგანოებზე. თუ დეკარტესა და სპინოზასათვის მატერია განფენილობაა, ფრანგი მატერიალისტებისათვის განფენილობა მატერია კი არაა, არამედ მისი ერთ-ერთი ატრიბუტია. ასევე დროც მატერიის ატრიბუტია, მაგრამ დრო და სივრცე მათ ესმოდათ მექანიკურად, ნიუტონის მსგავსად.

მატერია ფიზიკური რეალობაა. ის შედგება უმცირესი ატომებისა და მოლეკულებისაგან. მატერია არასდროს არ წარმოშობილა და არსებობს მუდმივად. ასევე ის არასდროს არ შეიძლება მოისპოს. მატერია, ბუნება არსებობს ყოველთვის გარკვეული, კონკრეტული ფორმით. მატერია „საერთოდ“ არის აბსტრაქცია. სინამდვილეში იგი არსებობს ერთეული საგნების სახით, რომლებსაც აქვთ საერთო თვისებები. ამის გამო ბუნება ერთეული საგნების ჯამი კი არ არის, არამედ მთლიანი, ერთიანი, ცნობიერებისაგან დამოუკიდებლად არსებული ანუ ობიექტური რეალობა.

ფრანგი მატერიალისტების ერთ-ერთი დიდი დამსახურება იყო იმის მტკიცება, რომ მატერია და მოძრაობა ერთმანეთისაგან განუყოფელია. „არ არის მატერია მოძრაობის გარეშე და მოძრაობა მატერიის გარეშე“ – ასწავლის ჰოლბახი. მოძრაობა ბუნებას გარედან კი არ ეძლევა პირველი ბიძგის სახით, როგორც ამას ნიუტონი ამტკიცებდა, არამედ ეს მისი შინაგანი ბუნებისათვის არის დამახასიათებელი, იგი მატერიის არსებაშია. ის მოძრაობს საკუთარი ენერგიით.

როგორც მატერია, მოძრაობაც არასოდეს არ წარმოშობილა, არ მოისპობა და იარსებებს მუდმივად. მოძრაობა გულისხმობს სივრცესა და დროს. სივრცე და დრო, როგორც მატერია და მოძრაობა, ობიექტურია. მატერიისა და მოძრაობის რაოდენობა უცვლელია, წარმოიშობა, იცვლება და ქრება მატერიის ცალკეული ფორმები.

მოძრაობა ფრანგ მატერიალისტებს ესმოდათ მექანიკურად, როგორც სხეულის გადაადგილება სივრცეში. მხოლოდ დიდრო განასხვავებდა ერთმანეთისაგან გარეგან მოძრაობას – გადაადგილებას სივრცეში და შინაგან მოძრაობას – მოლეკულარულს. იგი წერდა: „ძალა, რომელიც მოლეკულას ახასიათებს, არ ისპობა, ის უცვლელია, მუდმივია.“ უძრაობა შეფარდებითია, მოძრაობა აბსოლუტური.

მიუხედავად იმისა, რომ ფრანგ მატერიალისტებს თავიანთ ნააზრევში დიალექტიკის ბრწყინვალე ნიმუშები ჰქონ-

დათ, ისინი მაინც მეტაფიზიკოსებად დარჩნენ: მათი მტკიცებით ბუნებაში არსებობს მხოლოდ აუცილებლობა, შემთხვევითობა და მიზანდასახულობა ბუნებისათვის უცხოა. იგი მიზეზ-შედეგობრივი მოვლენათა უწყვეტი ჯაჭვია, სადაც ერთი მოვლენა აუცილებლად გამომდინარეობს მეორისაგან. ბუნებაში ბატონობს საყოველთაო დეტერმინიზმი, რომელიც ფრანგ მატერიალისტებთან მექანიკური ხასიათისაა.

ფრანგი მატერიალისტები ბუნებაში მიმდინარე ცვლილებებს განიხილავდნენ როგორც რაოდენობრივს და არა როგორც თვისებრივს, ამიტომაც მათთვის გაუგებარი დარჩა განვითარების არსი – პრინციპულად ახლის წარმოშობის შესაძლებლობა. განვითარების იდეის გაუგებრობით აიხსნება ის გარემოება, რომ ფრანგი მატერიალისტები იძულებულნი იყვნენ ელიარებიანთ, რომ მთელი მატერიისათვის დამახასიათებელია გრძნობელობა. ბუნებაში არ არსებობს ისეთი რაიმე, რომელსაც არ ახასიათებს გრძნობელობა. ცხადია, ეს იყო მათი მხრივ დაშვებული დიდი შეცდომა, რომელსაც ისინი ჰილოძოიზმამდე მიყავდა. დიდროს აზრით შეგრძნება ახასიათებს ყოველგვარი სახის მატერიას, მაგრამ ერთმანეთისაგან უნდა განვასხვაოთ ინერტული და მოქმედი გრძნობელობა. ეს უკანასკნელი ახასიათებს ორგანულ ბუნებას. დიდრო და ლამეტრი აღიარებდნენ, რომ ცოცხალი ორგანიზმები მჭიდროდ არიან ერთმანეთთან დაკავშირებული და ისინი ერთი საერთო ძირის საფეხურებს წარმოადგენენ. აქ ჩვენ საქმე გვაქვს ევოლუციონური თეორიის ჩანასახებთან. ადამიანი ბუნების ქმნილებაა, ამდენად მისი ცნობიერებაც ბუნების თვისებაა. ამრიგად, ცნობიერება მეორადია, მატერია – პირველადი.

შემეცნების წყარო შეგრძნებებია, შეგრძნებები წარმოიშობა გრძნობადობისაგან, რომელიც მთელ მატერიას ახასიათებს, ის არის აქტიური გრძნობადობის ფორმა, რასაც ინვევს ობიექტური სამყაროს ზემოქმედება. მთელი ჩვენი ცოდნა წარმოიშობა შეგრძნებებისაგან: „შევიმეცნოთ რომე-

ლიმე საგანი – ამბობს ჰოლბახი, – ნიშნავს შევიგრძნოთ ის, ხოლო შევიგრძნოთ ნიშნავს იმას, რომ განვიცადოთ მისი ზემოქმედება. ერთი სიტყვით, როგორც არ უნდა მოქმედებდეს ჩვენზე საგანი, ჩვენ მას შევიცნობთ მხოლოდ იმ ცვლილებებით, რომლებსაც ის ჩვენში იწვევს“. ამრიგად, ფრანგი მატერიალისტები შემეცნებისა თეორიაში სენსუალისტები არიან, რამდენადაც შემეცნების წყაროდ თვლიან შეგრძნებებს. მათი სენსუალიზმი მატერიალისტურია, ვინაიდან აღიარებენ, რომ შეგრძნებები გამონეუულია ობიექტურად არსებული მატერიალური სამყაროთი.

შეგრძნებები არის საგნის სახე, ისევე როგორც წარმოდგენები. „ყოველი შეგრძნება საგნის სახეა, რომელ საგანზეც არის დამოკიდებული შეგრძნებები და აღქმები“ – დასძენს ჰოლბახი. მათი მეშვეობით ჩვენ ვიმეცნებთ სამყაროს. ცოდნა არის ობიექტური სამყაროს ასახვა ჩვენს თავებში. ცნობიერების აუცილებელი პირობა არის მეხსიერება, რომელზედაც თავის მხრივ, დამყარებულია წარმოდგენა.

ფრანგი მატერიალისტები ამავე დროს არ უარყოფდნენ რაციონალური შემეცნების მნიშვნელობას. გონება, მათი მტკიცებით, ამონმებს გრძნობად მონაცემების სისწორეს, მას არ შეუძლია მოწყდეს ამ მონაცემებს, მაგრამ არც ზედმეტად უნდა ვენდოთ მათ. გრძნობად მონაცემებისაგან გონების მოწყვეტა შემეცნებას შეუძლებელს ხდის. ფრანგი მატერიალისტები აღიარებდნენ ობიექტური სინამდვილის შემეცნების შესაძლებლობას და ამდენად ისინი არ იყვნენ აგნოსტიკოსები, როგორც ამის დამტკიცებას ცდილობს ფილოსოფიის ზოგიერთი ისტორიკოსი. ისინი აღიარებდნენ ადამიანის გონების შეზღუდულობას მეცნიერების განვითარების დონითა და არსებული საზოგადოებრივი პირობებით, მაგრამ ეჭვი არ ეპარებოდათ იმაში, რომ ადამიანის გონება ოდესმე შეაღწევდა ბუნების საიდუმლოების იმ სიღრმეში, რომელსაც ის დღეს ვერ ახერხებს.

ფრანგი მატერიალისტები ეთანხმებიან ლოკს იმაში, რომ არ არსებობენ თანდაყოლილი იდეები. მათი აზრით, ყველა წარმოდგენა და ცნება შექმნილია ცხოვრების პროცესში. მიუხედავად ასეთი მტკიცებისა, მათ სათანადოდ არ ესმოდათ ცნებათა როლი შემეცნებაში, მათი უკუმოქმედება გრძნობად მონაცემებზე. ეს განპირობებული იყო იმით, რომ ისინი არ იყვნენ დიალექტიკოსები და როგორც მეტაფიზიკოსები შემეცნების პროცესს იხილავდნენ ცალმხრივად, მათ ვერ შეძლეს შემეცნების გრძნობადი და ლოგიკური საფეხურების ურთიერთკავშირის ჭეშმარიტი სურათის მოცემა.

ფრანგი მატერიალისტების სოციალურ-ისტორიული შეხედულებები დაფუძნებულია მათი შემეცნების თეორიაზე: ადამიანთა ცნობიერება განისაზღვრება იმ საზოგადოებრივი გარემოთი, რომელშიც ისინი ცხოვრობენ; მათი გონება თავდაპირველად სუფთა დაფაა, რომელსაც შემდეგში ცხოვრება ავსებს.

ადამიანები იზადებიან თანასწორნი, ეს ბუნებრივი კანონია. ამასთანავე ადამიანი თავისი ბუნებით ეგოისტია და ყოველთვის ესწრაფვის თავის საკუთარ ბედნიერებას. „თავის არსებაში ადამიანს უყვარს თავისი თავი, ესწრაფვის თვითშენახვას, ცდილობს საკუთარი არსებობა გახადოს ბედნიერი“ – ამბობს ჰელვეციუსი. თვითსიყვარული – საკუთარი ინტერესი – არის კაცობრიობის მოქმედების უმთავრესი მოტივი. მაგრამ ბედნიერების მიღწევა მარტოხელა ადამიანს არ შეუძლია, თუ ამაში მას სხვები არ დაეხმარნენ, მაგრამ მათაც ხომ აქვთ თავიანთი საკუთარი ინტერესები, ამიტომაც ისინი მაშინ შეიძლება სხვას დაეხმარონ ბედნიერების მიღწევაში, როცა ეს ბედნიერება მათთვისაც სასარგებლო იქნება. აქედან გამომდინარეობს, რომ ადამიანმა უნდა იმოქმედოს არა მხოლოდ თავისი ბედნიერებისათვის, არამედ სხვათა ბედნიერებისთვისაც, ე. ი. აკეთოს სიკეთე, ხოლო სხვათა მიმართ სიკეთის გამოჩენით მიიღწევა ბედნიერება. მაგრამ ეს არ ესმით ადამიანებს, თავიანთი უვიცობის, გაუ-

ნათლებლობის გამო. ამის მიზეზი კი რელიგიაა, რომელიც თავისი ყალბი მოძღვრებით ხელს უშლის ადამიანებს სწორად გაიგონ როგორ მიაღწიონ ბედნიერებას. აქედან გამომდინარეობდა ფრანგი მატერიალისტების აშკარა იერიშები რელიგიის წინააღმდეგ. „გამოცდილება გვასწავლის ჩვენ – ნერდა ჰელვეციუსი, რომ რელიგიური მოძღვრებები იყო ნამდვილი წყარო ადამიანთა მოდგმის უბედურებისა. ბუნებრივი მიზეზების უცოდინარობამ მას შეუქმნა ღმერთებზე წარმოდგენა. ამ წარმოდგენამ ხელი შეუშალა გონების პროგრესს. ამრიგად, ადამიანმა გონივრულად რომ მოიპოვოს თავისი ბედნიერება, უპირველეს ყოვლისა, უნდა მოისპოს რელიგია“. ფრანგი მატერიალისტები რელიგიის შეურიგებელი მტრები იყვნენ.

ფრანგი მატერიალისტები იბრძოდნენ რელიგიაზე დამყარებული მორალის წინააღმდეგაც. ეთიკას საფუძვლად ასკეტიზმი, განდევილობა კი არ უნდა ედოს, არამედ – ადამიანთა ბრძოლა კეთილდღეობის, ბედნიერების მისაღწევად. მათი მტკიცებით ადამიანთა მორალი განსაზღვრულია მათი აღზრდით, აღზრდა კი – საზოგადოებრივი გარემოთი. საზოგადოებრივი გარემო კი არის შეხედულებათა ჯამი, რომლის გამოხატულებაც არის კანონები. ცუდი გარემო, ცუდი კანონების არსებობის ბრალია, კანონები კი ცუდია იმიტომ, რომ გაუნათლებელი პირების მიერ არის შედგენილი. კარგი კანონების შემდგენლები მაღალი განათლების პირები უნდა იყვნენ. აქედან ფრანგ მატერიალისტებს გამოჰქონდათ ასეთი დასკვნა: განათლება შეცვლის კანონებს, კანონები – გარემოს, გარემო – ადამიანებს, მათ ცოდნასა და შეგნებას ანუ რომ შეიცვალოს ადამიანთა ცნობიერება და ზნეობა უნდა შეიცვალოს საზოგადოებრივი ინსტიტუტები, მაგრამ რომ შეიცვალოს საზოგადოებრივი ინსტიტუტები, უნდა შეიცვალოს ადამიანთა ცნობიერება. როგორც აქედან აშკარად ჩანს, ისინი ჩავარდნენ ლოგიკურ ანუ მოჯადოებულ წრეში და მისგან გამოსავალი ვერ მონახეს. სწორედ ამაში ხედავენ

შემდგომი დროის მატერიალისტები ამ ფილოსოფიური მიმართულების ერთ-ერთ მთავარ ნაკლს. მიუხედავად აგრეთვე სხვა ნაკლოვანებებისა, ფრანგული მატერიალიზმი იყო ფილოსოფიის განვითარების მთლიანი პროცესის ერთ-ერთი აუცილებელი შემადგენელი ელემენტი.

§ 11. იმანუელ კანტი

ცხოვრება და მოღვაწეობა. კანტი დაიბადა 1724 წელს, იმდროინდელი აღმოსავლეთ გერმანიის დედაქალაქ კენიგსბერგში (დღევანდელ კალინინგრადში), ხელოსნის ოჯახში. მასზე დიდი გავლენა მოახდინა დედამ თავისი რელიგიური მორალური პრინციპებით, რომელმაც შემდეგში გარკვეული უარყოფითი დალი დაამჩნია მომავალი ფილოსოფოსის პირად ცხოვრებას. 16 წლის კანტი შედის კენიგსბერგის უნივერსიტეტში, სადაც ის გაიტაცა ლაიბნიც-ვოლფის ფილოსოფიამ და ნიუტონის ფიზიკამ. უნივერსიტეტდამთავრებული კანტი თავისი ეკონომიკური პირობების გამო იძულებულია 9 წელი კერძო მასწავლებლობით ირჩინოს თავი. 1753 წელს კენიგსბერგის უნივერსიტეტში იცავს დისერტაციას და ხდება ლექტორი. 1755-1770 წლებში ის ამავე უნივერსიტეტის დოცენტია, ხოლო 1770-1796 წლებში – პროფესორი, 1786 წელს კი ხდება მისი რექტორი. იმავე წლის დეკემბერში კანტი აირჩიეს ბერლინის მეცნიერებათა აკადემიის წევრად. ის ლექციებს კითხულობდა არა მხოლოდ ფილოსოფიაში, ლოგიკაში, ანთროპოლოგიაში, თეოლოგიაში, ეთიკასა და სამართალში, არამედ მრავალ საბუნებისმეტყველო მეცნიერებაში: ფიზიკაში, მათემატიკაში, ფიზიკურ გეოგრაფიაში და სხვა.

კანტი თავისი პირადი ცხოვრებითაც გამორჩეული პიროვნება იყო, ეწეოდა ძალზე უბრალო და მარტივ ცხოვრებას.

ძირითადი შრომები: „წმინდა გონების კრიტიკა“ (1781), „პრაქტიკული გონების კრიტიკა“ (1788), „მსჯელობის უნარის კრიტიკა“ (1790). პოლიტიკურ ნაშრომთა შორის აღსანიშნავია, „ზნეობრიობის მეტაფიზიკის საფუძვლები“ (1785) და „საყოველთაო მშვიდობისთვის“ (1798).

კანტმა იმთავითვე მიზნად დაისახა ყველა მანამდე არსებული მიმართულებების: მატერიალიზმის, იდეალიზმის, დუალიზმის, ემპირიზმის, რაციონალიზმის თუ აგნოსტიციზმის ნაკლოვანებათა დაძლევა და სრულიად უნაკლო, ახალი, ყველა მიმართულებაზე მალლა მდგომი ფილოსოფიური სისტემის შექმნა. მიუხედავად ასეთი მცდელობისა, მან ეს მაინც ვერ შესძლო. ფილოსოფიის ისტორიაში კანტი მიჩნეულია სუბიექტურ იდეალისტად, აგნოსტიკოსად და იმავე დროს დუალისტად.

განვიხილოთ ცალ-ცალკე თუ რაში გამოიხატება ამ განსაზღვრულობის არსებითი ნიშნები:

ა) კანტის სუბიექტური იდეალისტობა, უწინარეს ყოვლისა, ჩანს მის გნოსეოლოგიაში ანუ შემეცნების თეორიაში, რომელსაც ონტოლოგიის ადგილზე აყენებს და უპირატესობას ანიჭებს მის წინაშე. შემეცნება ხორციელდება ცნობიერების სამი უნარით-გრძნობიერებით, განსჯითა და გონებით. კანტი ეთანხმება ემპირისტებს (ლოკი, იუმი), რომ ჩვენი შემეცნება იწყება ცდიდან. ჩვენი გრძნობის ორგანოებზე მოქმედებს რაღაც, რომელსაც კანტი „თავისთავად საგანს“ უწოდებს, იგი იწვევს ქაოსურ შეგრძნებებს, რომელსაც თავის მხრივ აწესრიგებს ჩვენი გრძნობების ისეთი ფორმები, როგორცაა სივრცე და დრო. კანტის მტკიცებით, სივრცე და დრო თვით საგნების არსებობის ფორმები კი არ არის, რომელიც ცდაში გვეძლევა, არამედ გრძნობადი ჭვრეტის ცდამდე მოცემული ანუ აპრიორული ფორმებია, რომლებიც ქაოსურ შთაბეჭდილებებს „ჩააწყობენ“ გარკვეულ „ყალიბში“ ანუ განლაგებენ ერთიმეორის გვერდით და ერთიმეორის შემდეგ და მით აწესრიგებენ შთაბეჭდილებებს, ქმნიან მოვლენებს

ანუ ფენომენებს. კანტი თვლის, რომ ის, რაც აწესრიგებს და აგებს ცდის სტრუქტურას, გამომდინარეობს არა ჩვენს მიერ შემეცნებული საგნებიდან, არამედ თვით ჩვენგან. გრძნობიერების ფორმებს: სივრცესა და დროს აუცილებელი და საყოველთაო მნიშვნელობა აქვთ, რამდენადაც ისინი დამახასიათებელია საერთოდ ადამიანური ცნობიერებისათვის. საყოველთაო და აუცილებლობა კანტს ესმის როგორც ობიექტურობა.

გრძნობიერებაში მოცემული მასალის გაერთიანება, დროსა და სივრცეში არსებული საგნების დაკავშირება ხდება ცნობიერების მეორე უნარით, რომელსაც კანტი განსჯას უწოდებს (კანტმა პირველად ფილოსოფიის ისტორიაში ერთმანეთისაგან განასხვავა განსჯა და გონება, რომელსაც შემდგომში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ სხვა ფილოსოფოსები). განსჯასაც გააჩნია თავისი უნარები ანუ ფორმები. კანტის აზრით მათი რაოდენობა 12-ია, რომლებიც თავის მხრივ ოთხ დიდ ჯგუფად იყოფა. ესენია: რაოდენობა, თვისებრიობა, მიმართება და მოდალობა. თითოეულ მათგანში სამი კატეგორია შედის:

I. რაოდენობა

ერთიანობა, სიმრავლე, ტოტალობა

II. თვისებრიობა

რეალობა, უარყოფა, განსაზღვრება

III. მიმართება

სუბსტანცია – აქციდენცია

მიზეზ – შედეგი

ურთიერთქმედება

IV. მოდალობა

შესაძლებლობა – შეუძლებლობა

არსებობა – არ არსებობა

აუცილებლობა – შემთხვევითობა

ეს კატეგორიები აზროვნების ძირითადი ფორმებია, მაგრამ არა ყოფიერების ფორმები, არამედ განსჯის ცნებე-

ბი, რომლებიც არ გამოხატავენ ცდაში მოცემულ შინაარსს. ისინი, როგორც სივრცე და დრო, ადამიანებში მოცემულია ცდამდე, ე. ი. აპრიორულად, არ ვითარდებიან და არც გადადიან ერთმანეთში. არც შეგრძნებები და არც ცნებები თავისთავად არ იძლევიან ცოდნას. შეგრძნებები ცოდნის გარეშე „ბრმაა“, ხოლო ცნებები შეგრძნებების გარეშე „ცარიელია.“ ცოდნა მათი გაერთიანებაა.

კანტის აზრით ყველა ადამიანისათვის დამახასიათებელია ერთი და იგივე ფუნდამენტალური „ფორმები“. ამიტომაც ყოველი ადამიანის ყოველგვარი ცოდნა უნდა გაფორმდეს ერთი და იგივე ფორმების საშუალებით. ამ აზრით ცნობიერების ფორმები არის საყოველთაო და აუცილებელი.

გრძნობებისა და განსჯის ზემოთ აღნიშნული ფორმები, კანტის მიხედვით, ტრანსცენდენტალური ცნობიერების ფორმებია, ტრანსცენდენტალურ ცნობიერებას კი კანტი უწოდებს ინდივიდუალური ცნობიერების ძირითად კანონზომიერებას. ეს კანონზომიერება აღნიშნული ფორმით ქმნის შემეცნების საგანს; შეგრძნებებით მიღებული შთაბეჭდილებები ჩამოყალიბდება საგანთა ურთიერთკავშირის სახით ერთ მთლიანობად. ამ მთლიანობას კანტი უწოდებს მეცნიერების საკვლევ ბუნებას, რომელიც განსხვავდება ჩვეულებრივი ბუნებისაგან იმით, რომ ეს უკანასკნელი არსებობს ადამიანის ცნობიერებისაგან დამოუკიდებლად მაშინ, როდესაც მეცნიერების საკვლევ ბუნება შექმნილია თვით ადამიანის ცნობიერების მიერ.

ამრიგად, ტრანსცენდენტალური ცნობიერება ქმნის ბუნებას, რომელსაც მეცნიერება სწავლობს, მეცნიერებას შეუძლია შეიცნოს მხოლოდ ის, რაც თვითონ შექმნა, რაც თვითონ შეიტანა ბუნებაში. ეს კი არის ცნობიერების მიერ საკუთარი თავის, საკუთარი კანონზომიერების შემეცნება, რომელსაც შემდეგ განვითარებული სახით ვხვდებით ჰეგელის ფილოსოფიაში.

გამოდის, რომ კანტი ერთმანეთისაგან განასხვავებს ბუნების ორ სახეს: ემპირიულსა და ტრანსცენდენტალურს. კანტისათვის ბუნება ემპირიულად რეალურია. ეს იმას ნიშნავს, რომ ბუნების მოვლენებს ადამიანი აღიქვამს როგორც ერთიანსა და მთლიანს, რომელსაც გარკვეული კანონზომიერება ახასიათებს, რომელიც არსებობს ობიექტურად, მისი ცნობიერებისაგან დამოუკიდებლად. იმავე კანტისათვის ბუნება ტრანსცენდენტალურად იდეალურია. ეს კიდევ იმას ნიშნავს, რომ ბუნება ნამდვილად ადამიანის ცნობიერებაში არსებული საერთო კანონზომიერების მიერ არის შექმნილი და ამდენად ის აზროვნების მოქმედების შედეგი ანუ იდეალურია. თუ კანტამდე ფილოსოფოსები აღიარებდნენ, რომ ადამიანის შემეცნებას განსაზღვრავს მისგან დამოუკიდებლად არსებული სამყარო და ეს სამყარო ამ ცნობიერებაში აისახება მეტ-ნაკლები ხარისხით, რომ ადამიანთა აზრები ასევე მეტ-ნაკლები ხარისხით შეესაბამება სამყაროს საგნებსა და მოვლენებს, რომ საგნები განსაზღვრავენ ადამიანთა აზრებს, მის ცოდნას, კანტი ცდილობს დაამტკიცოს სრულიად სანინაალმდეგო, კერძოდ, რომ ცოდნა, ანუ შემეცნება ქმნის საგანს, რომ სუბიექტის ზემოქმედება ობიექტზე არის სწორედ შემეცნების საფუძველი. კანტის მიერ საკითხის ასეთ შებრუნებას ფილოსოფიაში ეწოდა კოპერნიკისებური გადატრიალება. თუ კოპერნიკამდე ამტკიცებდნენ, რომ დედამიწა და ადამიანები იმყოფებიან უძრავ სამყაროს ცენტრში და პლანეტები მოძრაობენ მათ გარშემო, კოპერნიკმა დაამტკიცა ამის სანინაალმდეგო, რომ დედამიწა და მასთან ერთად ადამიანები მოძრაობენ მზის გარშემო.

ყოველივე ზემოთ თქმულიდან ლოგიკურად გამომდინარეობს დასკვნა: კანტთან სუბიექტის ცნობიერება გნოსეოლოგიურად პირველადია, ხოლო ყოფიერება – მეორადი, პირველი განსაზღვრავს მეორეს და არა პირიქით, როგორც ამას მატერიალიზმი ამტკიცებს. ამაშია კანტის სუბიექტური იდეალიზმის არსი.

ბ) კანტის მოძღვრების აგნოსტიციზმი ძალზე მოკლედ მდგომარეობს შემდეგში: კანტი სამყაროს ყოფს „მოვლენებად“ ანუ ფენომენებად და „თავისთავად საგნებად“ ანუ ნოუმენებად. ეს უკანასკნელი არსებობს ჩვენი ცნობიერებისაგან (შეგრძნებებისაგან, აზროვნებისაგან) დამოუკიდებლად. ჩვენ ვიმეცნებთ სამყაროს არა როგორც ის თავისთავად არის, არამედ ისე, როგორც ის ჩვენ გვევლინება, ჩვენთვის მისაღწევია მხოლოდ საგნების გამოვლინება – ფენომენები, რომლებიც შეადგენენ ჩვენი ცოდნის შინაარსს. სამყარო ჩვენს მიერ შეიმეცნება მისი გამოვლენის ფორმებში. კანტის მტკიცებით ჩვენი შეგრძნებები, ცნებები და მსჯელობები არ გვაძლევენ თეორიულ ცოდნას „თავისთავად საგნებზე.“ გონებას არ შეუძლია შეიმეცნოს საგანთა არსი, მას მხოლოდ მოვლენათა შეიმეცნება ძალუძს. ემპირიული ცოდნის პროგრესი უსაზღვროა, მაგრამ მას თავის მხრივ არავითარი შეხების წერტილი არა აქვს „თავისთავად საგნების“ სამყაროს ცოდნასთან. ეს სამყარო ტრანსცენდენტურია, მიღმურია, შეუცნობელია.

გ) კანტის დუალიზმი მდგომარეობს, ერთის მხრივ, „თავისთავადი საგნის“ სამყაროს ანუ ცნობიერებისაგან დამოუკიდებლად არსებული ობიექტური სინამდვილის არსებობის აღიარებაში, რომელიც მატერიალიზმად არის მიჩნეული კანტის მოძღვრებაში, ხოლო, მეორეს მხრივ, მის სუბიექტურ იდეალიზმში, რის გამოც მას აკრიტიკებდნენ როგორც მიმდევრები, ასევე მოწინააღმდეგეები.

კანტი არა მარტო დიდი ფილოსოფოსია, არამედ ის დიდი ეთიკოსიცაა, რომელმაც ჩამოაყალიბა საკმაოდ ცნობილი ზნეობრივი ქცევის კანონი ანუ „კატეგორიული იმპერატივი“, რომლის ფორმულის ერთ-ერთი ვარიანტი შემდეგია: „ყოველი ინდივიდი უნდა იქცეოდეს ისე, რომ მისი პირადი საქციელის წესი შეიძლება გახდეს ყველასათვის საკუთარი საქციელის წესი.“ ან კიდევ: „მოიქეცი ისე, რომ შენს მოქმედებაში კაცობრიობა, როგორც შენი საკუთარი, ისე სხვა პიროვნების

სახით ყოველთვის იყოს მიზანი და არასოდეს მხოლოდ საშუალება.“ ადამიანის საქციელი, ფიქრობს კანტი, ზნეობრივია მხოლოდ მაშინ, როცა იგი იმას აკეთებს, რაც უნდა გააკეთოს, ე. ი. რისი გაკეთებაც მას ევალება. ამის გამო კანტის ეთიკას მოვალეობის ეთიკას უწოდებენ. კანტი ამტკიცებდა, რომ ზნეობა კი არ ეფუძნება რელიგიას, არამედ, პირიქით, რელიგია – ზნეობას.

კანტი, რომელიც უარყოფდა ღმერთისა და მიღმური სამყაროს არსებობის ლოგიკური დასაბუთების შესაძლებლობას, მაინც თვლიდა, რომ ღმერთის არსებობის რწმენა არა მარტო შესაძლებელია, არამედ აუცილებელიცაა, რამდენადაც რწმენის გარეშე შეუძლებელია გჯეროდეს, რომ მსოფლიოში არსებობს ზნეობრივი წესრიგი; გულწრფელად გნამდეს ღმერთი – ნიშნავს იყო კეთილი, იყო საერთოდ ჭეშმარიტად ზნეობრივი. ღმერთის არსებობის რწმენა გარანტია იმ ზნეობრივი წესრიგისა, რომელიც არსებობს არა ემპირიულ სინამდვილეში, არამედ გონებით მისაწვდომ ანუ ინტელიგიბელურ სამყაროში.

კანტის ფილოსოფიაში მნიშვნელოვანია დიალექტიკის ცალკეული ელემენტები. მისი მტკიცებით, გონებაში არსებობს დიალექტიკური წინააღმდეგობები, როგორცაა ღმერთის არსებობა – არ არსებობის, სამყაროს სასრულობა – უსასრულობის, თავისუფლებისა და აუცილებლობის და ა. შ. დაპირისპირებანი ანუ ანტინომიები. კანტს დიალექტიკა ესმის ნეგატიური აზრით. გერმანული იდეალიზმის მამამთავარმა – ჰეგელმა, ის დადებითი დიალექტიკის სახით განავითარა.

§ 12. გეორგ ჰეგელი

ცხოვრება და მოღვაწეობა. ჰეგელი დაიბადა 1770 წ. შტურდგარტდში, ვიურტენბურგის საჰერცოგოს დიდი მოხელის ოჯახში. 1789 წელს ის შევიდა ტიუბინგენის უნივერსი-

ტეტში, რომელიც დაამთავრა 1792 წელს. აქ ის ეუფლებოდა ფილოსოფიასა და თეოლოგიას. უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ რამდენიმე წელი იმუშავა შინაურ მასწავლებლად. 1801 წელს დაიცვა სადოქტორო დისერტაცია და გახდა იენის უნივერსიტეტის პროფესორი, იყო შელინგის მიმდევარი და მასთან ერთად სცემდა „კრიტიკულ ფილოსოფიურ ჟურნალს.“ 1808 წელს ნიუნბერგის გიმნაზიის დირექტორი ხდება. 8 წლის შემდეგ ის მიიწვიეს ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტში, ხოლო 1818 წელს – ბერლინის უნივერსიტეტში, სადაც მუშაობდა პროფესორად, შემდეგ კი – არც თუ დიდხანს, ამ უნივერსიტეტის რექტორად, გარდაცვალებამდე (1831).

მთავარი შრომები: „სულის ფენომენოლოგია“ (1812), „ლოგიკის მეცნიერება“ (1812-1816), „სამართლის ფილოსოფია“ (1812), „ლექციები ესთეტიკაში“ (1817), „ისტორიის ფილოსოფია“, „რელიგიის ფილოსოფია“.

ჰეგელის ობიექტური იდეალიზმის სისტემა შედგება სამი ნაწილისაგან: „ლოგიკის მეცნიერება, „ბუნების ფილოსოფია“ და „გონის ფილოსოფია“. პირველში ჰეგელი მსოფლიო სულს გამოხატავს, როგორც თავისთავად არსებულს, როგორც წმინდა აზრს, რომელიც პირველადია, ობიექტურად არსებულია. მეორე ნაწილში ჰეგელი ახასიათებს ბუნებას, როგორც აბსოლუტური იდეის სხვად ყოფნას, მისგან გაუცხოებულს; მესამე ნაწილში ჰეგელი იძლევა საზოგადოების შესახებ თავის იდეალისტურ თეორიას. საზოგადოება და აზროვნება არის „აბსოლუტური იდეის“ „აბსოლუტურ სულად“ გარდაქმნის პროცესი.

ჰეგელის ფილოსოფიის გამოსავალი წერტილი არის ყოფიერებისა და ცნობიერების იგივეობა, რომელიც ქმნის სამყაროს სუბსტანციონალურ საფუძველს. ცნობიერება, აზროვნება არ არის სუბიექტური, არამედ მისგან დამოუკიდებელია, ობიექტურად არსებული სამყაროს უპირველესი საფუძველია, აბსოლუტური იდეაა, რომლის გაუცხოების, გამოვლენის ფორმასაც წარმოადგენს მატერია, ბუნება, აზ-

როვნება, გონება სამყაროს აბსოლუტური სუბსტანციონალური არსია, რომელიც გამოვლინდება სინამდვილის მრავალფეროვნებაში. აბსოლუტური იდეის განვითარების უმაღლესი საფეხური არის აბსოლუტური სული – კაცობრიობა, ადამიანთა ისტორია.

რამდენადაც ჰეგელი აიგივებს ყოფიერებასა და აზროვნებას, ამდენად აზროვნების კანონები იმავე დროს ყოფიერების კანონებიცაა. აზროვნების კანონებს კი სწავლობს ლოგიკა, რომელიც ჰეგელის მიხედვით მთელი სინამდვილის: ბუნების, საზოგადოების და აზროვნების შემსწავლელ მეცნიერებად იქცევა, მაგრამ ეს უკვე ტრადიციული, ფორმალური ლოგიკა კი არ არის, არამედ დიალექტიკური ლოგიკა, რასაც მარქსიზმის კლასიკოსები ჰეგელის ისტორიულ დამსახურებად მიიჩნევდნენ. სწორედ „ლოგიკაში“ იხილავს ჰეგელი დიალექტიკის ძირითად კატეგორიებს ანუ უზოგადეს ცნებებს და აყალიბებს მთელი სინამდვილის ცვალებადობისა და განვითარების ძირითად კანონებს, როგორიცაა: რაოდენობრივი ცვლილებების თვისობრივ ცვლილებებში გადასვლის, უარყოფის უარყოფისა და წინააღმდეგობის კანონებს. ასევე დიალექტიკის კატეგორიებს: ერთეული, განსაკუთრებული, საყოველთაო; აუცილებლობა და შემთხვევითობა; შესაძლებლობა და სინამდვილე, შინაარსი და ფორმა, მიზეზი და შედეგი და სხვ.

ჰეგელის ერთ-ერთი უდიდესი დამსახურება აზროვნების დიალექტიკური მეთოდის ჩამოყალიბებაში მდგომარეობს. ამ მეთოდის საფუძველზე აბსოლუტური იდეა, აბსოლუტური სული განიხილება მოძრაობაში, დიალექტიკური განვითარების პროცესში. „ქმნადობის“ შესახებ ჰეგელის აზრები მისი დიალექტიკის ძირითადი ბირთვია და მიმართულია აზროვნების მეტაფიზიკური მეთოდის წინააღმდეგ.

ჰეგელთან მთელი სამყარო განხილულია დიალექტიკის თვალსაზრისით: „მსოფლიო გონება“, „აბსოლუტური იდეა“ არის სამყაროს წარმოშობისა და მისი განვითარების წყარო.

აბსოლუტური იდეის მოქმედება მდგომარეობს აზროვნებაში, მიზანი – თვითშემეცნებაში. თვითშემეცნების პროცესში სამყაროს გონება გაივლის სამ ეტაპს: 1. თვითშემეცნებელი აბსოლუტური იდეის ყოფნა თავის წიაღში, წმინდა აზროვნების სტიქიაში; 2. იდეის განვითარება „მის სხვადაყოფნაში“ ბუნების მოვლენების სახით; 3. იდეის განვითარება აზროვნებასა და კაცობრიობის ისტორიაში.

ჰეგელს ბუნება მიაჩნია აბსოლუტური იდეის გამოვლენის დაბალ საფეხურად. ბუნებას არა აქვს დასაწყისი დროში – აცხადებს ჰეგელი. იმავე დროს ბუნებას ის აცხადებს ღვთაების მიერ შექმნილად. დროსა და სივრცეს, ასევე მოძრაობასაც მატერიის არსებობის ფორმად მიიჩნევს. ჰეგელი აღიარებს, რომ მატერია და მოძრაობა ერთმანეთისაგან განუყოფელია. „არ არსებობს მოძრაობა მატერიის გარეშე, ისევე, როგორც არ არსებობს მატერია მოძრაობის გარეშე“ – აცხადებს ჰეგელი. მოძრაობა ჰეგელს ესმის არა როგორც განვითარება, არამედ მხოლოდ გამეორება, წრეში ბრუნვა, ბუნებაში განვითარებას ადგილი არა აქვს – ამტკიცებდა ჰეგელი. „მთვარის ქვეშ ახალი არაფერია“. იგი უშვებდა ბუნების განვითარებას სივრცეში, მაგრამ არა დროში, რის გარეშე ნამდვილ განვითარებას ადგილი არა აქვს. ბუნების ფილოსოფია ჰეგელის სისტემის ყველაზე სუსტი მხარეა.

ჰეგელი უარყოფს კანტის მტკიცებას თავისთავადი საგნების ანუ მატერიის შეუცნობადობის შესახებ და ამტკიცებს რომ საგნების შემეცნება შესაძლებელია იმდენად, რამდენადაც მისი არსება ატარებს ლოგიკურ ხასიათს. თავის მხრივ ეს თვითშემეცნების პროცესი ცხადყოფს, რომ ის არის აბსოლუტური, ადამიანის გარეშე არსებული აზროვნების – აბსოლუტური იდეის ანუ ღმერთის გამოვლენის ერთი ფორმათაგანი.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, აბსოლუტური სულის არსებობის პირველი საფეხურია წმინდა აზრის სფერო, მეორე – საკუთარი თავისაგან გაუცხოებული აბსოლუტური სული

ანუ ბუნება, მესამე საფეხურია აბსოლუტური იდეა. აბსოლუტური იდეა თავის მხრივ ვლინდება სუბიექტურ სულში, ობიექტურ სულსა და აბსოლუტურ სულში. ჰეგელის მტკიცებით სუბიექტური ანუ ინდივიდუალური სული ვლინდება ანთროპოლოგიაში, ფენომენოლოგიასა და ფსიქოლოგიაში; ობიექტური სული – სამართალში, ზნეობასა და სახელმწიფოში, ხოლო აბსოლუტური სული – ხელოვნებაში, რელიგიასა და ფილოსოფიაში.

ჰეგელი ფილოსოფიას აყენებს რელიგიაზე მაღლა, მაგრამ არ უარყოფს, რომ რელიგიაც შეიცავს აბსოლუტურ ჭეშმარიტებას, მაგრამ გრძნობად ფორმებში მაშინ, როდესაც ფილოსოფიაში აბსოლუტური ჭეშმარიტება გამოხატულია ლოგიკურ ფორმებში. „არაჭეშმარიტი ფილოსოფია გვაშორებს ღმერთს, ჭეშმარიტი ფილოსოფიას კი მივყევართ ღმერთამდე“ – აცხადებს ჰეგელი.

უაღრესად მნიშვნელოვანია ჰეგელის შეხედულებები საზოგადოების შესახებ. კაცობრიობის ისტორია შედგება ცალკეული ადამიანების მოქმედებებისაგან, რომელთაგან თითოეული ცდილობს განახორციელოს თავისი საკუთარი ინტერესები და მიზნები. მაგრამ ამ ადამიანთა მიზნობრივი მოქმედებისაგან ხორციელდება ისეთი ახალი რამ, მათი ადრე განზრახულისაგან განსხვავებული, რასაც ადამიანებმა თავიანთ შემდგომ საქმიანობაში ანგარიში უნდა გაუწიონ, როგორც ობიექტურ წანამძღვარს. ამგვარად, ჰეგელის აზრით შემთხვევითობა იქცევა აუცილებლობად. ამ პროცესში ხორციელდება მსოფლიო გონების მიზანი. მთელი ისტორია არის აზრის ისტორია, გონების თვითგანვითარების ისტორია. მსოფლიო ისტორიის მიზანია მსოფლიო სულის მიერ თავისთავის შემეცნება. მსოფლიო გონების მატარებელი სხვადასხვა დროს სხვადასხვა ხალხია, რომლებსაც შეაქვთ თავიანთი წვლილი მსოფლიო გონების თვითშემეცნების აღმავალ პროცესში. ისტორიის განვითარების პროცესის კრიტერიუმი თავისუფლების შეგნების ხარისხშია. ჰეგელს თავი-

სუფლება ესმოდა როგორც სულის თავისუფლება, პიროვნების ინტელექტუალური თავისუფლება, რომელიც განვითარებადი. ჰეგელი ამ პროცესში განასხვავებს სამ საფეხურს: აღმოსავლეთის, საბერძნეთ-რომის და გერმანიის სამყაროს. აღმოსავლეთის ქვეყნებს არ ჰქონდათ თავისუფლება, თავისუფლად იქ ითვლება ერთი – დესპოტი, ხოლო ყველა დანარჩენი – არათავისუფალია. ბერძნულ-რომაულ სამყაროში მხოლოდ რამდენიმეა თავისუფალი. სრული თავისუფლება, ჰეგელის მტკიცებით, განხორციელდა მხოლოდ გერმანელ ხალხებში, რომლებმაც მიაღწიეს საყოველთაო, სამოქალაქო და პოლიტიკურ თავისუფლებას. ჰეგელის აზრით გერმანელი ხალხი არის მსოფლიო-ისტორიული პროგრესის მატარებელი ხალხი. „მსოფლიო ისტორია მიიმართება აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ, რამდენადაც ევროპა არის ნამდვილად მსოფლიო ისტორიის დასასრული, აზია კი მისი დასაწყისი“ – წერდა ჰეგელი. ჰეგელისათვის თავისუფლება არის, თავისი არსით, დადებითი თავისუფლება. თავისუფლება არის ისტორიული ურთიერთთანამშრომლობის (ურთიერთობის) და მით ამ ურთიერთობაში საკუთარი როლის რეალიზაცია. უარყოფითი თავისუფლება, რომელიც გულისხმობს „სახელმწიფო იძულების“ არსებობას, ჰეგელისათვის თითქმის უაზრობაა. სახელმწიფო არ არის რაღაც ისეთი, რომელიც ადამიანისაგან განსხვავებულია. ის არ არის რაღაცა გარეგანი, რომელსაც შეუძლია აიძულოს ადამიანი. „სახელმწიფო ეს არის ზნეობრივი გაერთიანება, რომლის ორგანულ ნაწილებს წარმოადგენს ადამიანური ქმნილება. სახელმწიფოს ნება – ეს ადამიანის ნებაა. იძულებას აქ ადგილი არა აქვს“ – აცხადებს ჰეგელი. მისთვის პოლიტიკურ იდეალს წარმოადგენდა მონარქია, რომელშიც მონარქი იქნება მხოლოდ ნომინალური ფიგურა, ხოლო სახელმწიფოს მართავდნენ იქნება ჭკვიანი სახელმწიფო მოხელეები და წარმომადგენლობითი ასამბლეა.

ჰეგელი იცავს კერძო საკუთრებას, როგორც საშუალებას, რომლითაც ადამიანს შეუძლია თავისი თავი გამოხატოს. ადამიანებს არ შეუძლიათ იცხოვრონ მხოლოდ „საკუთარი თავის შიგნით“, მათ უნდა ჰქონდეთ საშუალება საკუთარი თავის გამოსახატავად, რომელშიც შეუძლიათ ცნონ საკუთარი თავი. ამიტომ ყოველი ადამიანი რალაცას უნდა ფლობდეს.

ჰეგელი არ თვლიდა, რომ პიროვნებას შეუძლია ისტორიაში ჩარევა. ისტორია არ იქმნება ე. წ. მსხვილი სახელმწიფო მოღვაწეების მიერ. სინამდვილეში ისინი, ვისაც ჩვენ მივიჩნევთ დიდ ადამიანებად, გამოიყენება ისტორიის მიერ ხშირად ისე, რომ ეს მათ გაცნობიერებული არა აქვთ. ნაპოლეონი ფიქრობდა, რომ ის აერთიანებდა ევროპას, მაგრამ ისტორიამ კი გამოიყენა ახალი ნაციონალიზმის მხარდასაჭერად. ისტორიას თავისი საკუთარი ლოგიკა აქვს, რომლის მიხედვითაც ის ვითარდება და ეს შეიძლება არც ესმოდეთ ამ ისტორიაში მოქმედ ადამიანებს.

ისტორიაში პიროვნების როლის გაგება ჰეგელთან დამახინჯებულია მისი ობიექტური იდეალიზმით. პიროვნებათა მოქმედებების ობიექტური კანონზომიერებების ახსნის ნაცვლად, ჰეგელმა ადამიანი მსოფლიო გონის ხელში სათამაშო თოჯინად აქცია, რომელსაც იგი თავის ნებას კარნახობს და ადამიანის თავისუფლება ფაქტიურად სხვა არაფერია, თუ არა მსოფლიო გონის ნების გამოხატულება.

ჰეგელის ფილოსოფიაში აზროვნებისა და კვლევის დიალექტიკური მეთოდი წინააღმდეგობაშია მის მეტაფიზიკურ სისტემასთან. დიალექტიკური მეთოდი მოითხოვს სინამდვილის საგნებისა და მოვლენების განხილვას მათი განვითარების უსასრულო პროცესში, ხოლო მეტაფიზიკური სისტემა ისეთი ფილოსოფიის შექმნას, რომელიც აბსოლუტურად ამომწურავ პასუხს გასცემს ყველა დასმულ პრობლემას. ეს კი, თავის მხრივ, ნიშნავს სინამდვილის განხილვას მის გაჩერებულობაში, ამოწურავად მრავალფეროვანი სინამდვი-

ლის აბსოლუტურ შემეცნებას, რაც ყოვლად შეუძლებელია. რამდენადაც სინამდვილე ამოუწურავია დროსა და სივრცეში, როგორც სიღრმით, ასევე სიგანით.

მიუხედავად ამისა, ჰეგელის ფილოსოფიამ, კერძოდ მისმა დიალექტიკურმა მეთოდმა, დიდად განსაზღვრა ფილოსოფიის შემდგომი განვითარების პროცესი.

§ 13. ლუდვიგ ფოიერბახი

ცხოვრება და მოღვაწეობა. ფოიერბახი დაიბადა 1804 წელს გერმანიის ქალაქ ლანდსჰუტში, ცნობილი გერმანელი იურისტის ოჯახში. 1823 წელს თეოლოგიის დაუფლების მიზნით ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტის ღვთისმეტყველების ფაკულტეტზე მოეწყო, რომელიც ერთი წლის შემდეგ მიატოვა და გადავიდა ბერლინის უნივერსიტეტში, სადაც ისმენდა ჰეგელის ლექციებს. თავდაპირველად იყო მისი თავყვანისმცემელი და აღტაცებული მიმდევარი, მაგრამ 1828 წლიდან ეჭვი შეეპარა ჰეგელის ფილოსოფიის ჭეშმარიტებაში და დაიწყო მისი კრიტიკა. 1839 წელს მან საბოლოოდ განყვიტა კავშირი იდეალიზმთან და მტკიცედ დგება მატერიალიზმისა და ათეიზმის პოზიციებზე. 1830 წლიდან ფოიერბახი განმართოებულ ცხოვრებას ეწევა, ძირითადად სოფელში. 1870 წელს შედის სოციალ-დემოკრატიის რიგებში, გარდაიცვალა 1872 წელს.

მთავარი შრომებია: „ქრისტიანობის არსება“ (1841) და „მომავალი ფილოსოფიის ძირითადი პრინციპები“ (1843).

ფოიერბახმა იმთავითვე მიზნად დაისახა მოეცა რელიგიისა (უპირველეს ყოვლისა, ქრისტიანობის) და ჰეგელის ობიექტური ფილოსოფიის კრიტიკა, რასაც თავისი მთავარი შრომები მიუძღვნა. ჰეგელის იდეალიზმი, ამტკიცებდა ფოიერბახი, ეს იგივე ქრისტიანობაა, ფილოსოფიურ ენაზე გადმოცემული.

ფოერბახის მტკიცებით, ფილოსოფია და რელიგია თავისი პრინციპებით ურთიერთგამომრიცხავი ფენომენია. ფილოსოფია მიისწრაფვის ახსნას ობიექტური სინამდვილის ბუნება, მას აინტერესებს ამ სინამდვილის ჭეშმარიტი შემეცნება მაშინ, როდესაც რელიგია დამყარებულია რწმენაზე. ამიტომაც, ფოიერბახის აზრით, უპირველეს ყოვლისა, მხილებულ უნდა იქნეს რელიგიური ილუზიები, რომლებიც შეადგენენ რეალიგიური ცნობიერების არსებას. ამასთანავე ფოიერბახი ამტკიცებს, რომ იდეალისტური ფილოსოფია სხვა არაფერია, თუ არა თეორიის სახემიცემული რელიგია.

რელიგიის წარმოშობის მიზეზად ფოიერბახი თვლიდა ადამიანთა მიერ იმ საგნებისა და მოვლენების უცოდინრობას რომელიც მათ გარს ეკრათ, რომლებზედაც დამოკიდებული იყო მათი არსებობა. ადამიანებმა ამ საგნებისა და მოვლენების „გულის მოსაგებად“ დაიწყეს მათი თავყვანისცემა, რაც, თავის მხრივ, ეყრდნობოდა ადამიანის გონების წარმოსახვის, აბსტრაქტული აზროვნების უნარს. რელიგიის შინაარსი, ფოიერბახის მტკიცებით, ადამიანის გრძნობადობაშია, მათ ემოციებშია. რელიგიის არსი სიყვარულია. „ადამიანს ღმერთის სწამს არა მხოლოდ იმიტომ, ამბობს ფოიერბახი, რომ მას აქვს ფანტაზია და გრძნობა, არამედ იმიტომ, რომ მას ასევე აქვს მისწრაფება იყოს ბედნიერი. მას სწამს ნეტარი ცხოვრება არა მარტო იმიტომ, რომ მას აქვს წარმოდგენა ნეტარებაზე, არამედ იმიტომ, რომ მას თვით უნდა იყოს ნეტარებაში. მას სწამს სრულყოფილი არსება იმიტომ, რომ თვითონ უნდა იყოს სრულყოფილი. მას სჯერა უკვდავი არსებობა იმიტომ, რომ თვითონ არ უნდა მოკვდეს.“

ამრიგად, ფოიერბახის მტკიცებით, რელიგიის წარმოშობის მიზეზი ერთია: ადამიანის არსების გაუცხოება, რომელიც ხდება ღმერთისათვის იმ თვისებების მინერით, რაც სინამდვილეში თვით ადამიანს ახასიათებს. ამის საფუძველზე ღვთის შემქმნელი ადამიანი ცხადდება ღვთის შექმნილად, ცხადდება მასზე დამოკიდებულად, კარგავს თავისუფლება-

სა და თავისთავადობას. ადამიანი არის ბუნების ნაწილი, მისი განვითარების პროდუქტი, ხოლო ღმერთი (ღმერთები) შექმნილია ადამიანის რელიგიური ფანტაზიის მიერ და არის სწორედ მისი არსების ფანტასტიკური ასახვა. აქედან ფოიერბახი აკეთებს დასკვნას: „ღმერთმა კი არ შექმნა ადამიანი, არამედ ადამიანმა – ღმერთი.“

მიუხედავად იმისა, რომ ფოიერბახმა მკაცრად გააკრიტიკა ქრისტიანობა, რელიგიის საჭიროება საერთოდ მას არ უარყვია. პირიქით, წამოაყენა ახალი რელიგიის შექმნის საჭიროება. ეს რელიგია უნდა იყოს სიყვარულის რელიგია. „ჩვენს დროში, წერს ფოიერბახი, ქრისტიანობა უკვე არ აკმაყოფილებს ადამიანებს არც პრაქტიკულად და არც თეორიულად. ის უარყოფილია სულისა და გულის, მეცნიერებისა და ცხოვრების, ხელოვნებისა და ინდუსტრიის მიერ. რწმენის ადგილას მოდის ურწმუნოება, ბიბლიის ადგილას - გონება, რელიგიასა და ეკლესიას ცვლის პოლიტიკა, ცას – მიწა, ჯოჯოხეთს – მატერიალური საჭიროება, ქრისტეს – ადამიანი. ამ პირობებში ქრისტეს უარყოფა ქმნის ახალ ეპოქას, რომელსაც ესაჭიროება ახალი ფილოსოფია და კიდევაც შობს მას. ეს არის ანთროპოლოგიური ფილოსოფია როგორც ახალი ადამიანური რელიგია, რომელიც ეფუძნება პრინციპს: „ადამიანი ადამიანისათვის ღმერთია.“

ამრიგად, არა რალაცა ზეციური ძალა, რომელსაც ადამიანის გონება ვერ წვდება, არამედ თვითონ ადამიანი უნდა გახდეს სხვა ადამიანებთან მიმართებაში თავყვანისცემის ობიექტი. რელიგია უნდა ქადაგებდეს ადამიანის სიყვარულს ადამიანისადმი.

წინააღმდეგ ჰეგელისა, რომელიც აღიარებდა აბსოლუტური იდეის ობიექტურ არსებობას, ფოიერბახი ამტკიცებდა, რომ გონების რეალურ სუბიექტს წარმოადგენს ადამიანი და მხოლოდ ადამიანი, რომელიც, თავის მხრივ, არის ბუნების პროდუქტი, ბუნებრივი არსება, რომელშიც ფიზიკური და სულიერი საწყისები ერთიანობაშია და მათი ურთიერ-

თდაშორება შეუძლებელია. ადამიანში არ არის სხეულისა და სულის დუალიზმი, ადამიანის ბუნება ერთიანია. ადამიანი, როგორც ყოფიერებისა და აზროვნების ერთიანობა, იმავე დროს არის ფილოსოფიის ერთადერთი, უნივერსალური და უმაღლესი საგანი. მაშასადამე, თავის მხრივ ასეთი ფილოსოფია არის ანთროპოლოგია ანუ მოძღვრება ადამიანებზე. ფოიერბახი რომელიც მარქსამდელი მატერიალიზმისა და ათეიზმის უბრწყინვალეს წარმომადგენლად ითვლება. ამ მატერიალიზმის რიგი ნაკლოვანებების გამო თავის ფილოსოფიას მატერიალიზმს კი არ უწოდებს, არამედ – ანთროპოლოგიას.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ფოიერბახისათვის ადამიანი, უპირველეს ყოვლისა, ბიოლოგიური არსებაა და არა სოციალური და ისტორიული ფენომენი. ამის გამო ფოიერბახის ანთროპოლოგია აბსტრაქტული ხასიათისაა, ის არ წარმოადგენს მოცემული ეპოქის ადამიანის კონკრეტულ სურათს.

ფოიერბახის აზროვნების მეთოდი არსებითად მეტაფიზიკური იყო, თუმცა მას ჰქონდა დიალექტიკის ბრწყინვალე ნიმუშები. მან ვერ შესძლო სათანადოდ დაეფასებინა ჰეგელის დიალექტიკა და მისი ობიექტური იდეალიზმის კრიტიკას დიალექტიკაც თან გადააყოლა, როგორც ზედმეტი და ფილოსოფიისათვის გამოუყენებელი რამ, რაც ფოიერბახის დიდი შეცდომა იყო.

ფოიერბახის ერთ-ერთ დამსახურებად ითვლება XVI-XVIII საუკუნეების მატერიალიზმის დაცვა და შემდგომი განვითარება, სათანადო ნიადაგის მომზადება მატერიალიზმის ახალი ნაირსახეობის – დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის წარმოსაშობად.

§ 14. კარლ მარქსი და ფრიდრიხ ენგელსი

ცხოვრება და მოღვაწეობა. კარლ მარქსი დაიბადა 1818 წელს ქ. ტრირში (პრუსია), ადვოკატის ოჯახში. 1830-1835 წლებში სწავლობდა ტრირის გიმნაზიაში. მისი დამთავ-

რების შემდეგ სწავლა განაგრძო ჯერ ბონის, ხოლო შემდეგ ბერლინის უნივერსიტეტის იურიდიულ ფაკულტეტზე. ახალგაზრდა მარქსი დიდ ინტერესს იჩენდა ფილოსოფიისა და ისტორიის მიმართ. სტუდენტობის დროს ის დაუახლოვდა ახალგაზრდა ჰეგელიანელების ჯგუფს და გატაცებული იყო ჰეგელის ნაწარმოებებით. 1841 წლის აპრილში მიიღო ფილოსოფიის დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი, მაგრამ იმ დროს გერმანიაში არსებული რეაქციული რეჟიმის პირობებში მარქსი ვერ გახდა უნივერსიტეტის პროფესორი, მაგრამ მალე ის გახდა „რეინის გაზეთის“ რედაქტორი და დაიწყო „შეურიგებული კრიტიკა ყოველივე არსებულისა.“ 1844 წელს გაეცნო ინგლისიდან პარიზში ჩასულ ენგელსს, რომელთანაც მეგობრობდა სიკვდილამდე. 1845 წელს პოლიტიკური დევნის შედეგად მარქსი იძულებული გახდა დაეტოვებინა პარიზი და ბელგიის დედაქალაქ ბრიუსელში გადასულიყო. 1849 წლიდან მარქსი ლონდონშია, სადაც ოჯახთან ერთად ცხოვრობდა 1883 წლამდე, გარდაცვალებამდე. მარქსი და მისი ოჯახი ეწეოდა მძიმე ემიგრანტულ ცხოვრებას, დაეღუპა სამი შვილი. ენგელსის მატერიალურმა დახმარებამ გადაარჩინა ოჯახი სრულ განადგურებას.

ფ. ენგელსი დაიბადა 1820 წელს ქ. ბარმენში, ქსოვილების ფაბრიკის მფლობელის ოჯახში. 1834 წელს შედის გიმნაზიაში, რომელიც დამთავრებამდე ერთი წლით ადრე დატოვა მამის მოთხოვნით, რომელსაც უნდოდა, რომ მისი შვილი კომერსანტი გამოსულიყო. ენგელსი იწყებს მუშაობას მამის სავაჭრო კანტორაში. მთელ თავისუფალ დროს უთმობს თვითგანათლებას. 1841 წელს გაემგზავრა ბერლინში სამხედრო ვალდებულებების მოსახდელად, თავისუფალ დროს ესწრება ლექციებს ბერლინის უნივერსიტეტში და ენაფება ჰეგელის ფილოსოფიას, ახალგაზრდა ჰეგელიანელთა შორის მალე იხვეჭს დიდ პატივისცემასა და ავტორიტეტს. 1842 წელს მიემგზავრება ინგლისში, ქ. მანჩესტერში, სადაც მამამისს ჰქონდა სავაჭრო კანტორა. აქ ის დიდი გატაცებით ენაფება პო-

ლიტიკური ეკონომიკის თეორიას, რომლის შედეგი იყო მისი ნაშრომი: „პოლიტეკონომიის კრიტიკის მონახაზები“ (1843-1844). 1844 წელს ენგელსმა დატოვა ინგლისი. 1845 წელს ის ბრუსელშია, სადაც ამ დროს ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა კ. მარქსი. ენგელსი გადაწყვეტს, რომ მთელი თავისი ენერგია მოახმაროს რევოლუციური თეორიის შექმნას. 1849 წლიდან ენგელსი ლონდონშია და მარქსთან ერთად იბრძვის კომუნისტთა კავშირის რეორგანიზაციისათვის, ეწევა დაუღალავ თეორიულ მოღვაწეობას და ხდება საერთაშორისო პროლეტარული მოძრაობის ერთ-ერთი ბელადი და „მეცნიერულ კომუნიზმის“ თეორიის შემქმნელი მარქსსთან ერთად.

კ. მარქსი თვით მისი მოწინააღმდეგეების აღიარებითაც იყო მრავალმხრივი და ღრმად მოაზროვნე პიროვნება, რომლის იდეებმა ყველაზე ფართო გავრცელება ჰპოვეს მთელ მსოფლიოში. მრავალი მილიონი ადამიანი მისი მიმდევარი გახდა.

მარქსის თეორიული ინტერესები ეხებოდა საზოგადოების შესახებ ისეთ მეცნიერებებს, როგორცაა ფილოსოფია, სოციოლოგია, პოლიტოლოგია, პოლიტიკური ეკონომია.

მარქსი ახალგაზრდობიდანვე შეეცადა შეემუშავებინა კომუნიზმის ფილოსოფიური საფუძვლები და ის როგორც სულიერი იარაღი დაეკავშირებინა პროლეტარიატის კლასობრივი მოძრაობისათვის, ე. ი. გააერთიანებინა ფილოსოფია და პროლეტარიატი. ამისათვის მას დასჭირდა, უპირველეს ყოვლისა, მოეხდინა ევროპული სინამდვილის პოლიტიკურ-ეკონომიკური ანალიზი და მისი შედეგები გაეაზრებინა გერმანული ფილოსოფიის შუქზე. ამასთანავე მან კრიტიკულად გადაამუშავა მაშინდელი ფრანგული და ინგლისური სოციალისტური და კომუნისტური უტოპიური თეორიები.

მარქსი ჯერ კიდევ 1844 წელს დაინტერესებულია ადამიანის გაუცხოვების პროცესით კერძო მესაკუთრულ საზოგადოებაში და მისი დაძლევით ისტორიულ პერსპექტივაში. ამ გაუცხოვების უპირველეს მიზეზად ის ასახელებს კერძო

საკუთრებას, რომ მოისპოს ადამიანის გაუცხოება საზოგადოებაში, უნდა მოისპოს წარმოების საშუალებებზე არსებული კერძო საკუთრება, ე. ი. ბურჟუაზიული საზოგადოება, ის უნდა შეიცვალოს ისეთი საზოგადოებით, სადაც წარმოების საშუალებებზე იქნება საზოგადოებრივი საკუთრება, ე. ი. კომუნისტური საზოგადოებით – ასკვნის მარქსი. მარქსის მიხედვით ადამიანის საგნობრივი მოქმედება – (უპირველეს ყოვლისა, მატერიალური დოვლათის წარმოება) ანუ პრაქტიკა – არის ისტორიული და იმავე დროს პირველადი მთელი სულიერი სამყაროს მიმართ. ამით მარქსმა გააფართოვა მატერიალიზმი და მისი პრინციპები გაავრცელა საზოგადოებრივ მოვლენებზე, საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე, მოგვცა ისტორიის მატერიალისტური გაგება, რაც მის ერთ-ერთ უდიდეს დამსახურებად ითვლება.

მარქსი არ ყოფილა ფილოსოფოსი ამ სიტყვის ვიწრო გაგებით, მას სპეციალურად არასოდეს არ უკვლევია ფილოსოფიის ონტოლოგიური და გნოსეოლოგიური პრობლემები. და მიუხედავად ამისა იგი ითვლება ახალი ტიპის ფილოსოფიის ფუძემდებლად, რომელიც ფილოსოფიის ისტორიაში შესულია „დიალექტიკური და ისტორიული მატერიალიზმის“ სახელწოდებით.

მარქსის ფილოსოფიის მოკლე განხილვისას, უპირველეს ყოვლისა, ყურადღება უნდა შევაჩეროთ ამ ფილოსოფიის მეთოდზე, აზროვნების იმ წესზე, რომლის თვალსაზრისითაც მარქსი განიხილავს მთელ სინამდვილეს, როგორც ბუნებას, ასევე საზოგადოებასა და აზროვნებას. მარქსი ამ საკითხში ჰეგელის პოზიციას იდგა იმ გაგებით, რომ ის სამყაროს განიხილავდა როგორც დიალექტიკურ-ისტორიულ პროცესს, რომელიც მიმდინარეობს მარტივიდან რთულისაკენ და აქვს აღმავალი, პროგრესული მიმართულება. ჰეგელისათვის ამ პროცესის საფუძველს წარმოადგენს შემეცნებელი სუბიექტისაგან დამოუკიდებლად ანუ ობიექტურად არსებული იდეა, რომელსაც ის „მსოფლიო სულს“, „აბსოლუ-

ტურ იდეას“ ან მარტივად „აბსოლუტს“ უწოდებს. მარქსი-სათვის დიალექტიკური ისტორიული პროცესის მთავარი მამოძრავებელი ძალა საზოგადოების მიერ მატერიალური დოვლათის წარმოებაა.

ჰეგელისა და მარქსის აზრით ისტორიაში მოქმედებს მრავალი ძალა, ფაქტორი, რომელთა შორის, ჰეგელის მტკიცებით, უმთავრესია კულტურულ-ინტელექტუალური ანუ სულიერი ფაქტორი. მარქსიზმისათვის კი ასეთი ფაქტორი არის ეკონომიკური ანუ მატერიალური ფაქტორი. საზოგადოებრივ ყოფიერებას განსაზღვრავს არა ცნობიერება (თუნდაც მსოფლიო სულის სახით), როგორც ამტკიცებდა ჰეგელი, არამედ პირიქით – საზოგადოებრივი ყოფიერება განსაზღვრავს საზოგადოებრივ ცნობიერებას – ამტკიცებდა თავის მხრივ მარქსი. სწორედ იმის გამო, რომ მარქსის მიხედვით „ეკონომიკური – მატერიალური ფაქტორი არის ისტორიული პროცესის წარმართავი ძალა“ – მარქსი ითვლება ისტორიული მატერიალიზმის ფუძემდებლად. ენგელსის დახასიათებით, „მარქსმა პირველმა შექმნა ისტორიის მატერიალისტური გაგება“ და ეს ითვლება მის მიერ მეცნიერებაში გაკეთებული ორი დიდი აღმოჩენიდან ერთ-ერთ უდიდეს აღმოჩენად, მეორეა – ზედმეტი ღირებულების თეორია, რომელიც პოლიტიკური ეკონომიკის სფეროს განეკუთვნება.

მარქსი ეკონომიურ-ისტორიულ ფაქტორს სხვანაირად ბაზისსაც უწოდებს, ხოლო კულტურულ ფენომენებს, როგორცაა რელიგია, ფილოსოფია, ეთიკა, ლიტერატურა და მისთ. – ზედნაშენს. ზემოთ თქმულიდან გამომდინარეობს: პირველი. ბაზისი და არა ზედნაშენი განსაზღვრავს საზოგადოების ისტორიის მსვლელობას და მეორე, ბაზისი განსაზღვრავს ზედნაშენს და არა – პირიქით. ასეთი მტკიცება ეკონომიკურ დეტერმინიზმის აღიარებაა, ე. ი. იმის თქმა, რომ ისტორიის მსვლელობაც და ადამიანთა აზრებიც განისაზღვრება ეკონომიკურ-მატერიალური გარემოებებით და ადა-

მიანებს არა აქვთ თავისუფალი მოქმედებისა და არჩევანის შესაძლებლობა. ამ ბრალდების გასანეიტრალებლად ფ. ენგელსს დასჭირდა რიგი „წერილების“ დანერა ამ თემაზე, სადაც იგი შეეცადა განემარტა მარქსის აზრები ბაზისისა და ზედნაშენის ურთიერთმიმართებაზე და ხაზი გაესვა ბაზისის მიმართ ზედნაშენის აქტიურ უკუზემოქმედებაზე. ასე, რომ მარქსისა და ენგელსის შეხედულება ბაზისისა და ზედნაშენის ურთიერთმიმართებაზე ლებულობს შემდეგ სახეს: ბაზისი და ზედნაშენი ურთიერთს განსაზღვრავენ, მაგრამ ბაზისს აქვს გადამწყვეტი როლი და რაც შეეხება ზედნაშენურ ინსტიტუტებს: სახელმწიფოს, იდეოლოგიას, აზროვნებას – მათ შეუძლიათ დააჩქარონ ან შეანელონ ბაზისის განვითარება.

მარქსის მიხედვით ბაზისს აქვს ორი ასპექტი: სანარმოო ძალები და წარმოებითი ურთიერთობანი. ამათგან უმთავრესია წარმოებითი ურთიერთობანი ანუ წარმოების საშუალებებზე საკუთრების ფორმები, რომლებიც თავის მხრივ წარმოადგენენ ეკონომიკურ ფორმაციებს ანუ ისტორიული პროცესის ცალკეული ეტაპების საფუძველს.

სანარმოო ძალები და წარმოებითი ურთიერთობა შეადგენს წარმოების წესს. სანარმოო ძალები უფრო აქტიური და მოძრავია, რამდენადაც მათში აისახება ადამიანთა მოთხოვნილებანი. სანარმოო ძალების თანდათანობითი ანუ რაოდენობრივი ცვალებადობა გარკვეულ წერტილზე ინვევს თვისებრივ ცვალებადობას ანუ წარმოებით ურთიერთობათა ცვალებადობას, ძველი იცვლება ახლით, რომელიც უფრო მეტ გასაქანს იძლევა ახალი სანარმოო ძალების განვითარებისათვის, რამდენადაც მათ შორის შესაბამისობა უფრო მაღალი ხასიათისაა, ვინემ ადრე. ერთი სახის წარმოებით ურთიერთობათა შეცვლა მეორე სახის წარმოებით ურთიერთობებით, ხდება ძველის მოხსნის, გაუქმების, როგორც წესი, რევოლუციის სახით. ახალი წარმოებითი ურთიერთობა უკუქმედებს არსებულ სანარმოო ძალებზე და აჩქარებს მათ

განვითარებას. განვითარების პროცესში ხდება მათი აუცილებელი შესაბამისობის კანონის კვლავ დარღვევა, კვლავ წარმოიშობა კონფლიქტი სწრაფად განვითარებად საწარმოო ძალებსა და შედარებით მდგრად წარმოებით ურთიერთობათა შორის, რომელსაც კვლავ რევოლუციამდე მივყევართ. ეს პროცესი უწყვეტია და თავის მხრივ განსაზღვრავს საზოგადოების პროგრესულ განვითარებას, რასაც, სხვა ფაქტორების მოქმედებებთან ერთად, მივყევართ კაპიტალიზმის დანგრევამდე და კომუნისტური საზოგადოების ჩამოყალიბებამდე.

ამ პროცესში მარქსისა და ენგელსის მტკიცებით, უდიდესი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო ზემოთხსენებულ ობიექტურ ფაქტორებს, არამედ სულიერ ფაქტორებსაც: პიროვნებების, პარტიების, კლასების მოქმედებას. რამდენადაც მეტად ექნებათ მათ შეგნებული ისტორიული აუცილებლობა ანუ ობიექტური კანონზომიერებანი და იმოქმედებენ მათი მიხედვით, მით უფრო დაჩქარდება საზოგადოებრივი ისტორიული განვითარების პროცესი. აქედან, თავის მხრივ გამომდინარეობს მეცნიერული ფოლოსოფიის შექმნისა და ადამიანთა მიერ მისი დაუფლების უდიდესი მნიშვნელობა.

დიალექტიკური მატერიალიზმის ძირითადი პრინციპების მეტნაკლებად სისტემური დალაგება მოგვცა ფ. ენგელსმა თავის შრომებში: „ანტი-დიურინგი“ (1878) და „ლუდვიგ ფოიერბახი და კლასიკური გერმანული ფილოსოფიის დასასრული“ (1886). „ანტი-დიურინგში“ განხილულია ფილოსოფიის საგნის, მისი მეთოდებისა და პრინციპების, სამყაროს ერთიანობის, სივრცისა და დროის, მოძრაობისა და მისი ფორმების, შემეცნების თეორიის პრობლემები, ასევე გაანალიზებულია ბუნებისმეტყველების თეორიული პრობლემები, დალაგებულია მატერიალისტური დიალექტიკის კანონები და კატეგორიები.

დიალექტიკის ძირითად კანონებად ენგელსი ასახელებს სამ კანონს: 1. დაპირისპირებულია ერთიანობისა და ბრძო-

ლის კანონს; 2. რაოდენობრივ ცვლილებების თვისებრივ ცვლილებებში გადასვლის კანონს და 3. უარყოფის უარყოფის კანონს. თითოეული ეს კანონი გამოხატავს სინამდვილის განვითარების ერთიანი პროცესის არსებით მხარეებს.

მოძრაობას ენგელსი აცხადებს მატერიის არსებობის ფორმად. იგი წერს: „მატერია მოძრაობის გარეშე ისეთივე უაზრობაა, როგორც მოძრაობა მატერიის გარეშე. მოძრაობა ამის გამო ისეთივე შეუქმნადი და მოუსპობადია, როგორც თვით მატერია.“

„ანტი-დიურინგში“ ენგელსი ეხება სამყაროს შემეცნების შესაძლებლობის, ჭეშმარიტების რაობის, რელატიურ და აბსოლუტურ ჭეშმარიტებათა დიალექტიკასა და ჭეშმარიტების კრიტერიუმის საკითხებს.

„ლუდვიგ ფოიერბახში“ ენგელსი იძლევა ფილოსოფიის ისტორიის პრობლემების თავისებურ ანალიზს, მისი მტკიცებით ფილოსოფიის ისტორია ეს არის მატერიალიზმისა და იდეალიზმის ურთიერთბრძოლის ისტორია. აქვე მან გააკრიტიკა კონცეფცია იმის შესახებ, რომ ფილოსოფიის ისტორია, თითქოსდა, არის იდეების განვითარების ისტორია, რომელიც დამოკიდებული არ არის საზოგადოების სოციალურ და ეკონომიკურ ისტორიასთან. მან ასევე აჩვენა, რომ ფილოსოფიის განვითარება საბოლოო ანგარიშით განისაზღვრება საზოგადოებაში ჩამოყალიბებული სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარების მსვლელობით. ამასთანავე ენგელსი ხაზს უსვამს იმ გარემოებასაც, რომ ფილოსოფიის განვითარებას გააჩნია შედარებითი დამოუკიდებლობაც.

ამავე შრომაში ენგელსი იძლევა წინამარქსისტული მატერიალიზმის დახასიათებას, აღნიშნავს მის სამ ძირითად ნაკლოვანებას: მექანიცტურობას, მეტაფიზიკურობას და იდეალისტურობას საზოგადოებრივი მოვლენების ახსნის საკითხებში.

„ბუნების დიალექტიკაში“ ფ. ენგელსი იძლევა XIX საუკუნის 70-80-იანი წლების ბუნების მეცნიერების ფილოსოფიური პრობლემების დამუშავებას.

მარქსისტულმა ფილოსოფიამ, მიუხედავად მისი რიგი ნაკლოვანებებისა, ხელი შეუწყო ფილოსოფიის, როგორც გარკვეული მსოფლმხედველობისა და მეცნიერების შემდგომ განვითარებას. ის არის ფილოსოფიის ისტორიის, როგორც ერთიანი ჯაჭვის აუცილებელი რგოლი, რომლის ამოგდებითაც წყდება ეს ჯაჭვი და ირღვევა საკაცობრიო აზროვნების განვითარების დიალექტიკური პროცესი.

თავი VI. XX საუკუნის ფილოსოფიური ბიძაშთაულებები

§ 1. ნეოკანტიანელობა

ნეოკანტიანელობა, როგორც ფილოსოფიური მიმართულება, წარმოიშვა XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე. ნეოკანტიანელები ცდილობდნენ განეფითარებინათ კანტის ფილოსოფიის ძირითადი პრინციპები: კრიტიციზმი, აგნოსტიციზმი, აპრიორიზმი. ნეოკანტიანელები „კრიტიციზტები“ არიან იმდენად, რამდენადაც ისინი კანტის კვალდაკვალ თეორიულ ფილოსოფიას იცავენ „მეტაფიზიკისაგან“ ანუ ისეთი პრობლემებისაგან, რომლებიც დაკავშირებულია გარეშე მატერიალურ სამყაროსთან. მათი თეორიული ფილოსოფიის ცენტრში, ისევე როგორც კანტთან დგას გნოსეოლოგიური პრობლემა, ონტოლოგიური საკითხები ცხადდება როგორც ფსიქოლოგიზმი, ემპირიზმი და დოგმატიზმი. ყოფიერებისა და ცნობიერების ურთიერთმიმართების საკითხი, მათი აზრით, საშუალო საუკუნეების სამნუხარო გადმონაშთია.

ნეოკანტიანელები აგნოსტიკოსები არიან იმდენად, რამდენადაც მატერიალურ სინამდვილეს აცხადებენ შეუცნობადად, ხოლო აპრიორისტები კი იმდენად, რამდენადაც, ისევე როგორც კანტს, მათ შემეცნების ფორმები მიაჩნიათ აპრიორულად შემეცნების გრძნობად მასალასთან მიმართებაში.

ნეოკანტიანელები კანტის მოძღვრებას ანვითარებენ ახალ ეპოქასთან და მეცნიერების ახალ დონესთან მიმართებაში. მათ „ნივთი თავისთავად“ ანუ მატერიალური სამყარო სავსებით გააძევეს თეორიული ფილოსოფიიდან და მით გახდნენ კანტზე უფრო თანმიმდევრული აგნოსტიკოსები. ნეოკანტიანელები უფრო აღრმავებენ კანტის სუბიექტურ იდეალიზმს და ანვითარებენ მის ცალკეულ ასპექტებს. კოჰენ-ნა-

ტორპი-კასირერის სკოლას (მარბურგის) კანტის ფილოსოფიაში ძირითად მომენტად მიაჩნია ტრანსცენდენტალური მეთოდი. ვინდელბანდ-რიკერტის სკოლა (ფრაიბურგის) აქცენტს აკეთებს შემეცნების ემპირიულ და აპრიორული ელემენტების ურთიერთდაპირისპირებაზე.

მარბურგელთა მტკიცებით ფილოსოფია არის მეცნიერება მეცნიერებებზე. ის მეცნიერებაა შემეცნებაზე, რომელიც იკვლევს შემეცნების წყაროებს, მის პირობებს, მის საზღვრებს. ასე გაგებულ ფილოსოფიას უკავია ცენტრალური ადგილი სხვა მეცნიერებათა შორის, რომელზედაც პრეტენზიას აცხადებდა ძველი ფილოსოფია. მაშინ, როცა სხვა მეცნიერებანი მოვლენათა ცალკეული ჯგუფების ახსნას იძლევიან, ფილოსოფია ახსნას აძლევს თვით მეცნიერებას. ფილოსოფიის დანიშნულება ის არის, რომ მოგვცეს საყოველთაო მეცნიერული გაგება, წინააღმდეგ ცალკეული პოზიტიური მეცნიერებისა.

ჰეგელის ობიექტური იდეალიზმიდან მარბურგელები სუბიექტური იდეალიზმის პოზიციებისაკენ იხრებიან. მათთვის ყოფიერება აზროვნების პროდუქტია. შემეცნების საგანი ასევე აზროვნების სპონტანური მოქმედების პროდუქტია. ცოდნა არ არის ცოდნა საგანზე, არამედ – ცოდნა საგნის ცნების შესახებ, ის არის საშუალება ცდის მოსაწესრიგებლად. შემეცნების საგანი იქმნება შემეცნების პროცესში. აზროვნება არის საგნის შექმნის, მისი კონსტრუირების პროცესი. ყოფიერებისა და აზროვნების გაიგივებით, მარბურგელები აიგივებენ შემეცნების საგანს საგნის შესახებ ცოდნასთან.

მარბურგელები ასევე იდეალისტურად წყვეტენ ობიექტ-სუბიექტის მიმართების საკითხსაც. მატერიალიზმში ეს პრობლემა განიხილება როგორც სუბიექტის მიმართება ობიექტურ მატერიალურ სამყაროსთან. მარბურგელებისათვის საკითხის ასე დაყენება ნიშნავს „მეტაფიზიკურ დუალიზმს“. მათთვის ეს არის სუბიექტური და ობიექტური ელემენტების

ურთიერთობის პრობლემა შემეცნების შინაგან პროცესში. ობიექტურია ის, რაც ცდის ცვალებად შინაარსში უცვლელია, მყარია, იგივეობრივია; სუბიექტური კი ცვალებადი, არამდგრადი და მოძრავია. ობიექტურისა და სუბიექტურის ურთიერთმიმართება შეფარდებითია, რელატიურია, ყოველი ობიექტური გარკვეულ პირობებში შეიძლება გადავიდეს სუბიექტურში. ობიექტი და სუბიექტი იგივეობრივია.

ამრიგად, მარბურგელთა შემეცნების თეორიის ძირითადი ნიშნებია აბსოლუტური რელატივიზმი, სუბიექტივიზმი და აგნოსტიციზმი.

მარბურგელებისათვის დამახასიათებელია მათემატიკის განდიდება. მათემატიკა ყოველგვარი მეცნიერული ცოდნის ცენტრი და მწვერვალია. მათემატიკური მეთოდი უნივერსალურია, რომელსაც უნდა დაეფუძნოს სხვა საბუნებისმეტყველო საგნები და თვით ლოგიკაც—კი. აქ არ შეიძლება არ გაგახსენდეს ჰეგელის აზრი იმის შესახებ, რომ „თუ ფილოსოფიას სურს გახდეს მეცნიერება, მას არ შეუძლია ამისათვის აიღოს მეთოდი რომელიმე დაქვემდებარებული მეცნიერებიდან, მაგალითად მათემატიკისაგან“.

ფრაიბურგის (ბადენის) სკოლის წარმომადგენლები: ვინდელბანდი და რიკერტი ერთმანეთს უპირისპირებენ ბუნების შესახებ მეცნიერებებს და კულტურის შესახებ მეცნიერებებს. ამ უკანასკნელის ქვეშ მათ ესმით ის, რაც შეიძლება მოთავსდეს საზოგადოებრივი მოვლენების ჩარჩოში და ადამიანთა ისტორია. ამიტომ ისინი კულტურის შესახებ მეცნიერებიდან აძევებენ ფსიქოლოგიას და ეწინააღმდეგებიან მის შეტანას „სულის“ შესახებ მეცნიერებათა სფეროში. ზემოთ აღნიშნულ ორ მეცნიერებას შორის განსხვავებას ვინდელბანდი და რიკერტი იმაში ხედავენ, რომ მეცნიერებანი ბუნების შესახებ **ანზოგადოებენ**, ხოლო მეცნიერებები კულტურის შესახებ **აინდივიდუალიზირებენ** მათ მიერ შესასწავლ ობიექტებს. ეს იმას ნიშნავს, რომ შემეცნებელ ადამიანს ბუნებაში აინტერესებს ზოგადი, ტიპიური, ისტორიაში კი – ინ-

დივიდუალური ფაქტი მის ინდივიდუალურობაში. ამიტომ ისინი გადაჭრით უპირისპირებენ ერთმანეთს ზოგადს-ერთეულს, აბსტრაქტულს – კონკრეტულს, კანონს – მოვლენას. ბუნებისმეტყველების ამოცანას წარმოადგენს თავისი მასალის მაქსიმალური განზოგადება. „საბუნებისმეტყველო მეცნიერული თეორია მით უფრო სრულყოფილია, რაც უფრო ნაკლებ სინამდვილეს შეიცავს თავისთავში მისი ცნებები“ – წერს რიკერტი. აქედან გამომდინარეობს მეორე მეტად მნიშვნელოვანი დასკვნა ბუნებისმეტყველებისათვის: რაკი ბუნებისმეტყველება მიმართავს მაქსიმალურ განზოგადებას, ამის საფუძველზე ის შეიძლება დაიყვანოს უფრო ზოგად მეცნიერებაზე – მათემატიკასა და მექანიკაზე. „მექანიკა არის ძირითადი მაგენერალიზირებული მეცნიერება მატერიალური სამყაროსი (რიკერტი).

ანტიინდივიდუალური ზოგადი, რომელსაც იყენებს ბუნებისმეტყველება, მოკლებულია კონკრეტულ შინაარსს და წარმოადგენს აბსტრაქციის ნაყოფს, რასაც რიკერტი და მისი მიმდევრები უწოდებენ კანონს. კანონი არ არის ობიექტური, ის ერთეულს მონყვეტილი ზოგადობაა. ამიტომაც იქ, სადაც ზოგადი საჭირო არ არის, სადაც მნიშვნელოვანია ინდივიდუალური ფაქტი, იქ კანონი არ არის. ამიტომ ისტორიას არა აქვს კანონი. მეცნიერებებიდან ერთნი კანონის შესახებ მეცნიერებებია, მეორენი – მეცნიერებანი მოვლენებზე. პირველნი გვასწავლიან იმას, რასაც ყოველთვის აქვს ადგილი, ხოლო მეორენი კი – რაც ერთხელ იყო. მეცნიერული აზროვნება პირველ შემთხვევაში არის ნომოთეტური (კანონის დამდგენი) აზროვნება, მეორე შემთხვევაში – იდეოგრაფიული ანუ ალწერითი“ (რიკერტი). ალწერითი ისტორია სწავლობს სწორედ ინდივიდუალურს. ისტორიის ძირითადი მეთოდი, რიკერტის მტკიცებით, არის ალწერითი მეთოდი. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ისტორიკოსმა ისტორიული ფაქტი აბსოლუტური სიზუსტით ალწეროს, ეს შეუძლებელიცაა, რამდენადაც ინდივიდუალური ირაციონალურია და მისი ზუს-

ტად ასახვა ჩვენს უნარს აღემატება. ისტორია ინდივიდუალურია, მაგრამ არა ყოველი ფაქტი არის ისტორიული. ისტორიას აინტერესებს ისეთი ინდივიდუალური, რომელსაც აქვს გარკვეული ზოგადი მნიშვნელობა, არის ტიპიური, სამაგალითო. ისტორიკოსი ინდივიდუალური ფაქტებიდან არჩევს ისეთს, რომელსაც გააჩნია რალაცა ტიპიური, ერთმანეთისაგან გამოყოფს მნიშვნელოვანსა და არამნიშვნელოვანს, ისტორიული თვალსაზრისით.

ისტორიკოსი აფასებს ისტორიულ მოვლენას იმ თვალსაზრისით, თუ რამდენად შეუწყო მან ხელი კულტურის განვითარებას, ყოველ ფაქტს მოეთხოვება შეაფასოს კულტურა. ისტორიკოსისათვის მთავარია არა ის, თუ რატომ იყო იმპერატორი ფრიდრიხი, არამედ თუ რა გააკეთა მან კულტურის განვითარებისათვის. „კულტურული – ღირებულებითი თვალსაზრისი“ არის ის კრიტერიუმი, რომლითაც ისტორიკოსი განასხვავებს ერთმანეთისაგან ისტორიულად მნიშვნელოვან ფაქტს, არა მნიშვნელოვანისაგან. აქ სახეზეა ნეოკანტიენელთა სუბიექტური იდეალიზმი.

ნეოკანტიენელთა ასეთი მსჯელობა კრიტიკას ვერ უძლებს, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ არ არსებობს ისეთი მეცნიერება, რომელიც თავის საკვლევ სფეროს კანონებს არ ადგენდეს და ამდენად მეცნიერებათა დაყოფა ნომოთეტურ და აღნერით მეცნიერებებად საფუძველს მოკლებულია. მეორე, ისტორია აქვს თვით ბუნებასაც, რამდენადაც ის პროცესია. ამას ნათლად აჩვენებს ისეთი მეცნიერებები, როგორცაა: გეოლოგია, პალეონტოლოგია, ბიოლოგია, ფიზიკა და სხვ.

ვინდელბანდისა და რიკერტის მტკიცებით „ისტორიული განვითარების ცნება და კანონის ცნება ურთიერთს გამორიცხავენ.“ ნეოკანტიანელები ერთმანეთს წყვეტენ ზოგადსა და ერთეულს, უარყოფენ ზოგადის შემეცნებას ერთეულის მეშვეობით და პირიქით, რასაც ისინი სრულ აგნოსტიციზმამდე მიჰყავს.

§2. ირაციონალიზმი. შოპენჰაუერი

XX საუკუნის ფილოსოფიაში ერთ-ერთ ძირითად მიმართულებას წარმოადგენს ირაციონალიზმი. „ირაციონალის“ ლათინური სიტყვაა და ნიშნავს არაგონიერს, არაცნობიერს, ირაციონალიზმი უარყოფს ობიექტური სამყაროს მოვლენებისა და კანონების გონებრივ, ლოგიკური შემეცნების შესაძლებლობას, მთავარ როლს შემეცნებაში ინსტინქტს, ბრმა რწმენას, გრძნობებსა და ინტუიციას ანიჭებს.

ირაციონალიზმის ერთ-ერთი გამოკვეთილი წარმომადგენელია არტურ შოპენჰაუერი. იგი დაიბადა ბანკირის ოჯახში 1728 წელს, ქალაქ დანციგში. საშუალო განათლება მიიღო ინგლისში. იენში მიიღო სამეცნიერო ხარისხი და დასახლდა დრეზდენში, სადაც 1818 წელს დაასრულა თავისი მთავარი ნაწარმოები „სამყარო როგორც ნება და წარმოდგენა“. ვაიმარში ცხოვრების დროს გაეცნო გოეთეს, ძმებს შლეგელებს და ბევრ მაშინდელ გამოჩენილ პიროვნებებს. ორ-ორი წელი ისწავლა გოტინგენისა და ბერლინის უნივერსიტეტებში. შოპენჰაუერმა სცადა დაპირისპირებოდა ჰეგელს და მისი აუდიტორიის გვერდით დაიწყო ლექციების კითხვა, რათა ჰეგელის მსმენელები თვითონ მიემხრო, მაგრამ მოლოდინი არ გაუმართლდა, მან მიატოვა ლექციების კითხვა და მამის მონაგარით უზრუნველყოფილად ცხოვრობდა. პოპულარული გახდა 1848 წლის რევოლუციის შემდეგ პესიმისტურად განწყობილი საზოგადოების წრეში. გარდაიცვალა 1860 წ.

წინააღმდეგე კანტისა, რომელიც სინამდვილის შემეცნების პროცესში პრიმატს პრაქტიკულ გონებას ანიჭებდა და ნებას მას უქვემდებარებდა, შოპენჰაუერი, პირიქით, ნებას გონებაზე უფრო მაღლა აყენებდა და ამტკიცებდა, რომ ადამიანის ნება ანუ მოტივები, სურვილები შედარებით დამოუკიდებელი არიან და მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავენ გონებრივი შემეცნების მიმართულებებსა და შედეგებს. გონების ადგილას შოპენჰაუერმა ნება დააყენა, ნება გონების

კონტროლს არ ექვემდებარება, ის აბსოლუტურად თავისუფალია. ის ყოველგვარი ყოფიერების საწყისია, პირველმიზეზია, საიდანაც წარმოიშობა მოვლენა ანუ წარმოდგენა. „წარმოდგენების“ წარმოშობასთან ერთად წარმოიშობა შესაბამისი, თანაფარდობითი, ურთიერთ განმსაზღვრელი „ობიექტი“ და „სუბიექტი“, რომლებიც ერთმანეთის გარეშე არ არსებობენ. ამით შოპენჰაუერი უპირისპირდება როგორც მატერიალიზმს, ასევე იდეალიზმსაც, მაგრამ საბოლოო ანგარიშით მისი ფილოსოფია ობიექტური იდეალიზმია, სუბიექტური იდეალიზმის პრინციპების ნარევიტ. შოპენჰაუერმა ადამიანის ფსიქიკის ირაციონალური მომენტი – ნება - მეტაფიზიკურ პირველ ნებად აქცია და ჰეგელის აბსოლუტური იდეის ადგილას დააყენა. ის კოსმიური ნებაა, რომელიც სამყაროს მოვლენებში ვლინდება, რომელიც მოვლენათა მიღმა არსებობს როგორც კანტის „ნივთი თავისთავად“ და ამიტომ მას შეიძლება თავისთავადი ნება ვუნოდოთ, რომელთანაც ადამიანს, სუბიექტს მხოლოდ სურვილი აკავშირებს.

ამრიგად, შოპენჰაუერმა ნება აქცია აბსოლუტურ საწყისად, იგი ყოველივე არსებულის ძირია. სამყაროს შოპენჰაუერი გაიაზრებდა, როგორც ნებასა და წარმოდგენას, ცნობიერების პირველ ფაქტს ის ხედავდა წარმოდგენაში. შემეცნება ხორციელდება ან როგორც ინტუიციური, ან როგორც განყენებული ანუ რეფლექსური პროცესი. ინტუიცია ეს არის პირველი და მნიშვნელოვანი სახე ცოდნისა. რეფლექსები ინტუიციას ემყარება. აზროვნების მეშვეობით ადამიანი სამყაროს შეიმეცნებს როგორც ნებას, რომელმაც ბუნებაზე გავლით თავისთავი ადამიანში აღმოაჩინა. ამიტომაც სამყარო, რომელშიც ადამიანი იმყოფება, არის ერთსადაიმავე დროს ნებაც და წარმოდგენაც.

შოპენჰაუერის აზრით, სამყარო არაგონიერი და უაზროა. მას მართავს ბრმა, ბოროტი ნება. ადამიანთა ტანჯვა ამ ბოროტი ნებითაა განპირობებული და გამოიხატება სიკვდილის წინაშე ადამიანის დაუძლეველ შიშში. ამ აზრით სიცოცხ-

ხლე ბედის საჩუქარი კი არაა, არამედ – უბედურებაა. ერთადერთი, რაც აიძულებს ადამიანებს იცოცხლონ, ეს არის ნება. როცა ისპობა ნება, ისპობა ადამიანიც. სიცოცხლე ტანჯვაა, ბედნიერებას ყოველთვის უბედურება მოსდევს და ამის მიზეზი ადამიანთა ნება, მათი მისწრაფებაა აისრულონ სხვადასხვა სურვილი. ტანჯვისა და უბედურებისაგან თავის დაღწევა შეიძლება სურვილების ჩახშობით, ნების დათრგუნვით, სურვილების აბსოლუტური უარყოფა, ბუდიზმის მიხედვით, ნირვანაში გადასვლაა. შოპენჰაუერი იზიარებდა ბუდიზმის პრინციპებს და მან ერთ-ერთმა პირველმა სცადა მათი ევროპულ აზროვნებაში დანერგვა.

§ 3. კირკეგორი

ცხოვრება და მოღვაწეობა. სიორენ კირკეგორი დაიბადა 1813 წელს, კოპენჰაგენში, საკმაოდ მდიდარი მამის ოჯახში. თუმცა მატერიალურად მთელი სიცოცხლე უზრუნველყოფილი იყო, ბავშვობის წლებში არსებითი სულიერი ტრავმა გადაიტანა და ჩამოყალიბდა ავადმყოფურად მგრძნობიარე პიროვნებად.

გარეგნულად მეტად უბრალო ცხოვრებას ეწეოდა. აინტერესებდა თეოლოგია და ფილოსოფია. 1841 წელს დაიცვა მაგისტრის ხარისხი ფილოსოფიაში. ჰქონდა დახვეწილი სტილი, ერთსადაიმავე დროს ირონიულიც და გამომწვევად პოლემიკური.

იცოცხლა სულ 42 წელი, გარდაიცვალა 1855 წელს.

ძირითადი შრომები: „ან – ან“, „შიში და შეშფოთება“, „შიშის ცნება“, „ფილოსოფიური ნამცეცები“, „თვალსაზრისი“ და სხვ. მისი თხზულებათა კრებული შეადგენს 20 ტომს. მისი დღიურები გამოქვეყნდა გარდაცვალებიდან მეოთხედი საუკუნის შემდეგ.

თანამედროვე ფილოსოფიაში კირკეგორი ითვლება ეგ-ზისტენციალიზმის ფუძემდებლად. კირკეგორის აზრით ბო-როტების წყარო ათეიზმის გავრცელებასა და მასთან დაკავ-შირებულ რაციონალიზმსა და მეცნიერულ შემეცნებაშია. ქრისტიანობა და ფილოსოფია ერთმანეთთან შეუთავსებ-ლია. რწმენა არ საჭიროებს დასაბუთებას. რწმენის დასაბუ-თება ნიშნავს მის უარყოფას. რწმენა უნდა იყოს ბავშვური. იგი იზიარებს ტერტულიანეს აფორიზმს: „მწამს, რადგან აბ-სურდია.“ ერთადერთ რეალობად კირკეგორს მიაჩნია სუბი-ექტი, ადამიანთა „არსებობა“.

„არსებობა“ ანუ „ექსისტენცი“ კირკეგორის ფილოსო-ფიის ცენტრალური ცნებაა. „არსებობის“ ქვეშ იგი გულის-ხმობს „ადამიანურ ცხოვრებას“. „ცხოვრების“ ქვეშ მას ესმის „წმინდა“ ეთიკური პიროვნების „ცხოვრება“. „არსებობა“ გა-იგივებულია სუბიექტურობასთან, უპირისპირდება ყოველ-გვარ ობიექტურობას, მატერიალურს, გრძნობად ყოფიერე-ბას, რომელიც გამოდის ადამიანის მიმართ როგორც უცხო და დაპირისპირებული. ადამიანი გადასროლილია სამყაროში და ადამიანის მთელი ტრაგედია იმაში მდგომარეობს, რომ მას უწევს ყოფნა სამყაროში – როგორც თევზს ხმელეთზე. მატერიალური სამყარო კირკეგორის სიცოცხლის ფილოსო-ფიის თვალსაზრისით, არარაობაა.

„სიდიადე, ცოდნა, სახელი,
მეგობრობა, ტკობა, ანდა სიკეთე –
ეს ყოველივე მხოლოდ მოჩვენებაა,
ზუსტად რომ ითქვას – არარაობა!“

ეს ლექსი კირკეგორმა ერთ-ერთ თავის ნაშრომს ეპიგ-რაფად წინ წარუმიძღვარა.

„არსებობის“ ასეთ გაგებას კირკეგორის ფილოსოფია სუბიექტურ-იდეალისტურ ეთიკამდე მიჰყავს, რომლის კატე-გორიები შიში, გულგატეხილობა, პარადოქსი, მსხვერპლი – კირკეგორის მოძღვრების ძირითადი ცნებებია. იგი ობიექ-ტურს უპირისპირებს სუბიექტურს, დეტერმინიზმს – ინდე-

ტერმინიზმს, საყოველთაოს – ინდივიდუალურს. პირადი უკვდავების თემას კირკეგორთან ცენტრალური ადგილი უჭირავს. სიკვდილის წინაშე შიში მსჭვალავს პიროვნებას და იღებს ფსიქოპათოლოგიურ სახეს. შიში უდევს საფუძვლად რელიგიურ რწმენას, შიში ღრმად ზის ადამიანის სულში. ქრისტესადმი მიბაძვა, ვნება და ცოდვებისაგან გამოსასყიდი მსხვერპლი – კირკეგორის ეთიკის იდეალია.

სიცოცხლის ბოლო წლებში კირკეგორი მკაცრად აკრიტიკებდა დანიის ოფიციალურ ეკლესიას მისი მიმტევებლობისა და არასაკმარისი ფანატიზმის გამო. ქრისტიანობა უნდა იყოს არა ადამიანებისადმი სიყვარულის რელიგია, არამედ ღმერთისადმი სიყვარულის რელიგია, მკაცრი და შეურიგებელი. მან არამორწმუნეებს როგორც მერყევებსა და ძეშეცდომილებს კი არ უნდა შეხედოს, არამედ როგორც ღმერთის წინააღმდეგ ამხედრებულთ. ისინი კი არ უნდა დავარწმუნოთ, არამედ უღმობლად უნდა დავსაჯოთ.

რწმენისა და ცოდნის, რელიგიისა და ჰუმანიზმის შეურიგებლობა მსჭვალავს კირკეგორის მსოფლმხედველობას. კირკეგორი ამტკიცებს, რომ აზროვნება ვერასდროს ვერ შეძლებს ჩანვდეს სინამდვილეს. ის, რაც გაიაზრება, არ არსებობს რეალურად, ის მხოლოდ შესაძლებლობაა. აზრები აბსტრაქტულია, არსებობა – კონკრეტული. აზროვნება და არსებობა, ზოგადი და ერთეული აბსოლუტურად ურთიერთსაწინააღმდეგოა და ისინი ერთმანეთში არ გადადიან, არსებობს მხოლოდ ერთეული. ამ აზრით ფილოსოფიის საგანია არა „არსებობა“ – ზოგადობა, არამედ „არსებობა“, რომელიც ყოველთვის კონკრეტულია, ინდივიდუალურია.

კარკეგორის აზრით პიროვნების განვითარების უმაღლესი საფეხური რელიგიურია. მას წინ უსწრებს ესთეტიკური და ეთიკური სტადიები. მხოლოდ განვითარების რელიგიურ სტადიაზე პიროვნება აღწევს უფრო ღრმა თვითწვდომას. რელიგიური რწმენა მას ესმის როგორც რწმენა უაზრობისა ან კიდევ პარადოქსალურობა გონების თვალსაზრისით.

ღმერთი არ არის ლოგიკური დასაბუთების საგანი. ღმერთი ისეთი აბსოლუტია, რომლის გარეშე ადამიანს არ შეუძლია აიტანოს ცხოვრების წინააღმდეგობა და ტანჯვა.

ჭეშმარიტება გონების მონაპოვარი კი არაა, არამედ - ნებელობის. ჭეშმარიტებას გვაძლევს რელიგია, მაგრამ არა-ყოველგვარი რელიგია, არამედ - ქრისტიანული. იმავე დროს კირკეგორის „ქრისტიანობა“ მიმართულია შემეცნებისა და გონების წინააღმდეგ.

კირკეგორის დამსახურება იმაშია, რომ ყურადღება გაამახვილა ადამიანის სულიერ ყოფიერებაზე, ადამიანის შიშზე და საშინელებებზე, რომელსაც ის ხვდება უშუალოდ ცხოვრებაში. კირკეგორი ფილოსოფიას აკრიტიკებდა იმაში, რომ ის ნაკლებ ყურადღებას უთმობდა პიროვნების პრობლემებს. ადამიანის ყველაზე დიდი უბედურება, ფიქრობდა კირკეგორი, არის მისი უპირობო ნდობა გონებრივი აზროვნებისადმი. ფილოსოფიის ამოცანა იმაშია, რომ განწყვიტოს კავშირი გონებრივ აზროვნებასთან და ჭეშმარიტება აქციოს იმად, რასაც ადამიანები ჩვეულებრივ პარადოქსს და აბსურდს ეძახიან.

„კირკეგორის აზრით, ადამიანი არ არის ღმერთზე დამოკიდებული. ეს მისი სასჯელიცაა და უპირატესობაც. იგი გამოგდებულია სამყაროს წყობიდან, არა აქვს მასში გარანტირებული ადგილი. ადამიანი მუდამ მოწყვეტილია ღმერთს და ამავე დროს მუდამ მიმართულია მისკენ, ეძებს მას“ (რ. გორდეზიანი).

§ 4. ნიცშე

ცხოვრება და მოღვაწეობა. ფრიდრიჰ ვილჰელმ ნიცშე დაიბადა 1844 წელს გერმანელი პასტორის ოჯახში. ახალგაზრდობიდანვე გაიტაცა ფილოსოფიამ, ფილოლოგიამ და მუსიკამ. 1868 წელს, 24 წლის ნიცშე ხდება ბაზელის უნივერ-

სიტეტის კლასიკური ფილოლოგიის პროფესორი. 1869 წელს ავადმყოფობის გამო იძულებული ხდება გავიდეს პენსიაზე და დასავლეთ ევროპის სხვადასხვა ქალაქებში ცხოვრობს. გარდაიცვალა 1900 წელს.

ძირითადი შრომები: „ტრაგედიის დაბადება მუსიკის სულიდან“ – (1872 წელი), „აისი – (1881), „კეთილისა და ბოროტის იქით“ (1886), „მხიარული მეცნიერება“ (1882-1887), „მორალის გენეალოგიისათვის“ (1887), „ასე ამბობდა ზარატუსტრა“ (1883-1892), „ძალაუფლების ნება“ (1906), „ანტიქრისტე“ (1902).

ნიცშეს ფილოსოფიის ძირითადი ცნება არის „სიცოცხლე“, ამიტომაც ის ითვლება „სიცოცხლის ფილოსოფიის“ ფუძემდებლად. სიცოცხლეს ნიცშე განიხილავს როგორც კოსმიურ საწყისს, როგორც სამყაროს პროცესის საფუძველსა და მამოძრავებელ ძალას. თავის მხრივ სიცოცხლის საფუძველი არის ნება. სიცოცხლე არის ნების გამოვლენა, მისი ობიექტივაცია. თუ შოპენჰაუერი ნებას განიხილავდა როგორც აბსტრაქტულ მსოფლიო ნებას, ნიცშესათვის ის კონკრეტული, ძალაუფლებისაკენ მიმსწრაფი ნებაა. ის არის ირაციონალური (არაგონიერი), ინსტინქტური საწყისი, რომელსაც ექვემდებარება ადამიანის აზრები, გრძნობები და ქცევები. ნიცშეს აზრით ადამიანები ირაციონალური არსებებია, რომელიც მოქმედებს ინსტინქტებით, გაუცნობიერებელი მისწრაფებებით.

ნიცშეს ფილოსოფიის ერთ-ერთი არსებითი ნიშანი ნიჰილიზმია (უარყოფა), რომელიც გამოიხატება ფორმულაში: „ღმერთი არ არსებობს თანამედროვე ადამიანისათვის, ღმერთი მოკვდა.“ ნიცშემდე ფილოსოფოსები სამყაროსა და ისტორიას განიხილავდნენ, როგორც მოაზრებად, რაციონალურსა და სამართლიანს. არსებობას ჰქონდა მიზანი, საზრისი, სამყარო და ისტორია არ იყო ბრმა და შემთხვევითი. სამყაროში არსებობდა წესრიგი, ღმერთის მიერ მასში ჩადებული, სამყარო არ იყო ქაოსური, არადა იყო მოწესრიგებული

კოსმოსი, სადაც ადამიანს ეჭირა საკმაოდ მნიშვნელოვანი ადგილი. ნიციშე ებრძვის სამყაროს ასეთ წარმოდგენას, როგორც ილუზიას, რომელსაც ქმნიან ფილოსოფია და რელიგია. სამყაროს არა აქვს წესრიგი, იგი ქაოსია, იგი უაზრო პროცესია, ის წარმოადგენს სათამაშოს ბედის ხელში. ქაოსის საშიშროება ადამიანებს აიძულებთ შექმნან არსებულის ფორმები, მიანიჭონ მათ საზრისი. ადამიანურ სამყაროში შეაქვთ „საზრისი“ და „მიზანი“, რათა უკეთ მოახდინონ მათში ორიენტირება და გაიხანგრძლივონ სიცოცხლე. მაგრამ ადამიანებს ავინყდებათ ის, რასაც ისინი დებენ სამყაროში და ისინი მიაჩნიათ სამყაროს საკუთარ სტრუქტურად, რომელიც შექმნილია ღმერთის მიერ. ადამიანი საყრდენს ეძებს თვისი უშიშროებისათვის ღმერთში. მაგრამ რაკი „ღმერთი მოკვდა“, ადამიანს ეს საყრდენი ფეხებიდან ეცლება, ის რჩება უღმერთო სამყაროში. თუ ადრე ყველაფერი გაიაზრებოდა ღმერთთან მიმართებაში და მის საფუძველზე ერთმანეთისაგან გაირჩეოდა ბოროტება და სიკეთე, ჭეშმარიტება და სიმცდარე, თუ ღმერთით გასაგები იყო ადამიანის დაბადების, ამქვეყნიური ცხოვრებისა და გარდაცვალების აზრი, მისი სულის უკვდავება, „ღმერთის სიკვდილის“ აღიარებით, ადამიანი ამ ქვეყნად რჩება „უპატრონოდ“, საკუთარი თავის ანაბარა. მის მოქმედებას არ განსაზღვრავს უზენაესი ძალა, იგი თავისუფალია და ამდენად თავის ქმედებაზე თვითონ არის პასუხისმგებელი. თუ ღმერთი მოკვდა, თუ ის არ არსებობს, მაშინ „არაფერი არაა ჭეშმარიტი, ყველაფერი დასაშვებია.“ სამყარომ დაკარგა თავისი ღირებულება, ყველაფერი გაუფასურდა, ყველაფერი სიყალბეა, ყველაფერი ილუზიაა. ეს არის ნიციშეს ფილოსოფიაში გამოკვეთილი ნიჰილიზმი.

ნიციშე უარყოფს ნამდვილ ყოფიერებას, „სუბსტანციას“. არსებობს მხოლოდ ხილვადი სამყაროს ქმნადობა და ცვალებადობა. არ არსებობს არავითარი სუბსტანცია ან ნამდვილი რეალობა სივრცისა და დროის გარეშე. არსებობს მხოლოდ გრძნობადად აღქმადი სამყარო, რომელიც ვლინ-

დება დროსა და სივრცეში. მიწიერმა სამყარომ არ იცის არაფერი ისეთი, რომელიც არის მუდმივი ანუ სუბსტანციონალური, ის არის მოძრაობა, დრო, ქმედება და მეტი არაფერი, ყველაფერი ცვალებადი და მდინარეაა, ე. წ. „ჭემმარიტი სამყარო“ სიმცდარეა. ადამიანის ცხოვრება არსებობისათვის ბრძოლაა, მითვისებაა, ნგრევა-შენებაა, უცხოთა და სუსტის დაპყრობა – დამორჩილებაა, საკუთარი ნების დადგენაა სიმკაცრისა და შეუბრალებლობის გზით. ნიცშეს მტკიცებით არსებობს ორი მორალი: ბატონისა და მონის. ბატონის მორალი არის ძლიერის მორალი, მონის კი – სუსტის, რომლისთვისაც დამახასიათებელია თანაგრძნობა, მორჩილება და ტანჯვა. ქრისტიანობა არის მონათა, სუსტთა და მორჩილთა რელიგია. კაცობრიობას სჭირდება არა სუსტი ადამიანები, არამედ ფიზიკურად და სულიერად ძლიერები. სიცოცხლისათვის ბრძოლაში იმარჯვებენ ძლიერები, ბუნებრივი შერჩევის შედეგად მიღებული რასები. ძლიერი ჯანსაღი, ველური რასა („ქერა ბესტია“) იპყრობს სუსტსა და ცდილობს თავს მოახვიოს თავისი ნება. „იცხოვრო – ნიშნავს იყო მკაცრი და შეუბრალებელი ყოველგვარი სისუსტისადმი, როგორც ჩვენს გარეთ, ასევე ჩვენს შიგნით“ – წერს ნიცშე. ძლიერი პიროვნების სინონიმი ნიცშეს ფილოსოფიაში არის ზეკაცია, რომელიც სამყაროს მიზანია, რომელიც დაძლევს უღმერთობას და იქნება ადამიანის ფიზიკური და სულიერი სიჯანსაღის გამობატულება. ნიცშემ წამოაყენა მოთხოვნა „ღირებულებათა გადაფასებისა“, აშკარად გააკრიტიკა ჰუმანიზმი. ის უარყოფდა არა მარტო ქრისტიანულ მორალს, არამედ მორალს საერთოდ. მორალი და კულტურა, მისი აზრით, შეუთავსებელი ცნებებია. მორალი სუსტთა მოგონილია, სუსტებს ცხოვრებაში ადგილი არ უნდა ჰქონდეთ. კულტურა ყოველთვის უნდა იყოს ძლიერების კულტურა, რამდენადაც მხოლოდ ძალაა მშვენიერება. ინტელექტი სამყაროში შემთხვევითი მოვლენაა, ის აჩიავებს ადამიანს, ამიტომაც არის დეკადენსის, კულტურის დაცემის გამობატულება. ნიცშეს იდეალია ძლი-

ერი პიროვნება, ზეკაცი, რომელიც მიისწრაფვის ხელისუფლებისაკენ, რათა თავის ნებას დაუმორჩილოს სხვები. ადვილი გასაგებია, თუ რატომ თვლიდნენ გერმანელი ფაშისტები ნიცშეს თავიანთ საყვარელ ფილოსოფოსად – ზეკაცის თეორია მათი ოფიციალური თეორია გახდა.

§ 5. ექსისტენციალიზმი მ. ჰაიდეგერი (1889-1976)

მარტინ ჰაიდეგერი კ. იასპერსსთან, პ. სარტრთან, გ. მარსელთან, კამიუსთან და კაფკასთან ერთად ექსისტენციალიზმის – XX საუკუნის ევროპული ირაციონალისტური ფილოსოფიური მიმართულების – ერთ-ერთი მთავარი წარმომადგენელია.

მთავარი საკვლევი პრობლემა, რომელიც ჰაიდეგერთან დგას არის არსისა და არსებობის განსხვავების გარკვევა და მის საფუძველზე ადამიანის რაობის დადგენა. არსის ანუ არსებულის ძირითად გარკვეულობებს, ჰაიდეგერის აზრით, კატეგორიები, ე. ი. უზოგადესი ცნებები წარმოადგენს, არსებობის ძირითად გარკვეულობებს კი – ექსისტენციალები. არსებობა არის მოქმედი ადამიანი, რომელიც ამ მოქმედებით ჰქმნის თავის თავს იმად, რაც ის უნდა იყოს. რამდენადაც ადამიანი თვით ადგენს თავის არსებას, მისი არსებობა წინ უსწრებს საკუთარ არსებას. არსი (არსებული) – ნივთი, საგანი, მცენარე თუ ცხოველი მხოლოდ არის, რადგანაც მათ თავიანთი თავის დადგენა არ შეუძლიათ, ისინი წინასწარ არიან განსაზღვრული იმად, რაც ისინი არიან, მათ არა აქვთ თავისუფლება თავის თავის არჩევანში მაშინ, როცა არსებობა – ადამიანის არსებობა – თვითონ ირჩევს თავის არსებობას. ადამიანი ქმნადობაა იმად, რაც ის შეიძლება გახდეს და თვითონვე ქმნის იმას, რაც ის შეიძლება გახდეს. ადამიანის არ-

სებობის ექსისტენციული არის ზრუნვა, ე. ი. ყველაფერი რასაც ის აკეთებს არის ზრუნვის გამოხატულება. ზრუნვა კი გამომდინარეობს ისეთი ფენომენიდან, როგორცაა ნებელობა, სურვილი, მისწრაფება. ადამიანი „გადასროლილია“, „მიტოვებულია“, „უპატრონოა“ სამყაროში, ამის გამო ის განიცდის შიშს, ძრწოლას სიკვდილის წინაშე. შიში სიკვდილის წინაშე არის მისი არსებობის დამახასიათებელი. ადამიანი ცდილობს გაექცეს ამ შიშს. ის გაიქცევა საზოგადოებაში, სადაც თავის თავს კარგავს როგორც პიროვნება. ის არარაობაა საზოგადოებაში, მისი არსებობა არ არის ჭეშმარიტი არსებობა, მან უნდა მიაღწიოს ასეთ არსებობას. ის არავისზე (ღმერთზე) და არაფერზე არ არის დამოკიდებული. ის მხოლოდ თავის თავზეა დამოკიდებული, მან უნდა შექმნას თავის თავიდან ის, რაც ის უნდა იყოს, ის გადაწყვეტს გახდეს იმად, რაც მას შეუძლია გახდეს, ის თავისუფალია და თავისუფლად ყოფნა არის ჭეშმარიტი არსებობა, არის ჭეშმარიტება. ის თავისუფალია და თავისუფლად დგება სიკვდილის წინაშე, ემორჩილება თავის ბედს, თავისუფლად ხვდება სიკვდილს, თავისუფლდება სიკვდილის შიშისაგან. მართალია, ყოველი განვლილი წამი ადამიანს სიკვდილს უახლოებს, ადამიანი იბადება და კვდება, მაგრამ ადამიანი არ იბადება სიკვდილისათვის. ის გარემოება, რომ ადამიანი ბოლოს და ბოლოს კვდება, არ ნიშნავს იმას, რომ იგი სიკვდილისათვის იბადება. ადამიანი იბადება არა სიკვდილისათვის, არამედ ნამდვილი მთლიანი ცხოვრებისათვის. იბადება იმისათვის, რომ შექმნას სამართლიანი ლამაზი, ზნეობრივი ცხოვრება დედამიწაზე (კ. ბაქრაძე).

უკიდურესი ირაციონალიზმის ერთ-ერთი წარმომადგენელია **გიორგი გურჯიევი**. წარმოშობით ქართველი (1877-1949), სწავლობდა თბილისის სასულიერო სემინარიაში იოსებ ჯულაშვილთან (სტალინთან) ერთად. მან შექმნა ე. წ. „ფსიქოტრანსმუტაციის თეორია.“ 1910-1918 წლებში ლექციებს კითხულობდა მოსკოვსა და პეტერბურგში, 30-40-იან

ნლებში ჩამოაყალიბა თავისი მიმდევართა ჯგუფები ევროპა-სა და ამერიკაში. მან შექმნა საკმაოდ რთული და ბუნდოვანი „კოსმიური“ სურათი სამყაროსი, რომლის ცენტრშიც მოათავსა ძალზე მისტიფიცირებული მატერიალური „ვიბრაციული“ აბსოლუტი, რომლისგანაც, თითქოსდა, გამოდის რაღაც „შემოქმედებითი სხივი“, რომელიც ძლივს აღწევს ჩვენს სამყარომდე, სადაც ძალზე დიდია „მატერიის სიმკვრივე“ და სადაც ადამიანისათვის განსაკუთრებით შეზღუდულია მისი ევოლუციის შესაძლებლობები. ამის გამო ადამიანი „კოსმიურად“ გაპირობებულია გახდეს თავისებური მანქანა, „მძინარე ავტომატი.“ მისი „გალვიძება“ არ ძალუძს რაციონალიზმს, მხოლოდ მისტიურ „ფსიქოტრანსმუტაციის“ მეტოდებით შეიძლება „მანქანისაგან“ ნამდვილი ადამიანური არსების შექმნა.

§ 6. პრაგმატიზმი

ერთ-ერთ მთავარ მიმართულებას XX საუკუნის დასავლეთის ქვეყნების ფილოსოფიაში წარმოადგენს პრაგმატიზმი, რომელიც წარმოიშვა წინა საუკუნის 70-იან წლების ამერიკის შეერთებულ შტატებში. მას საფუძველი ჩაუყარა **ჩარლზ პირსმა** (1839-1914), შემდგომ განავითარა **უილიამს ჯემსმა** (1842-1910), ხოლო პრაგმატიზმის თანამედროვე სახე შექმნა **ჯონ დიუიმ** (1859-1952). იგი ნაწილობრივ გავრცელდა აგრეთვე ევროპაშიც, კერძოდ ინგლისში, იტალიაში, ჩეხოსლოვაკიაში, ასევე ჩინეთშიც.

პრაგმატიზმის წარმომადგენლების მტკიცებით, ამ მიმართულების წარმოშობა წარმოადგენს „კოპერნიკისეულ გადატრიალებას“ ფილოსოფიაში, ფილოსოფიის სრულ რეკონსტრუქციას, რომლის არსიც მდგომარეობს, უპირველეს ყოვლისა, ფილოსოფიის საგნის შეცვლაში. თუ ადრე ცოდნის ეს დარგი ცდილობდა გადაეჭრა თეორიული ანუ განყენებული პრობლემები, ახლა ფილოსოფიის წინაშე დგება გადაწყვი-

ტოს ადამიანური ცხოვრების პრაქტიკული საკითხები, კერძოთ ადამიანთა მიზნებისა და მათი განხორციელების საშუალებათა ურთიერთმიმართების საკითხები. ფილოსოფია უნდა გახდეს ადამიანთა პრაქტიკული მოქმედების წარმატებების ინსტრუმენტი.

პრაგმატიზმი მისი ფუძემდებლის მიერ წარმოდგენილია, უპირველეს ყოვლისა, როგორც გნოსეოლოგიური თეორია, რომლის ცენტრშიაც დგას ჭეშმარიტების რაობის პრობლემა. კითხვაზე – რა არის ჭეშმარიტება? ფილოსოფიის ისტორიაში არაერთი თვალსაზრისია ცნობილი. მაგალითად, ჭეშმარიტება არის სინამდვილის საგნებისა და მოვლენების შესახებ აზრი, რომელიც ისე ასახავს მათ, როგორც ფაქტიურად არიან ისინი. ან კიდევ: ჭეშმარიტება არის აზრი, რომელიც ლოგიკურ წინააღმდეგობას არ შეიცავს და ა. შ. პრაგმატიკების მტკიცებით ჭეშმარიტება არის აზრი, რომელიც „ჩვენთვის მუშაობს“, რომელსაც ჩვენს მიზნებამდე მივყევართ“, რომელიც „ჩვენთვის მომგებიანია“, ე. ი. „სასარგებლო აზრი არის ჭეშმარიტება“. ჭეშმარიტი აზრი რომ სასარგებლოა ჯერ კიდევ იმას არ ნიშნავს, რომ ყოველი სასარგებლო აზრი თავის მხრივ ჭეშმარიტია, რამდენადაც ის, რაც ერთი ინდივიდისათვის, თუ ერთი კოლექტივისათვის სასარგებლოა, შეიძლება მეორე ინდივიდისათვის არამც თუ სასარგებლო, არამედ მეტად საზიანოც იყოს. ჭეშმარიტების საზომად ანუ კრიტერიუმად სარგებლიანობის გამოცხადება საკითხისადმი სუფთა სუბიექტივისტური მიდგომაა, რომელსაც მივყავართ ძველი ბერძენი ფილოსოფოს პროტაგორას დებულებამდე: „ადამიანია საზომი ყოველივე იმისა, რაც არსებობს და აგრეთვე იმისა, რაც არ არსებობს.“

თუ მივიღებთ პრაგმატიკების მტკიცებას, რომ ჭეშმარიტება არის სასარგებლო აზრი“, მაშინ გამოდის, რომ იმდენი ჭეშმარიტება უნდა არსებობდეს, რამდენიც ადამიანია, ე. ი. ობიექტური ჭეშმარიტება შეუძლებელია, რაც საერთოდ ჭეშმარიტების უარყოფას წარმოადგენს. აქედან გამომდინა-

რეობს პრინციპი: „აკეთე ყველაფერი ის, რაც შენთვის სასარგებლოა, რაც მომგებიანია.“

ამრიგად, პრაგმატიზმისათვის დამახასიათებელია უკიდურესი სუბიექტივიზმი, აშკარა ინდივიდუალიზმი და ეგოიზმი.

პრაგმატიზმის მტკიცებით ფილოსოფია ცხოვრებისაგან მონყვეტილი, აბსტრაქტული და მჭვრეტელობითი კი არ უნდა იყოს, რომელიც ცდილობს დაადგინოს ყოფიერების თუ ცნობიერების პირველადობა და მათი ურთიერთმიმართების საკითხები, არამედ ის უნდა იყოს ადამიანთა წინაშე კონკრეტულ სიტუაციაში წამოჭრილი რეალური პრობლემების გადაჭრის ზოგადი მეთოდი. ამ მეთოდის ძირითადი პრინციპებია: ყველაფერი ის, რაც ხელს უწყობს მოქმედებას, რაც ადამიანს გამოიყვანს კონკრეტული სიტუაციიდან, არის ჭეშმარიტება. პრაგმატიზმი ამ თვალსაზრისით ერთმანეთთან ათანაბრებს მეცნიერებათა ცნებებსა და რელიგიურ რწმენას. „თუ აღმოჩნდება, რომ რელიგიურ იდეებს აქვთ ღირებულება ნამდვილი ცხოვრებისათვის, მაშინ ისინი იქნებიან ჭეშმარიტი იმ ზომით, თუ რამდენად არიან ისინი გამოსადეგნი“. რომელიმე ღირებულება თავისთავად არსებული, არც ჭეშმარიტია და არც მცდარი. იგი ჭეშმარიტი ან მცდარი „ხდება“ იმის მიხედვით, თუ რა სარგებლობის მოტანა შეუძლია მას ჩემთვის. მაგალითად, ღმერთის ცნება ჩვენ გვაძლევს იმედს საიქიო მარადიული ცხოვრების შესახებ და ამიტომ ეს იდეა სასარგებლო, მისაღები და ჭეშმარიტია ჩვენთვის.

ჭეშმარიტების კრიტერიუმად პრაგმატიზმში გამოდის არა პრაქტიკა, როგორც შემეცნების საფუძველი და მიზანი, არამედ სარგებლიანობა, ცდა – არა როგორც ობიექტური შინაარსი, არამედ სუბიექტური განცდა. პრაგმატიზმი ხასიათდება გარემომცველი სინამდვილისადმი უტილიტარული მიდგომით, სხვა ადამიანი და ნივთები მხოლოდ საშუალებებია საკუთარი წარმატებისათვის, რომელიც ყველაფერია,

ცხოვრების უმაღლესი მიზანია. პრაგმატიზმი ადამიანებს ასწავლის იბრძოლონ თავიანთი ღირებულებების, მნიშვნელობის ანუ იმიჯის ასანეევად ხალხში. პრაგმატიზმი წარმოდგენილია როგორც ისეთი ფილოსოფია, რომელიც ადამიანებს ასწავლის, თუ როგორი საშუალებები უნდა გამოიყენონ თავიანთი მიზნის მისაღწევად, სწორედ ამის გამო პრაგმატიზმი მიჩნეულია როგორც მოქმედების ფილოსოფია, ისევე როგორც მარქსისტული ფილოსოფია, მაგრამ მათ შორის ერთ-ერთი ძირითადი განსხვავება ისაა, რომ პრაგმატიზმი სუბიექტური იდეალიზმის, კერძოდ პოზიტივიზმის, ნაირსახეობაა, ხოლო მარქსისტული ფილოსოფია – მატერიალიზმია.

პრაქტიკული ინტერესი არის ჭეშმარიტების ძიების მიზეზი. პრაგმატიზმი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ცდას, კონკრეტულ ფაქტებს, უპირველეს ყოვლისა მოქმედებებს, ქცევებს. უარყოფს აბსტრაქტულ, აბსოლუტურ სანყისებს, ემპირიულ მეთოდს აყენებს რაციონალისტურზე მაღლა. ცდა არის „ცნობიერების ნაკადი“. ცდა არასოდეს არ ეძლევა სუბიექტს როგორც იმთავითვე რაღაცა გარკვეულობა. შემეცნების ყველა ობიექტი ყალიბდება სუბიექტის შემეცნებითი ძალებით ცხოვრებისეული ამოცანების გადაწყვეტისას. აზროვნების მიზანია აირჩიოს საშუალება, რომელიც აუცილებელია წარმატების მისაღწევად. ღმერთის იდეა ჭეშმარიტებაა, რამდენადაც იგი ეხმარება ადამიანებს გახდნენ ბედნიერები.

ცდა არის ადამიანური ცხოვრების გამოვლენის ყველა ფორმა. ფილოსოფიის ამოცანაა დაეხმაროს ადამიანებს ცხოვრების უკეთესად მოწყობაში. ამის საშუალებას უნდა წარმოადგენდეს მეცნიერებისა და გონიერების მეთოდი, რომელიც უნდა იყოს იარაღი, ინსტრუმენტი ადამიანთა მისწრაფებების განხორციელების საქმეში (აქედან დიუის შეხედულებათა სახელწოდება – ინსტრუმენტალიზმი). შემეცნება არის ინსტრუმენტი ადამიანებისათვის, რათა მიესადაგონ

როგორც ბუნებრივ, ასევე სოციალურ გარემოს. ჭეშმარიტების საზომი არის მისი პრაქტიკული შრომისუნარიანობა მოცემულ ცხოვრებისეულ სიტუაციაში. პრაქტიკული მიზანშეწონილობა – არა მარტო ჭეშმარიტების კრიტერიუმი, არამედ მორალურობისაც. ადამიანის მიზანი უნდა იყოს რაც შეიძლება უკეთესად მოეწყოს ცხოვრებაში, სამყაროში; ფილოსოფიის ამოცანაა – დაეხმაროს მას ამაში. პრაგმატიზმმა დიდი გავლენა მოახდინა ამერიკელთა აზროვნებასა და პრაქტიკაზე.

§ 7. ნეოპოზიტივიზმი

როგორც სახელწოდება მიუთითებს, ნეოპოზიტივიზმი ადრინდელი პოზიტივიზმის თავისებური გაგრძელებაა ახალ ისტორიულ პირობებთან შეფარდებით. პოზიტივიზმი ისეთი მიმართულებაა ფილოსოფიაში, რომელიც ნამდვილ ცოდნად კონკრეტულ ანუ პოზიტიურ (დადებით) მეცნიერებებს აღიარებს. ნეოპოზიტივიზმი კი, მისი წარმომადგენლების მტკიცებით, პოზიტივიზმის თანამედროვე ფორმაა, რომელიც პრეტენზიას აცხადებს იყოს უნიფიცირებული მეცნიერება.

პოზიტივიზმი სათავეს იღებს ჰიუმის ნააზრევიდან. **ო. კონტი, ჯ. ს. მილი და ჰ. სპენსერი** ითვლებიან პირველ პოზიტივისტებად. **ო. კონტის** მტკიცებით „პოზიტიურ“ ცოდნას იძლევა მხოლოდ მეცნიერება, რაც შეეხება ფილოსოფიას, ის არ არის და ვერ იქნება მეცნიერება, რამდენადაც მისი საკვლევი სფერო ადრე იყო და დღესაც არის „მეტაფიზიკური პრობლემები“, რომელთა გადაწყვეტა მეცნიერული მეთოდებით ყოვლად შეუძლებელია. ის, რაც არ არის ემპირიული ცდის ფაქტი, არ შეიძლება იყოს შემეცნების საგანი. ვიმეცნებთ მოვლენებს და არა არსებას. პოზიტივიზმის აზრით ერთადერთი ჭეშმარიტი მეცნიერება ბუნებისმეტყველებაა, რომელიც სწავლობს გარე სამყაროს მოვლენებს. მაგალითად, ფიზიკოსები სწავლობენ მიზიდულობის კანონს, მაგრამ

მათ თავში არ მოუვათ ისეთი „სულელური“ კითხვა, როგორცაა: რატომ მოქმედებს ეს კანონი? ამიტომ ყოველგვარი მისტიკური, მითიური და მეტაფიზიკური უნდა გაძევებული იქნას მეცნიერებიდან.

პოზიტივიზმის განვითარების მეორე საფეხურს წარმოადგენს ემპირიოკრიტიციზმი ანუ მახიზმი, რომლის წარმომადგენლები არიან **ერნესტ მახი (1838-1916)** და **რიჰარდ ავენარიუსი (1847-1896)**. ისინი მივიდნენ იმ დასკვნებამდე, რომ შეუძლებელია არსებობდეს ობიექტური და აბსოლუტური ჭეშმარიტებები, მეცნიერებაში საქმე გვაქვს მხოლოდ რელატივიზმთან ანუ შედარებით ჭეშმარიტებასთან. განსხვავებით წინა პოზიტივისტებისაგან, ემპირიოკრიტიციზმის წარმომადგენლები არ უარყოფდნენ ფილოსოფიის საჭიროებას, მაგრამ ის დაყავდათ მეთოდოლოგიამდე და ივინყებდნენ იმ მნიშვნელოვან გარემოებას, რომ ფილოსოფიას შეუძლია გამოვიდეს ონტოლოგიის, გნოსეოლოგიის, აქსიოლოგიის, მსოფლმხედველობის სახით. ემპირიოკრიტიციზმი არის სუბიექტური იდეალიზმის ნაირსახეობა, რომელიც ამტკიცებს, რომ სამყარო შემემეცნებელი სუბიექტის შეგრძნებათა კომპლექსია. „სხეული კი არ იწვევს შეგრძნებებს, არამედ ელემენტთა კომპლექსი (შეგრძნებათა კომპლექსი) ქმნის სხეულს“ – წერს მახი თავის წიგნში „შეგრძნებათა ანალიზი და ფიზიკურისა და ფსიქიკურის ურთიერთობა.“ ატომები ფიზიკაში, მოლეკულები ქიმიაში, აცხადებენ მახისტები, სხვა არაფერია, თუ არა ფიზიკოსისა და ქიმიკოსის შეგრძნებათა კომპლექსები. ეს არის წმინდა წყლის სუბიექტური იდეალიზმი.

პოზიტივიზმის განვითარების მესამე საფეხურად ითვლება თანამედროვე პოზიტივიზმი, რომელიც ცნობილია აგრეთვე სხვადასხვა სახელწოდებებით: „ლოგიკური ატომიზმი“, „ლოგიკური პოზიტივიზმი“, „ლოგიკური ემპირიზმი“, „ლოგიკური ანალიზი“ და ა. შ. მის წარმოშობაში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშეს ინგლისელმა მათემატიკოსმა,

ლოგიკოსმა და ფილოსოფოსმა **ბერტრან რასელმა** (1872-1970) და ავსტრიელმა ფილოსოფოსმა **ლუდვიგ ვიტგენშტაინმა** (1889-1951).

ლოგიკურ პოზიტივიზმს თავდაპირველად ეძახდნენ იმ ფილოსოფოსთა მოძღვრებას, რომელებიც **XX** საუკუნის 20-30-იან წლებში ცხოვრობდნენ ვენაში და შექმნეს ე. წ. „ვენის წრე.“ ესენი იყვნენ **მორიც შლიკი** (1882-1936), **ოტტო ნოი-რატი** (1882-1945), **რუდოლფ კარნაპი** 1891-1970). მათ რიცხვს მიეკუთვნებოდნენ აგრეთვე გერმანულენოვანი ფილოსოფოსები **კარლ ჰემპელი** და **ჰანს რაიხენბახი**.

თუ პირველი პოზიტივისტები (კონტი და სპენსერი) თვლიდნენ, რომ ძირითადი ფილოსოფიური პრობლემები ადამიანის გონების სისუსტისა და შეზღუდულობის გამო გადაუჭრელია, ხოლო მახსიტების აზრით ფილოსოფიის ძირითადი საკითხები საერთოდ იხსნება და მას ცვლის მოძღვრება „ნეიტრალური“ ელემენტების შესახებ, ნეოპოზიტივისტები სავსებით უარყოფენ ყველა ფილოსოფიურ პრობლემას, თვლიან მათ მოჩვენებით ანუ ფსევდოპრობლემად, რომლებიც საერთოდ უნდა იქნან უარყოფილნი, როგორც მეცნიერულად საზრისის არ მქონენი. მხოლოდ მეცნიერებებს შეუძლიათ მოგვცენ სინამდვილის შესახებ ცოდნა, ფილოსოფიის დანიშნულება კი არის მოგვცეს მეცნიერული დებულების ლოგიკური ანალიზი. მეცნიერების ანალიტიკური ფილოსოფია არის ერთადერთი შესაძლებელი და მისაღები ფილოსოფია, რასაც ლოგიკური პოზიტივიზმი ეწოდება.

ამრიგად, თანამედროვე პოზიტივიზმა ფილოსოფიის პრობლემები დაიყვანა მეცნიერების ენის ლოგიკურ-სინტაქსისტურ ანალიზამდე და ფილოსოფია გამოაცხადა ცოდნის ისეთ დარგად, რომელიც სწავლობს, იკვლევს ენის პრობლემებს, კერძოდ სიტყვებისაგან წინადადებათა და წინადადეგებისაგან დებულებათა გამოყვანის ლოგიკურ წესებს, რომელიც აუცილებელია ჭეშმარიტების მისაღწევად. ჭეშმარიტი წინადადების აზრი კი მდგომარეობს მის ვერიფიკაციის

მეთოდში, ე. ი. ცდის გზით მის შემონმებაში. თუ ვერიფიკაცია შესაძლებელია, მაშინ დებულებას აქვს მნიშვნელობა, სანინაალმდეგო შემთხვევაში – არა. „მათთვის დებულების ჭეშმარიტება სინამდვილის ასახვაში კი არ მდგომარეობს, არამედ დებულებათა ერთმანეთთან ლოგიკურ თანხმობაში. ნეოპოზიტივისტების ამ თვალსაზრისზე თუ დავდგებით, მაშინ ძნელი გასარკვევი იქნება თუ რა განსხვავებაა მეცნიერული ცოდნის სისტემასა და ლოგიკური თანმიმდევრობით აგებულ ზღაპარს შორის“ (რ. გორდეზიანი).

პოზიტივისტებს არ სურთ გაიგონ, რომ ფილოსოფია სამყაროს შემეცნების განსაკუთრებული ფორმაა, მეცნიერებათაგან განსხვავებული. მეცნიერებასთან მისი არც გაიგება შეიძლება და არც დაპირისპირება.

მიუხედავად ზემოთ აღნიშნულისა, პოზიტივიზმმა გარკვეული წვლილი შეიტანა მეთოდოლოგიური პრობლემების დამუშავებაში. დიდი მნიშვნელობა მოიპოვა მათემტიკურმა ლოგიკამ, როგორც დაუკვირებადი ობიექტების ანალიზის საშუალებამ, ასევე სემიოტიკამ, როგორც ნიშნების თეორიამ. ლოგიკურმა პოზიტივიზმმა ხელი შეუწყო აგრეთვე კიბერნეტიკისა და ინფორმატიკის განვითარებას.

§ 8. ნეოთომიზმი

ნეოთომიზმი, როგორც ზემოთ განხილული შუა საუკუნეების ცნობილი თეოლოგის თომა აქვინელის მოძღვრების თავისებური განვითარება, წარმოიშვა XIX საუკუნის 70-იან წლებში. 1879 წელს რომის პაპმა ლევ XIII-ემ თავის ენციკლიკეში აქვინელის ფილოსოფია გამოაცხადა ერთადერთ ჭეშმარიტებად. პაპი მოითხოვდა „კათოლიკურ სკოლებში ქრისტიანული ფილოსოფიის აღდგენას ანგელოზური დოქტორის ნმინდა თომა აქვინელის მოძღვრების თანახმად“. ნეოთომიზმი გახდა კათოლიციზმის ოფიციალური ფილოსოფია,

ხოლო **ჟ. მარიტენი, ე. ჟილსონი, გ. მარსელი, ტეიარ დე შარდენი** და სხვ. – მისი კლასიკური წარმომადგენელი ფილოსოფოსები, რომელთა ძალისხმევითაც განხორციელდა ჩვენი დროის რელიგიურ აზროვნებაში „ანთროპოლოგიური მობრუნება.“ ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ ფილოსოფოსებთან ადამიანის პრობლემა, წინააღმდეგ ღმერთის არსებობის პრობლემისა, იქცევა უმნიშვნელოვანეს და უძირითადეს პრობლემად, თეოცენტრიზმს ცვლის ანთროპოცენტრიზმი, წინ წამოიწევა სოციალური და ეთიკური პრობლემები.

შუა საუკუნეების სქოლასტიკოსებისაგან განსხვავებით, რომლებიც ამტკიცებდნენ რწმენის უზენაესობას ცოდნის წინაშე, ნეოთომისტები აცხადებდნენ, რომ რწმენა და ცოდნა კი არ უარყოფენ, არამედ ავსებენ ერთმანეთს და წარმოადგენენ ღვთის მიერ მოცემულ ჭეშმარიტების ორ წყაროს; რწმენა უნდა ეყრდნობოდეს გონიერ, ლოგიკურ საფუძველს. ღმერთის არსებობის აღიარება – ეს მხოლოდ რწმენა კი არ არის, არამედ – ცოდნაც. ღმერთის არსებობის დასაბუთება – ეს ფილოსოფიის საქმეა და ის უნდა ხდებოდეს წმინდა ლოგიკური ხერხებით. რწმენის ჭეშმარიტებანი გონიერების საწინააღმდეგონი კი არ არიან, არამედ ზეგონიერნი, რამდენადაც ისინი უშუალოდ ღმერთისაგან გამომდინარეობენ, ისინი გონიერების ჭეშმარიტებებზე მაღლა დგანან.

რწმენისა და ცოდნის ჰარმონიის საჭიროების სიტყვიერი აღიარების უკან მალულად მაინც დგას რწმენის უპირატესობა ცოდნასთან მიმართებაში, რამდენადაც ღმერთის არსებობა ის პრინციპია, რომელსაც ნეოთომისტები თავიანთი ფილოსოფიის ამოსავალ წერტილად თვლიან.

ნეოთომიზმის ერთ-ერთი არაორთოდოქსი წარმომადგენელი დიდი ფრანგი ფილოსოფოსი **ტეიარ დე შარდენი** (1881-1955) ცდილობს ორგანული სამყაროს განვითარების შესახებ ჩარლზ დარვინის ევოლუციონისტური თეორია შეარიგოს ქრისტიანულთან. მისი მტკიცებით სამყაროს პირვე-

ლად საფუძველს წარმოადგენს სულიერი, ენერგეტიკული სუბსტანცია, რომელიც თავის გამოხატულებას პოულობს საგნობრივი ფორმების მრავალფეროვნებაში. კოსმიურ პროცესებს განსაზღვრავს არა ობიექტური კანონები, არამედ ღმერთი, რომელსაც ტეიარ დე შარდენი უწოდებს „ომეგას“. „ომეგა“ – ეს ქრისტია. ის არის სამყაროსა და ადამიანის ევოლუციის მამოძრავებელი ძალა, ხოლო ადამიანი, რომელიც სულიერ ენერჯის კონცენტრირებას ახდენს თავის თავში, ქმნის ნოოსფეროს (გონების სფეროს ანუ პლანეტის სფეროს, რომელსაც მოიცავს გონიერი ადამიანის მოღვაწეობა).

სრულყოფს რა თავისთავს როგორც ქრისტე, ადამიანმა შექმნა შესაძლებლობა აქტიურად იმოქმედოს სამყაროს სრულყოფაზე. სულიერის საწყისი როგორც „თვითცნობიერება“ წარმოადგენს ადამიანის პერსონალიზაციისა და სოციალიზაციის წინამძღვარს.

ტეიარ დე შარდენის მოძღვრება ჰუმანისტურ-ქრისტიანულია. ის მოუწოდებდა მეცნიერებისა და რელიგიის, ასევე ხალხების ერთიანობისაკენ, რათა თანამედროვე სამყაროში ყოფილიყო ადამიანთა შორის მშვიდობა და სოლიდურობა.

§ 9. XX საუკუნის ქართული ფილოსოფია

ათასხუთასწლოვანმა ქართულმა ფილოსოფიამ, რომელსაც ისეთი მოაზროვნეები ამშვენებენ, როგორცაა პეტრე იბერი (ფსევდო დიონისე არეოპაგელი, V ს.), იოანე პეტრიწი (XI ს.), სოლომონ დოდაშვილი, გაბრიელ ქიქოძე (XIX ს.), თავისი განვითარების უმაღლეს წერტილს XX საუკუნეში მიაღწია და თავისი საკვლევი პრობლემატიკის მრავალფეროვნებით, მათი გადაწყვეტის გზებითა და ფილოსოფოსების დონით ღირსეულად დგას თანამედროვე ევროპული ფილოსოფიის გვერდით. როგორც პროფესორი ე. კოდუა ერთგან აღნიშნავს „მე-20 საუკუნის ქართულ ფილოსოფიაში არაა

პრობლემა, რომელიც თავისებურად არ იყო დასმული და გააზრებული ქართულ აზროვნებაში და არაა მიმართულება, რომელიც ქართულ აზროვნებას გამოხმაურების გარეშე დარჩენოდა. მე-20 საუკუნის ქართული ფილოსოფია იდგა თანამედროვე ფილოსოფიური აზროვნების დონეზე და განიხილავდა ევროპული ფილოსოფიისათვის ნიშანდობლივ ყველა აქტუალურ პრობლემას – იმ საკითხებს, რომელნიც საუკუნის დასაწყისის აზროვნებისათვის არსებითს წარმოადგენენ და ქმნიან მრავალფეროვან ფილოსოფიურ მიმდინარეობათა სიმდიდრეს. სწორედ ეს გვაძლევს საშუალებას ვთქვათ, რომ მე-20 საუკუნის ქართული აზროვნება, ევროპული და მსოფლიო აზროვნების დონეზეა.“

XX საუკუნის ქართველ ფილოსოფოსთა პლეადის ბრწყინვალე წარმომადგენლებია: **შალვა ნუცუბიძე, დიმიტრი უზნაძე, სერგი დანელია, კონსტანტინე კაპანელი (ჭანტურია), კოტე ბაქრაძე, მოსე გოგიბერიძე, კიტა მეგრელიძე, სავლე წერეთელი.** ჩვენ მოკლედ შევხებით ზოგიერთი მათგანის დამსახურებას ქართული ფილოსოფიის განვითარების მეტად საპატიო საქმეში.

შალვა ნუცუბიძე (1888-1969) იყო დიდი ფილოსოფოსი და მეცნიერი, ლიტერატურათმცოდნე, კულტურის ისტორიკოსი და მთარგმნელი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ერთ-ერთი დამაარსებელი, პრორექტორი, მსოფლიო ლიტერატურის ისტორიის კათედრის გამგე, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი 1944 წლიდან, მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე 1961 წლიდან.

1906-1910 წლებში სწავლობდა პეტერბურგის უნივერსიტეტის ისტორია-ფილოლოგიის ფაკულტეტზე ფილოსოფიის განხრით. 1911-1914 წლებში იმყოფებოდა გერმანიაში და მუშაობდა ფილოსოფიაში ცნობილი მეცნიერების ხელმძღვანელობით.

XX საუკუნის ქართულ ფილოსოფიაში, ისევე როგორც დასავლეთ ევროპის ფილოსოფიაში, ერთ-ერთ ძირითად

ტენდენციას წარმოადგენდა გნოსეოლოგიური პრობლემატიკის კვლევა. მეცნიერების თეორიის, შემეცნების საკითხისა და ლოგიკის პრინციპის კვლევისადმი სწრაფვა იმთავითვე დამახასიათებელი აღმოჩნდა შ. ნუცუბიძის ფილოსოფიური მოღვაწეობისათვის. მან სცადა შეექმნა ორიგინალური თეორია-ალეთოლოგია ანუ მოძღვრება ალეთეიაზე – თავისთავად არსებულ ჭეშმარიტებაზე, რომელიც ყოველივე ადამიანურზე მაღლა დგას. ეს ალეთეია, ჭეშმარიტება თავისთავად, რეალობაა. ამიტომ ეს თეორია რეალიზმია, ხოლო, მისი ავტორის, შ. ნუცუბიძის, მსოფლმხედველობა – ალეთოლოგიური რეალიზმი. ამ თეორიაში შ. ნუცუბიძე მიზნად ისახავს შემეცნების განთავისუფლებას ფსიქოლოგიზმისა და ანთროპოლოგიზმისაგან.

შ. ნუცუბიძე ქართული ფილოსოფიური აზროვნების ერთ-ერთი პირველი მეისტორიეა, რომელმაც წამოაყენა და სათანადოდ დაასაბუთა „აღმოსავლეთის რენესანსის“ პრობლემა და საფუძველი ჩაუყარა ქართველოლოგიურ სრულიად ახალ დარგს – ქართულ რენესანსმცოდნეობას.

შ. ნუცუბიძემ მისთვის დამახასიათებელი მეცნიერული რუდუნებითა და გამბედაობით გამოიკვლია 15 საუკუნის განმავლობაში ბურუსით მოცული და ამოუცნობი ამოცანა იმის შესახებ, თუ ვინ იყო ფსევდო – დიონისე არეოპაგელის სახელით ცნობილი წიგნების ნამდვილი ავტორი. დიდი დამაჯერებლობით დაასაბუთა, რომ ეს შეიძლებოდა ყოფილიყო V ს. ცნობილი ქართველი მოღვაწე პეტრე იბერი. ეს ჰიპოთეზა შ. ნუცუბიძემ წამოაყენა 1942 წელს. მისგან დამოუკიდებლად ამავე დასკვნამდე მივიდა ბელგიელი მეცნიერი ერნესტ ჰონიგმანი 1952 წელს, რის შემდეგაც აღნიშნულ თეორიას ეწოდება ნუცუბიძე-ჰონიგმანის თეორია.

დიდი წვლილი მიუძღვის შ. ნუცუბიძეს „ვეფხისტყაოსნის“ ფილოსოფიური ასპექტების შესწავლისა და დადგენის საქმეში, რუსთაველის ადგილის განსაზღვრაში ქართული რენესანსის განვითარებისა და ჩამოყალიბების პროცესში.

მანვე დაასაბუთა, რომ ქართული რენესანსის წყაროა ნეოპლატონიზმი. შ. ნუცუბიძემ რუსულ ენაზე უბადლოდ თარგმნა „ვეფხისტყაოსანი“.

სერგი დანელია (1889-1963) ასევე იყო დიდი ფილოსოფოსი და ლიტერატურათმცოდნე. ფილოსოფიურ მეცნიერებათა დოქტორი ხდება 1927 წელს, მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე – 1944 წელს.

ს. დანელიას მეცნიერული მუშაობის ძირითადი სფერო იყო ფილოსოფია, განსაკუთრებით – ანტიკური ფილოსოფიის ისტორია. მან პირველმა შეიმუშავა საქართველოში ფილოსოფიის ისტორიის კვლევის მეთოდოლოგიური პრინციპები. სისტემატურად იკვლევდა ბერძნულ ფილოსოფიას თალესიდან არისტოტელემდე და შექნა კაპიტალური შრომები: „ანტიკური ფილოსოფია სოკრატემდე“, „ქსენოფანე კოლოფონელის მსოფლმხედველობა“, „ატომისტური ფილოსოფია ძველ საბერძნეთში“, „სოკრატეს ფილოსოფია“. მისი მტკიცებით, შემეცნებისა და ადამიანის პრობლემები პირველად ელეატურ ფილოსოფიაში დაისვა. ს. დანელია მოღვაწეობდა ახალი ფილოსოფიის ისტორიაშიც. იკვლევდა სპინოზას, იუმის, კონტის, რუსოს, კანტისა და სხვათა მსოფლმხედველობას. მის კალამს ეკუთვნის „ჰელვეციუსის ზნეობრივი თეორიის გამოკვლევის ცდა“, „გრიბოედოვის ფილოსოფიის შესახებ“, „ცხოვრება და ფილოსოფიური მოღვაწეობა ოგიუსტ კონტისა“, გამოუქვეყნებელ შრომებიდან განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია „ცხოვრება და მოღვაწეობა იმანუელ კანტისა.“

ს. დანელიამ პირველად თარგმნა ქართულად არისტოტელეს „პოეტიკა“, „კატეგორიები“, „მეტაფიზიკა“, პლატონის „სოკრატეს აპოლოგია“, ლუკრეციუსის „ბუნებისათვის საგანთა“, რუსოს „ემილი“.

მოსე გოგიბერიძე (18097-1949) XX საუკუნის გამოჩენილ ქართველ ფილოსოფოთა ხუთეულის ერთ-ერთი ღირსეული წევრია. 1918-1922 წლებში სწავლობდა ბერლინის და

მარბურგის უნივერსიტეტებში ფილოსოფიას, ბუნებისმეტყველებასა და პოლიტიკონომიას. 1922 წელს მარბურგში დაიცვა სადოქტორო დისერტაცია, ცნობილი გერმანელი ფილოსოფოსის ნ. ჰარტმანის ხელმძღვანელობით. 1923 წელს გახდა თბილისის უნივერსიტეტის თანამშრომელი, 1930 წელს – პროფესორი, იყო ბუნების ფილოსოფიის კათედრის გამგე. მ. გოგიბერიძე დიდი დიაპაზონისა და ღრმა ერუდიციის მქონე მკვლევარია. მისი მეცნიერული ინტერესი მრავალმხრივი და საკმაოდ ფართოა, კვლევის სფეროებია: ფილოსოფიის ისტორია, შემეცნების თეორია, მატერიალიზმისა და დიალექტიკის ისტორია, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, სოციოლოგია. მან პირველმა სცადა ქართული ფილოსოფიის ადგილის განსაზღვრა მსოფლიო ფილოსოფიის ისტორიაში. ამ მხრივ საყურადღებოა პეტრინის მსოფლმხედველობისა და რუსთაველის შეხედულებათა კვლევა. მან პირველმა დაწერა ქართულად „ფილოსოფიის ისტორიის“ სისტემური კურსი (ტ. I. 1941).

მ. გოგიბერიძე აგრძელებს შ. ნუცუბიძის მიერ ქართულ ფილოსოფიაში დაწყებული გნესეოლოგიურ პრობლემატიკის კვლევას და წერს შრომებს: „შემეცნების აქსიომატული დასაბუთება“ და „შემეცნების საგნის პრობლემა“. მისი მტკიცებით „ფილოსოფიის საგანია შემეცნების ზოგადი პრობლემები. ამიტომ ნამდვილი ფილოსოფია, უპირველეს ყოვლისა, შემეცნების თეორია და მეცნიერული მეთოდოლოგია არის“. ფილოსოფიის საგანს შეადგენს, წერს მ. გოგიბერიძე, „ერთგვარად შეაჯამოს ცოდნა და შეიმუშაოს ერთიანი მსოფლმხედველობა. ფილოსოფია, ერთი მხრივ, შემეცნების თეორია და მეთოდოლოგიაა, ხოლო მეორეს მხრივ მეცნიერული მსოფლმხედველობა.“ ფილოსოფიის შესწავლის საგნად უფრო გვიანდელ შრომებში მას მიაჩნია სინამდვილის ზოგადი კანონები და ასევე შემეცნების განვითარების ზოგადი ფორმები.

მ. გოგიბერიძე თავის თეორიულ მოღვაწეობაში დიდ ინტერესს იჩენდა დიალექტიკის ისტორიისადმი, ის ფილოსოფიის ისტორიას განიხილავდა როგორც დიალექტიკის წარმოშობისა და განვითარების უწყვეტ პროცესს. მკაცრად აკრიტიკებდა შემეცნების სხვადასხვა იდეალისტურ თეორიებს და ამტკიცებდა, რომ „ცნობიერების საგანი არის რეალური საგნის სახე. ჩვენს ცნობიერებაში მოცემული საგანი არის რეალურ სინამდვილეში არსებული საგნის გამოხატულება. შემეცნების ნამდვილი საგანი არის ობიექტური სინამდვილე, რეალური სამყარო და მისი კანონები.“

მ. გოგიბერიძე ძალასა და ენერგიას არ იშურებდა იმისათვის, რომ ქართველი მკითხველისათვის მიეწოდებინა დიდი გერმანელი ფილოსოფოსის კანტის შრომების თარგმანები. მან თარგმნა „პროლეგომენები“ და „წმინდა გონების კრიტიკა“, შპენგლერის „პოლიტიკის ფილოსოფია“, კ. კაუცკის გ. პლენხანოვის, კ. მარქსისა და ენგელსის შრომების ნაწყვეტები. მ. გოგიბერიძის ძირითადი შრომებია: „აინშტაინის რელატივიზმის თეორია და მისი ფილოსოფიური საფუძვლები“, „შემეცნების აქსიომატური დასაბამი“, „რუსთაველის მსოფლმხედველობის სათავეები“, „რუსთაველის ესთეტიკა“, „უზენაესი არსების ცნება ვეფხისტყაოსანში“, „ფილოსოფიის ისტორია“.

კონსტანტინე ბაქრაძე (1898-1970) სერგი დანელიასთან ერთად, ეკუთვნის იმ ფილოსოფოსთა რიცხვს, რომლებმაც დაამთავრეს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი (1922). 1923-1925 წლებში სამეცნიერო მივლინებით იმყოფებოდა გერმანიაში და მუშაობდა ცნობილი პროფესორების: ჰუსერლის, რიკერტისა და ჰაიდეგერის ხელმძღვანელობით. 1930 წლიდან თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორია. წლების განმავლობაში ხელმძღვანელობდა ფილოსოფიის ისტორიისა და ლოგიკის კათედრებს, მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწეა 1943 წლიდან, ხოლო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი 1969 წლიდან.

კ. ბაქრაძე განსაკუთრებული ინტენსიობით იკვლევდა ფილოსოფიის ისტორიის, ლოგიკისა და შემეცნების თეორიის პრობლემატიკას. განსაკუთრებული როლი შეასრულა გერმანული დიალექტიკის ისტორიის დამუშავებაში. დაასაბუთა, რომ ჰეგელის დიალექტიკა გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის უმაღლესი მონაპოვარია, რომელიც, თავის მხრივ, ემყარება კანტის, ფიხტესა და შელინგის დიალექტიკურ ნააზრევს და წარმოადგენს მათ შემდგომ განვითარებას. კ. ბაქრაძე ჰეგელის სისტემასა და მეთოდს შორის წინააღმდეგობას განიხილავს მათ მთლიანობაში და ასაბუთებს, რომ ისინი ერთმანეთს ემთხვევიან.

კ. ბაქრაძემ სპეციალური შრომები უძღვნა XIX-XX საუკუნეების ისეთ ფილოსოფიურ სკოლებს, როგორცაა ნეოკანტიანელობა, ფენომენოლოგია, პრაგმატიზმი და ეგზისტენციალიზმი. მან ეს მიმართულებები განიხილა ონტოლოგიური თვალსაზრისით. მანვე დაასაბუთა, რომ სუბიექტური იდეალიზმი ონტოლოგიური მიმართულება კი არ არის, არამედ – გნოსეოლოგიური.

ლოგიკაში კ. ბაქრაძე იკვლევდა კლასიკურ და დიალექტიკურ ლოგიკათა ურთიერთმიმართებას, ასევე – ლოგიკისა და დიალექტიკის ურთიერთდამოკიდებულებას. იგი ამტკიცებდა, რომ ლოგიკა ერთია, ის არის მოძღვრება სწორი აზროვნების კანონებისა და წესების შესახებ, რაც შემეცნების პროცესის ერთ-ერთი ელემენტია და ამდენად ლოგიკა შემეცნების თეორიის ნაწილია. კ. ბაქრაძის მტკიცებით, დიალექტიკური ლოგიკა სხვა არაფერია, თუ არა დიალექტიკა.

კ. ბაქრაძემ პირველმა საბჭოთა კავშირში გამოაქვეყნა ლოგიკის სახელმძღვანელო (1946 წ.), 1950 წელს ჟურნალ „ვოპროსი ფილოსოფიის“ №2-ის ფურცლებზე დაბეჭდილი მისი სტატიით – „ლოგიკისა და დიალექტიკის დამოკიდებულების საკითხისათვის“ – დაიწყო საკავშირო დისკუსია ლოგიკის ძირეულ პრობლემებზე. კ. ბაქრაძის შრომებში გამოკვლეულია ისეთი საკვანძო საკითხები, როგორცაა ჭეშმარი-

ტების ობიექტურობის, ქეშმარიტების კრიტერიუმის პრობლემები და სხვ.

კ. ბაქრაძის კალამს ეკუთვნის ისეთი ფუნდამენტური შრომები, როგორცაა: „დიალექტიკის პრობლემა გერმანულ იდეალიზმში“ და „სისტემა და მეთოდი ჰეგელის ფილოსოფიაში“, „ნარკვევები თანამედროვე და უახლესი ბურჟუაზიული ფილოსოფიის ისტორიიდან“. მას ეკუთვნის ისეთი მნიშვნელოვანი გამოკვლევები, როგორცაა „ახალი ფილოსოფიის ისტორია“, „ექსისტენციალიზმი“, „პრაგმატიზმი“ და სხვ.

სავლე წერეთელი (1907-1966). ფილოსოფიურ მეცნიერებათა დოქტორი (1958), პროფესორი (1958), მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე (1967). თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოსოფიის ისტორიის კათედრის გამგე (1948-1957), საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ფილოსოფიის ინსტიტუტის დირექტორი (1948-1953 და 1957-1966). წერეთლის შრომების უმეტესობა ეძღვნება დიალექტიკური ლოგიკის, დიალექტიკური მატერიალიზმისა და ფილოსოფიის ისტორიის პრობლემებს. მან შეიმუშავა ეგრეთწოდებული „უსასრულო დასკვნის“ ორიგინალური თეორია. უსასრულო დასკვნა აზრის უმაღლესი ფორმაა, რომელიც მოხსნის აზრის სხვა ფორმების ანტინომიურობას, იგი შინაარსით ემთხვევა ლოგიკურის კატეგორიას. სხვა კატეგორიებისაგან განსხვავებით, ამ კატეგორიების უარყოფა მასვე ადგენს. უსასრულო დასკვნა საპირისპიროთა ერთიანობაა ანუ თვითდადგენა შინაგანი უარყოფის გზით. შრომისათვის „დიალექტიკური ლოგიკა“ 1977 წელს მიენიჭა საქართველოს სახელმწიფო პრემია (გარდაცვალების შემდეგ) დაჯილდოებული იყო ორდენებითა და მედლებით.

ქართული ფილოსოფიის ერთ-ერთი საუკეთესო წარმომადგენელი ს. წერეთელი მრავალმხრივი დიაპაზონის მკვლევარი იყო. ის განსაკუთრებული ინტენსივობით მუშაობდა ანტიკური და გერმანული კლასიკური ფილოსოფიის ისტორიის პრობლემებზე. ამაზე აშკარად მიუთითებს მისი შესანიშნავი,

ფილოსოფოსებისათვის სამაგიდო წიგნად ქცეული „ნარკვევები ანტიკურ ფილოსოფიაში“ და „რაციონალური მარცვალის ჰეგელის დასკვნის თეორიაში.“ მაგრამ ყველაზე დიდი დამსახურება ს. წერეთელს მაინც დიალექტიკური ლოგიკის პრობლემათა დამუშავებაში მიუძღვის.

დიალექტიკურ – ლოგიკურის ბუნების კვლევას ს. წერეთელმა მთელი 30 წელი მოანდომა, თუ მეტი არა. იგი შეეცადა დაესაბუთებინა, რომ „დიალექტიკური სინამდვილის ამსახველ აზრთა ლოგიკური კავშირი თვითონ უნდა იყოს დიალექტიკური. თუ აზრები და მათი კავშირები დიალექტიკური არაა, მაშინ ისინი დიალექტიკური სინამდვილის ასახვას ვერ შეძლებენ.“ დიალექტიკური კავშირების ამსახველი ლოგიკა კი იქნება დიალექტიკური ლოგიკა, რომელიც დასძლევს ტრადიციული ლოგიკის „ზერელობასა და ცალმხრიობას“. ს. წერეთელმა მოგვცა ლოგიკური აზროვნების ფორმების: ცნების, მსჯელობისა და დასკვნების მატერიალისტურ – დიალექტიკური თვალსაზრისით განხილვა, წინააღმდეგ ჰეგელისა, რომლის დიალექტიკაც და მოძღვრებაც ამ ფორმებზე იყო იდეალისტური. ს. წერეთელი დეტალურად აანალიზებს ჰეგელის მოძღვრებას აზროვნების ფორმების, განსაკუთრებით დასკვნის შესახებ და აჩვენებს მის დადებითსა და უარყოფით მხარეებს. იგი ჰეგელის დასკვნის თეორიის ერთ-ერთ რაციონალურ მარცვალს ძველი ლოგიკის კრიტიკას და მისი არა საკმარისობის დასაბუთებაში ხედავს, ასევე ჰეგელის დამსახურებად მას მიაჩნია აზროვნების ლოგიკურ ფორმებში კატეგორიებისა და მათი კავშირების აღმოჩენა. ს. წერეთლის ლოგიკურ თეორიას უსასრულო დასკვნის თეორიას უწოდებენ.

ს. წერეთელი XX საუკუნის ქართული ფილოსოფიის ერთ-ერთი ყველაზე გამოჩენილი და ყველაზე მნიშვნელოვანი წარმომადგენელია.

დემოკრიტი

ქაქუცა თრავაძე. წიგნები. თბ., 1959.

დემოკრიტის ბრძნული აზრები

- ვინც გონივრულად მოისმენს ჩემს სენტენციებს, ბევრ ისეთ საქმეს გააკეთებს, კარგ ადამიანს რომ შეშვების და ბევრ ცუდს აიცილენს.
- სულს... ასახელებს.
- ვინც სულიერ სიკეთეს რჩეობს, ღვთაებრივს რჩეობს, ვინც რჩეობს ხორციელს — ადამიანურს.
- კარგია ხელი შეუშალო უსამართლობის ჩამდენს, და თუ არ ძალგიძს, თანაზიარი მაინც არ გაუხდეს მას.
- ადამიანი ან კეთილი უნდა იყოს, ანდა ბაძავდეს კეთილს.
- ადამიანს ბედნიერს ხდის არა ფიზიკური ძალა ან გონება, არამედ სამართლიანობა და გამჭრიახობა.
- არა შიშის, არამედ მოვალეობის გრძნობის გამო უნდა შეიკავო თავი დანაშაულისგან.
- დიდი საქმეა, როცა უბედურებაშიც მოვალეობა გახსოვს.
- ჩადენილი სამარცხვინო საქმეებით გამოწვეულ სინანულშია ცხოვრების ხსნა.
- გიყვარდეს სიმართლის თქმა, მრავალსიტყვაობას კი გაურბოდე.
- უსამართლობის ჩამდენი ბევრად უბედურია, ვიდრე ის, ვინც უსამართლობას განიცდის.
- დიდსულოვნებაა სხვის შეცოდებათა მშვიდად ატანა.
- მორჩილებდეს კანონს, ხელისუფლებას და ბრძენს ნიშნავს წესიერი ადამიანი ხარ.
- კარგი ადამიანი არაფრად აგდებს ცუდი ადამიანების კიცხვას.

- ძნელია, როდესაც შენზე დაბლა მდგომი გხელმძღვანელობს.
- ის, ვისი მოსყიდვაც შეიძლება, არასოდეს არ იქნება სამართლიანი.
- ხშირად სიტყვა უფრო დამაჯერებელია, ვიდრე ოქრო.
- ვინც ფიქრობს ჭკუა დაარიგოს იმას, ვისაც თავისი თავი ჭკვიანი ჰგონია, ამაოდ ირჯება.
- ბევრნი, რომელთაც გონივრული არა უსწავლიათ რა, გონივრულად ცხოვრობენ.
- ბევრნი, რომელნიც სამარცხვინო საქმეებს სჩადიან, ლამაზ სიტყვებს ლაპარაკობენ.
- უგუნურთა ჭკუის მასწავლებელი უბედურებაა.
- ადამიანი კარგ საქმეებსა და საქციელს უნდა ჰპაძავდეს და არა კარგ სიტყვებს.
- მხოლოდ ისინი შეიცნობენ და ესწრაფვიან მშვენიერებას, რომელთაც საამისო ბუნებრივი ნიჭი მომადლებიათ.
- პირუტყვი ფასდება კარგი ხორციით, ადამიანი კი — კარგი ხასიათით.
- მხოლოდ იმათი იმედები შეიძლება განხორციელდეს, ვინც სწორად აზროვნებს, სულელებისა კი — არასოდეს.
- ვინც სწავლას გაურბის — ვერც ხელოვნებას დაეუფლება და ვერც სიბრძნეს.
- უკეთესია საკუთარი შეცდომების მხილება, ვიდრე სხვებს უკიჟინო იგი.
- ხასიათით წესიერს, ცხოვრებაც წესიერი მოსდგამს.
- კარგი ის კი არ არის, ვინც უსამართლობას არ სჩადის, არამედ ის, ვინც გულშიაც არ გაივლებს მას.
- მშვენიერებაა მშვენიერ საქმეთა ქება, ცუდ საქმეებს გაიძვერა და მატყუარა ადამიანები აქებენ.
- ბევრს მრავლის მცოდნეს ჭკუა არა აქვს.
- კაცი ღრმა აზროვნებას უნდა ესწრაფვოდეს და არა ღრმა ცოდნას.

- უკეთესია ჯერ ვიფიქროთ და მერე ვიმოქმედოთ, ვიდრე პირიქით.
- ყველას კი არ უნდა ენდო, არამედ გამოცდილს. პირველი სულელს შეშვენიხს, მეორე — გონიერს.
- პატიოსანია თუ არა ადამიანი — გამოიცნობა არა მხოლოდ საქმით, არამედ სურვილითაც.
- ყველა ადამიანისათვის ერთია სიკეთე და ჭეშმარიტება, მაგრამ სასიამოვნო კი სულ სხვადასხვაა.
- სურვილების უსაზღვროება ბავშვის ბუნებას შეადგენს და არა მოზრდილი ადამიანის.
- უდროო სიამოვნებანი უსიამოვნებას ბადებენ.
- რაიმე ერთისადმი ძლიერი სწრაფვა აბრმაბევს სულს ყოველივე დანარჩენის მიმართ.
- ჭეშმარიტი სიყვარული ისე ისწრაფვის მშვენიერებისაკენ, რომ მას არ შეურაცხჰყოფს.
- ხელი აიღე ყოველ სიამოვნებაზე, რომელსაც სარგებლობა არ მოაქვს.
- უგუნურთათვის უკეთესია გვმორჩილებდნენ, ვიდრე მბრძანებლობდნენ.
- არა სიტყვა, არამედ უბედურება არის უგუნურთა მასწავლებელი.
- სახელი და სიმდიდრე სწრაფ წარმავალია, თუ კაცმა გონიერება არ მიაშველა.
- ქონების მოპოვება ცუდი არაა, მაგრამ საშინელებაა მისი მოპოვება უსამართლო გზით.
- ცუდია ბოროტებს ბაძავდე, კეთილთა მიბაძვა კი არასოდეს არ გასურდეს.
- სამარცხვინოა კაცი სხვისათვის ბევრს ზრუნავდეს და საკუთარს საქმეებს თავს ვერ ართმევდეს.
- განუწყვეტელი დაყოვნება საქმეებს დაუთმავრებელს გვიტოვებს.
- ცრუ და მოჩვენებითი მეგობრები არიან ისინი, რომლებიც სიტყვით ყველაფერს აკეთებენ, საქმით კი არაფერს.

- ბედნიერია ის, ვისაც ქონებაც აქვს და ჭკუაც, რადგან იგი მშვენივრად იყენებს იმას, რაც სჭირდება.
- შეცდომის მიზეზი უკეთესის უცოდინარობაა.
- სამარცხვინო საქმის ჩამდენს პირველ რიგში თავის თავისა უნდა რცხვენოდეს.
- ვისაც კამათი და ლაპარაკი უყვარს, იმას ვერ შეინაწავლის, რაც საჭიროა.
- ილაპარაკო ყველაფერი და არაფერი მოისმინო თავისებური სიხარბეა.
- ცუდ ადამიანს თვალყური უნდა ვადევნოთ, რომ მან მოხერხებული შემთხვევით არ ისარგებლოს.
- შურიანი ადამიანი თავის თავს ისე ანუხებს როგორც მტერს.
- მტერი ის კი არაა, ვინც უსამართლობას სჩადის, არამედ ის, ვინც წინასწარგანზრახვით სჩადის უსამართლობას.
- მტრული დამოკიდებულება ნათესავებთან გაცილებით მძიმეა, ვიდრე უცხოებთან.
- ყველას მიმართ ნუ იქნები ეჭვიანი, არამედ — ფრთხილი და მტკიცე.
- ქველმოქმედება თავიდანვე იმ განზრახვით უნდა მივიღოთ, რომ მერე გაცილებით მეტი სიკეთით გადავუხადოთ.
- წინასწარ გაითვალისწინე — ვისაც სიკეთეს უკეთებ, მან მუხანათურად ბოროტებით არ გადაგიხადოს.
- დროზე განუული მცირე სიკეთე დიდი სიკეთეა.
- უაღრესად მნიშვნელოვანია პატივისცემა კეთილგონიერი ადამიანებისა, რომლებსაც ამ პატივისცემის აზრი ესმით.
- ქველმოქმედი ის კი არაა, ვისაც სარგებლობა აინტერესებს, არამედ ის, ვინც უანგაროდ მოქმედებს.
- ბევრნი, რომლებიც მეგობრები გვგონია, სინამდვილეში მეგობრები არ არიან, ბევრნი კი, რომლებიც მეგობრები არა გვგონია, მეგობრები არიან.

- ერთი გონიერი ადამიანის მეგობრობა ჯობს ყველა უგნურთა მეგობრობას.
- სიცოცხლის ღირსი არ არის ის, ვისაც არცერთი ნამდვილი მეგობარი არ ყავს.
- მათ, ვისთანაც ნაცადი მეგობრები დიდხანს არა რჩა-ბიან, მძიმე ხასიათი აქვთ.
- ბევრი ზურგს შეაქცევს ხოლმე მეგობრებს, როგორც კი ისინი გალატაკდებიან.
- მშვენიერია ზომიერება ყველგან. ზომაზე მეტი და ნაკლები მე არ მომწონს.
- ჩემი აზრით, არავის უყვარს ის, ვისაც არავინ უყვარს.
- სასიამოვნოა მოხუცი, რომელიც ალერსიანია და დარბაისელი მოსაუბრე.
- ხორციელი მშვენიერება რაღაც ცხოველურია, თუ მას არ ახლავს გონიერება.
- ბედნიერების ჟამს ადვილია მეგობრის პოვნა, უბედურების ჟამს კი უაღრესად ძნელი.
- ყველა ნათესავი კი არ არის მეგობარი, არამედ ის, რომელსაც შენთან საერთო აქვს.
- ადამიანებს ადამიანთა უბედურების ჟამს სიცილი კი არ შეგვშვენივს, არამედ — თანაგრძნობა.
- სიკეთის მძებნელი ძლივს პოულობს მას, ბოროტებას კი ისიც პოულობს, ვინც არ ეძებს.
- მეგობრობა არ შეუძლია იმას, ვისაც სხვების კიცხვა უყვარს.
- საშინელებაა, როცა ქალი ბევრს ლაპარაკობს.
- მეტად სამარცხვინოა — მამაკაცი ქალს მორჩილებდეს.
- ღვთაებრივი გონება მუდამ რაიმე მშვენიერზე ფიქრობს.
- უგნურთა მამკობარი დიდ ზიანს აყენებს მათ.
- უკეთესია სხვამ გვაქოს, ვიდრე ჩვენ ვაქოთ ჩვენი თავი.
- თუ ქება დამსახურებულად არ მიგაჩნია, პირმოთნეობად ჩათვალე.

-
-
- ქვეყანა სცენაა, ცხოვრება მასთან მისასვლელი: მი-
დი, ნახე, წადი.
 - ქვეყანა ცვალებადობაა, ცხოვრება — რიგი.
 - მცირე სიბრძნე დიდ სისულელეზე გაცილებით მეტი
პატივისცემის ღირსია.

ბლაგონი

ნადიმი, თბ., 1964

ფრაგმენტები

...მაგრამ ჯერ მოგახსენებთ, როგორ უნდა ვაქო ეროსი და მხოლოდ შემდეგ შევაქებ მას. ჩემის აზრით, ჩემი წინამორბედნი ღმერთს კი არ ასხამდნენ ხოტბას, არამედ კაცთა სვებედნიერებას, რომლის ერთადერთი მიზეზი ღმერთია, ხოლო რას წარმოადგენს თავისთავად ამდენი სიკეთის მომადლებელი, ამაზე კრინტიც არავის დაუძრავს; თუმცა, ჩვენს ნებისმიერ ხოტბას ნებისმიერი საგნის მიმართ მხოლოდ მაშინ შეიძლება ეწოდოს ჭეშმარიტი ხოტბა, როცა პირდაპირ მივუთითებთ რას წარმოადგენს თავისთავად, რა სიკეთეს გვანიჭებს იგი, ვისაც ჩვენი სიტყვა ეხება. ამიტომაც გვმართებს ჯერ საკუთრივ ეროსს შევასხათ ხოტბა და მხოლოდ შემდეგ — მის კეთილ ძღვენს.

მე ვამბობ, თუ ნემესიდა არ შემრისხავს ამის თქმისათვის, რომ ნეტარი ღმერთების ხომლში ეროსი ყველაზე ნეტარია, ყველაზე კეთილი და მშვენიერი. ჰო, ის ყველაზე მშვენიერია და აი რატომ: ჯერ ერთი, ფედროს, ის უმრწმესია უკვდავთა შორის და ამას თვითონვე გარკვევით გვიდასტურებს იმით, რომ ელვის სისწრაფით გაურბის სიბერეს, რომელიც, კარგად მოგეხსენებათ, საკმაოდ სწრაფია თავადაც, რადგან უფრო ადრე გვეწვევა ხოლმე, ვიდრე ეს საჭიროა. ეროსს მთელის არსებით სძულს სიბერე და ერთ ნაბიჯზეც არ ეკარება მას. ის ნორჩია, ამიტომაც ჭაბუკთა წრეში ტრიალებს მუდამ და წამითაც არ სტოვებს მათ. მართალს ამბობს ძველი ანდაზა — მსგავსი ყოველთვის მსგავსთან დგასო ახლო. მე ბევრ რამეში ვიზიარებ ფედროსის აზრს, მაგრამ ერთში არ შემიძლია დავეთანხმო მაინც: მისი აზრით, ეროსი კრონოსსა და იაპეტოსზე უფროსია, მე კი ვამტკიცებ, რომ უკვდავთა შორის უმრწმესი და მარადჭაბუკი ღვთაებაა იგი. ხოლო რაც შეეხება იმ ძველთაძველ ამბებს ღმერთების შესახებ, რომელთაც მოგვითხრობდნენ ჰესიოდე და პარმენიდე,

თუკი საერთოდ მართალს მოგვითხრობდნენ ისინი, ეს ანან-კეს საქმეა და არა ეროსის, რადგან ღმერთებს შორის ადგილი არ ექნებოდა არც დასაჭურისებას, არც კირთებას, არც მრავალ სხვა ძალმომრეობას, ეროსი რომ ყოფილიყო მათთან, პირიქით, მეგობრობითა და ზავით შეეკვროდნენ ისინი ერთურთს, როგორც ამჟამად, როცა მათ შორის ეროსი სუფევს. ამრიგად, ეროსი ნორჩია და ამასთან ნაზი. მაგრამ აქ ჰომეროსი იქნებოდა საჭირო, რათა ჩვენთვის სინაზე დაეხატა მისი. ჰომეროსი გვეუბნება ატასათვის, რომ ქალღმერთია იგი, ნაზი ქალღმერთი, ყოველ შემთხვევაში, ნაზი ფხეები აქვსო მას: ჩემის აზრით, ატას სილამაზეს ნათლად წარმოგვიჩენს თუნდაც ის, რომ მყარზე კი არ დაიარება იგი, არამედ ლბილზე. ვისარგებლოთ ჩვენც ამითი ეროსის სილამაზის წარმოსადგენად. მინას კი არა, ეროსი კაცთა თავებსაც არ აკარებს ფეხს, რადგანაც არც ისე ლბილია ეს თავები კაცთა. არა, ულბილესს ეყრდნობა და ულბილესშივე იდებს ბინასაც, რადგან ღმერთთა და კაცთა სულებს და გულებს ირჩევს იგი თავის სავანედ. მაგრამ განურჩევლად ყველა სულს კი არა: უხეშ სულს გაურბის იგი და ფაქიზში ივანებს მხოლოდ. რაკი ულბილეს საგნებს ეყრდნობა ყველგან და ყოველთვის, ეროსი უნაზესი უნდა იყოს თვადაც. ამრიგად, ის ყველაზე ნორჩია და ყველაზე ნაზი. უფრო მეტიც, უაღრესად მოქნილიცაა, თორემ როგორ შესძლებდა ყველაფერში ჩანვდომას, ყველა სულში შეუმჩნევლად შეპარვას და მერე ასევე შეუმჩნევლად გაპარვას იქიდან, მოუქნელი რომ ყოფილიყო იგი. ეროსის სიმმეტრიულობასა და მოქნილობაზე ნათლად მეტყველებს მისი კეთილსახიერებაც, რითაც, საყოველთაო აღიარებით, განუზომლად მაღლა დგას სხვებზე, რადგან დაუძინებელი მტერია სიმახინჯისა. იგი ყვავილთა შორის არჩევს ცხოვრებას და ამიტომ ეჭვს არ ინვეს სილამაზე მისი კანისა. მართლაც, ეროსი წამითაც არ ჩერდება მასზე, რაც არ ყვავის, ან უკვე დაჭკნა, სულერთია რა იქნება ეს — სხეული, სული თუ სხვა საგანი. ის ბინას იდებს და ივანებს მხოლოდ იქ, სადაც ყვავილები ყვავიან სურნელებს იკმევა ირგვლივ.

ღმერთის სილამაზისთვის კიდევ ბევრი რამ შეიძლება და თქმულიყო, მაგრამ საკმარისია ისიც, რაც ითქვა. ამის შემდეგ ხამს ეროსის სათნოებისთვის ვილაპარაკოთ. მთავარი ისაა, რომ ეროსი სამართლიანია ღმერთთა და კაცთა მი-

მართ და სამართლიანობასვე მოითხოვს მათგანაც. და თუ საერთოდ ელმის, ძალმომრეობისგან ელმის, რადგან ძალმომრეობისთვის მიუწვდომელია იგი. არც ძალადობით აკეთებს ის, რასაც აკეთებს. ყველა ნებაყოფლობით ემორჩილება ეროსს, ხოლო ყოველგვარ ნებაყოფლობით შეთანხმებას ორ მხარეს შორის სამართლიან შეთანხმებად მიიჩნევენ კანონები, ეგ "უფალნი სახელმწიფოსი". გარდა სამართლიანობისა, უმაღლესი კეთილგონიერებაც ახასიათებს მას, რადგან საყოველთაო აღიარებით, კეთილგონიერება განცხრომის სურვილთა და ვნებათა დაურევებაში მდგომარეობს, ხოლო რომელი ვნება შეედრება ეროსს? რაკი ეროსზე დაბლა დგანან, ეს ვნებები და სურვილები მისგან იძლევიან კიდევ; ხოლო მძლეველი განცხრომის ყველა სურვილთა და ყველა ვნებათა — ყველაზე კეთილგონიერი უნდა იყოს უთუოდ.

რაც შეეხება სიმამაცეს, აქ ეროსს თვით არესიც ვერ გაუწევს მეტოქეობას. მართლაც, არესს კი არ ჰმორჩილებს ეროსი, პირიქით, არესი ჰმორჩილებს ეროსს, რამდენადაც აფროდიტეს ეხება საქმე. და რადგან მძლეველი ძლეულზე უფრო ძლიერია, ამიტომ მძლეველი ღმერთთა შორის უმამაცესისა ყველა ღმერთზე მამაცი უნდა იყოს უთუოდ.

ამრიგად, ღმერთის სამართლიანობის, კეთილგონიერებისა და სიმამაცისათვის მე უკვე ვილაპარაკე. ახლა მისი სიბრძნისათვის მოგახსენებთ და, შეძლებისამებრ, შევეცდები არა გამომჩიეს რა. უპირველეს ყოვლისა კი, რათა ჩემს ხელობას ისევე მივაგო პატივი, როგორც ერექსიმახოსმა — თავისას, ვიტყვი, რომ ეროსი ის ბრძენი პოეტია, რომელიც სხვასაც პოეტად აქცევს, რადგან არ მოიძებნება ამ ქვეყნად კაცი, თუნდაც სავსებით უცხო მუზებისათვის, რომელშიც პოეტმა არ გაიღვიძოს, რაკი ეროსი შეეხება მას. და ეს ნათლად გვიმონმებს ჩვენ, რომ ეროსი ჭეშმარიტი პოეტია ყველა დარგში მუსიკური ხელოვნებისა. რადგან სხვას ვერ ასწავლი, ვერც მისცემ მას, რაც თვითონ არ იცი, ან არ გაგაჩნია. ვინ შესძლებს იმის უარყოფას, რომ ყველა ცოცხალი არსების შემოქმედება ნაყოფია ეროსის სიბრძნისა, რომელიც ნყაროა და დასაბამი ყველა სიცოცხლის. რაც შეეხება ხელოვანთა ოსტატობას, განა ნათლად არ ვხედავთ ჩვენ, რომ სწორედ მან მიაღწია სახელს და დიდებას, ვისაც ეროსი ჰყავდა მოძღვრად, ხოლო ვისაც შთაგონება ეროსისგან არ მიუ-

ლია, დავინყების ჩრდილს მიეცა სამარადისოდ. მხოლოდ ვნებამ და სიყვარულმა გაუხსნეს აპოლონს საიდუმლო მეისრობის, ექიმობის და წინასწარმეტყველების ხელოვნებისა. აპოლონის მსგავსად, ეროსმა გააცნო მუზებს — "მუსიკური", ჰეფესტოსს — კვერით ხუროძს, ათენას — ქსელის მბეჭველისა და ზევსს ღმერთთა და კაცთა მართვის ხელოვნება. ღმერთებს შორის წესრიგიც იმიტომ დამყარდა, რომ სიყვარული მოეველინა მათ, რა თქმა უნდა, მშვენიერების სიყვარული, რადგან მანამდე კი, როგორც უკვე ვთქვი, მრავალი საშინელი რამ ხდებოდა უკვდავთა შორის, რადგან, გადმოცემით, ანანკე მეფობდა მამინ. ხოლო როცა ეს ღმერთი იშვა, მშვენიერებისადმი სწრაფვამ ყველა სიკეთეს აზიარა, როგორც უკვდავნი, ისე მოკვდავნიც. ამრიგად, ჩემის აზრით, ეროსი პირველი იყო, ფედროს, რომელიც მშვენიერებას და ნეტარებას ეზიარა და მხოლოდ შემდეგ გახდა სხვებისთვის იგივე სიკეთის წყარო.

ეროსი გაველურების საფრთხეს გვაცილებს, ერთმანეთთან გვაახლოვებს, თავს უყრის მეგობრებს, როგორც ჩვენ შეგვყარა დღეს, და წინ გვიძღვის ზეიმის, თავშექცევისა თუ მსხვერპლშენიერვის დროს; სინაზეს გვინერგავს და სისასტიკეს სდევნის; კეთილისმოსურნეთა მეგობარია, ავისმოსურნეთა მტერი, მრავალმონყალე კეთილთა მიმართ, ბრძენთა ჭვრეტისა და ღმერთთა თაყვანისცემის ღირსი; უპოვართა სურვილი, მორჭმულთა საუნჯე; ფუფუნების, განცხრომის, შვების, ვნების, ეროტიულ სწრაფვათა მამა; შრომაში, კრთომაში, ტანჯვაში, საუბარში — მესაჭე, თანამდგომი, გუშაგი და ნამდვილი მხსნელი, ღმერთთა და კაცთა ჯავარი, უმშვენიერესი და უკეთესი ჰეგემონი ჩვენი, რომელსაც უნდა მისდევდეს კიდევ ყველა მოკვდავი და ადიდებდეს იმ დიდებულ საგალობელთა გალობით, რომელსაც ღმერთთა და კაცთა გულმოსალობად გალობს იგი.

აჰა, ფედროს, ჩემი აღთქმული სიტყვაც ეროსისათვის. მე ვცდილობდი, რაოდენ ძალმედვა, ნაწილობრივ სალალობო, ნაწილობრივ კი სერიოზული გამოსულიყო იგი.

დანართი III.

ანისტორიკული

მეცნიერული კ. თბ., 1964

წიგნი მეოთხედი

თავი პირველი

ახლა სუბსტანცია უნდა განვიხილოთ. კერძოდ, მისი სანყისები და მიზეზები. თუ სამყარო რაღაც მთელია, სუბსტანცია მისი პირველი ნაწილი იქნება. თუ მას თანმიმდევრობის თვალსაზრისით განვიხილავთ, ასეც სუბსტანცია იქნება პირველი, შემდეგ თვისება და რაოდენობა. ისინი დამოუკიდებლად არ არსებობენ, როგორც დამოუკიდებლად არ არსებობს არათეთრი და არაპირდაპირი, არამედ წარმოადგენენ სუბსტანციის მდგომარეობასა და მოძრაობებს. მიუხედავად ამისა, ჩვენ მაინც ვამბობთ მათზე, რომ ისინიც არსებობენ, როგორც არსებობს "არათეთრი". გარდა ამისა, სხვა არაფერი არაა დამოუკიდებელი, რასაც წინამორბედნი საქმით ამტკიცებდნენ. ისინი ეძებენ სუბსტანციათა სანყისებს, ელემენტებსა და მიზეზებს. თანამედროვე მოაზროვნენი კი უფრო მეტად ზოგადსა თვლიან სუბსტანციად. ისინი ლოგიკური მეთოდით ამტკიცებენ, რომ გვარი, როგორც ზოგადი, უფრო მეტად არის სანყისი და სუბსტანცია, ძველი მოაზროვნენი კი სუბსტანციად თვლიდნენ კონკრეტულ ელემენტებს, როგორიცაა ცეცხლი და მინა და არა ზოგადად სხეულს.

სუბსტანცია კი სამგვარია: ერთია შეგრძნებადი, რომელთაგან ერთი მუდმივია, მეორე მოკვდავი. ამ უკანასკნელის შესახებ (ესენი არიან ცხოველები ან მცენარეები) ყველა ერთი აზრისაა, ხოლო უკვდავთათვის კი ელემენტებად ასახელებენ ხან ერთს, ხან ბევრს. მესამე სუბსტანცია კი უძრავ-

ვია, რომლის შესახებ ზოგი ამბობს, რომ დამოუკიდებელია, ზოგი მას ერთი ბუნებისად თვლის, ზოგი მას ორად ჰყოფს: იდეებად და მათემატიკურ საგნებად. ზოგი კი ასეთად მხოლოდ მათემატიკურ საგნებს ასახელებს. შეგრძნებადი საგნები არის ფიზიკის ობიექტი, რადგან ისინი მოძრაობასთან არიან დაკავშირებული, მეორენი კი სხვა მეცნიერებისა, თუ მათ არავითარი საერთო საწყისი არა აქვთ.

თავი მკორე

შეგრძნებადი სუბსტანცია ცვალებადია; ცვალებადობა ინყება ან მოწინააღმდეგე მხარედან, ან მათ შუა მოთავსებულ საფეხურებიდან, მაგრამ არა ყოველგვარი მოპირისპირედან (მაგალითად, ბგერა თეთრი არაა), არამედ იმათგან, რომელთა შუა არსებობს წინააღმდეგობა, რაიმე ცვალებადი აუცილებლად წინააღმდეგობის ერთი მხრიდან მეორისაკენ იცვლება, მაგრამ თვით წინააღმდეგობა არ იცვლება. გარდა ამისა, წინააღმდეგობის ერთი მხარე რჩება, მეორე კი არა. მაგრამ მოპირდაპირე მხარეებს გარდა არსებობს რაღაც მესამე, რაც მატერიაა.

ცვალებადობა ოთხგვარია: არსების, თვისების, რაოდენობისა და ადგილის მიხედვით. მარტივი დაბადება და სიკვდილი ეხება საგანს, მომატება და დაკლება — რაოდენობას, ცვალებადობა — თვისებას, მოძრაობა — ადგილს. ყოველი ცვალებადობა მოწინააღმდეგე მხარეთა შორის წარმოებს. აუცილებელია, რომ მატერიას შეეძლოს ორივე მხარედ გარდაქმნა, რადგან ყოველ არსებულს ორგვარი ხასიათი აქვს, ამიტომ ყველაფერი იცვლება შესაძლებლობიდან სინამდვილისაკენ. მაგალითად, შესაძლებელი თეთრი გადადის სინამდვილეში არსებულ თეთრში. ასევეა ზრდისა და კლების შემთხვევაშიც. ასე რომ, არარსებულიდან არამარტო შემთხვევითი წარმოშობა ხდება, არამედ ყველაფერი არსებულიდან წარმოიშობა, მაგრამ შესაძლებლობაში არსებულიდან, და არა რეალურად არსებულიდან. და სწორედ ესაა ანაქსაგორას "ერთი", რომელიც სჯობს მის მეორე დებულებას იმის შესახებ, რომ "ყოველივე ერთადაა". იგივე უნდა ითქვას ემპედოკლესა და ანაქსიმანდრეს ნარევსა და დემოკრიტეს დე-

ბულებაზე: "ყოველივე ერთად იყო შესაძლებლობაში და არა სინამდვილეში". ამრიგად, ისინი მიადგნენ მატერიის ცნებას.

ყველაფერი რაც იცვლება, შეიცავს მატერიას, მაგრამ სხვადასხვას. აგრეთვე იმ მუდმივ მოვლენებსაც, რომლებიც არ წარმოიშობიან, მაგრამ მოძრაობენ ადგილმონაცვლეობით, აქვთ მატერია, მაგრამ არა წარმოშობადი, არამედ ისეთი, რომელიც ადგილს იცვლის საიდანაც საითკენმე. მაგრამ იბადება კითხვა, თუ რომელი სახის არსებულიდან ხდება წარმოშობა? რადგან არარსებული სამგვარია: თუ ის შესაძლებლობაში არსებულია, მისგან საგნები შემთხვევით კი არ წარმოიშობიან, არამედ ერთიმეორისაგან. არც ის ახსნა კმარა, რომლის მიხედვით ყველა საგნები ერთად იყვნენ, რომლებიც მატერიით განსხვავებული არიან. წინააღმდეგ შემთხვევაში რატომ იქნებოდნენ ისინი განუსაზღვრელად ბევრნი და არა ერთი? აზროვნება ერთია და თუ მატერიაც ერთია, მაშინ რეალობაში ის გადავიდოდა, რომლის მატერია შესაძლებლობაშია, მიზეზი და საწყისი კი სამია. ორი დაპირისპირებულია, აქედან ერთი ცნებაა და იდეა, მეორე მისი არქონება, მესამე კი — მატერია.

თავი მესამე

ამის შემდეგ უნდა ითქვას იმის შესახებ, რომ არ წარმოიშობა არც მატერია და არც ფორმა. მე ვგულისხმობ მათ უკანასკნელ საფეხურებს. რაიმე ყოველთვის რაიმედან რაიმეში იცვლება. რისგანაც იწყება ცვალებადობა, პირველი მამოძრავებელია, რაც იცვლება, მატერიაა, რადაც იცვლება ფორმაა. ცვალებადობა კი დაუსრულებელია. თუ არა მარტო სპილენძი ხდება მრგვალი, არამედ იქმნება მრგვალიცა და სპილენძიც, ამიტომ აუცილებელია შეჩერება.

ამის შემდეგ უნდა შევეხოთ იმას, რომ ყოველი სუბსტანცია როგორც ბუნებრივი, ისე სხვაგვარი, იმავე სახის სუბსტანციიდან წარმოიშობა, იქნება ეს ბუნებრივი, ხელოვნური, შემთხვევითი თუ თავისთავადი წარმოშობა. ხელოვნება არის საწყისი სხვაში, ბუნება კი თავის თავისივე საწყისია. მაგალითად, ადამიანი ადამიანს ბადებს. დანარჩენი საწყისები კი მათი არქონებაა.

არსება სამია: მატერია, რომელიც გვევლინება კონკრეტული საგნის სახით. მატერია და სუბსტრატი არსებობს შეხებით და არა შერწყმით. მეორე მხრივ, ესაა კონკრეტული მოვლენა და რალაც გარკვეულობა, და მესამე, ამათგან წარმოშობილი რაიმე კონკრეტული საგანი, მაგალითად, სოკრატე ან კალიასი. ზოგჯერ კონკრეტული საგანი, თუ ის ბუნებრივია და არა ხელოვნური, არ შეიძლება არსებობდეს შედგენილი სუბსტანციის გარეშე, მაგალითად სახლის ფორმა და არა ხელოვნებაში არსებული ფორმა, რომელნიც არც წარმოიშობიან და არც ისპობიან, არამედ სახლი მატერიის გარეშე, ისევე როგორც ჯანმრთელობა და ყოველივე სხვა, შექმნილი ხელოვნებით, არსებობენ და არ არსებობენ როგორღაც სხვაგვარად. ამიტომაც არ სცდებოდა პლატონი, როცა ამბობდა, რომ იდეები აქვთ ბუნებრივ საგნებსო. მაგრამ თუ არსებობენ იდეები ისეთი მოვლენებისათვის, როგორიცაა ცეცხლი, სხეული ან თავი, ყველა ისინი მატერიაა და უმეტესად წარმავალი არსების მქონე.

მამოძრავებელი მიზეზი წინ უსწრებს მოძრავს, ლოგიკურად კი მოვლენებთან ერთად არსებობს. მაგალითად, როდესაც ადამიანი ჯანმრთელდება, მაშინ არსებობს ჯანმრთელობის ცნებაც, და სპილენძის სფეროს ფორმასთან ერთად არსებობს სპილენძის სფეროც. რჩება თუ არა რაიმე შემდეგ, ეს საკვლევი. ზოგჯერ ამას ხელს არაფერი არ უშლის. მაგალითად, ასეთია სული, მაგრამ არა ყოველგვარი, არამედ მხოლოდ გონება, რადგან შეუძლებელია მთელი სული ასეთი იყოს.

ამრიგად, ცხადია, რომ იდეების არსებობა საჭირო არაა, რადგან ადამიანი ადამიანს ბადებს, კონკრეტულ საგანს კი რაიმე კონკრეტული საგანი. ასევეა ხელოვნებაშიც, მაგალითად, მედიცინა არის ცნება ჯანმრთელობისა.

თავი მკოთხე

სხვადასხვა მოვლენებს სხვადასხვა მიზეზები და საწყისები აქვთ, ზოგს ასეთი, ზოგს ისეთი. მაგრამ თუ ვიმსჯელებთ ზოგადად და ანალოგიით, ისინი ყველგან ერთი და

იგივეა. კითხვა ეხება იმას, რომ ერთი და იგივე თუ სხვადასხვა საწყისები და ელემენტები აქვთ არსებათ, მიმართებათ, და ყველა სხვა კატეგორიით. მაგრამ უაზრობა იქნებოდა, რომ ისინი ყველას ერთნაირი ჰქონოდა, რადგან ერთი და იგივესაგან იქნებოდა წარმოშობილი მიმართებაცა და სუბსტანციაც. მაშ როგორი არიან ისინი? არსებისა და სხვა კატეგორიების გარდა, არაფერია ზოგადი, ელემენტი კი წინ უსწრებს იმას, რის ელემენტიც ის არის. მაგრამ არც არსებაა ელემენტი მიმართებათა, არც ეს უკანასკნელნი არიან ელემენტები სუბსტანციათა.

ამის გარდა, როგორ შეიძლება, რომ ყველაფერს ერთი და იგივე ელემენტები ჰქონდეს. არასოდეს არ შეიძლება ერთი და იგივე იყოს ელემენტები და მისგან წარმოებული მთელი. მაგალითად BA იყოს იგივე, რაც B და A. ელემენტი არც აზრისეული უნდა იყოს, მაგალითად, არსება და ერთი, თუმცა ისინი ყოველი საგნის შემადგენლობაში შედიან. არც ერთი ელემენტთაგანი არაა არც სუბსტანცია და არც მიამრთება. თუმცა ეს აუცილებელია ასე იყოს. არც ყველაფერს აქვს ერთი და იგივე ელემენტები. ანდა როგორცა ვთქვით, ეს ზოგჯერ ასეა, ზოგჯერ კი არა. მაგალითად, ყველა შეგრძნებად სხეულს ერთნაირად აქვთ ფორმა: ერთ შემთხვევაში, თბილი, მეორეში — ცივი, რაც სითბოს ნაკლებობაა. ხოლო მატერია ჰირველად შესაძლებლობაში არის ერთიც და მეორეც. სუბსტანციებია, როგორც ეს, ისევე ის, რაც მათგან არის წარმოშობილი და რომლებსაც ასეთივე საწყისები აქვთ. მაგალითად, როდესაც თბილისა და ცივისაგან რაიმე ერთს ვიღებთ, როგორიცაა ხორცი ან ძვალი. ის, რასაც ვიღებთ, განსხვავებული უნდა იყოს იმათგან, რისგანაც ვიღებთ. ამათ ეს ელემენტები და საწყისები აქვთ, სხვებს კი — სხვა. მაგრამ ყოველივეზე ასეთი მსჯელობა არ შეიძლება, არამედ ზოგზე უნდა ვიმსჯელოთ ანალოგიით. მაგალითად, ვინმემ რომ დაასახელოს საწყისად ფორმა, მისი არქონება და მატერია, თვითეული ამათგანი სხვადასხვაა სხვადასხვა გვარში. მაგალითად, ფერებისათვის ესაა თეთრი, შავი, ზედაპირი, სინათლე, სიბნელე, ჰაერი, რომელთაგან წარმოიშობა დღე და ღამე.

მიზეზები კი არამხოლოდ ისინი არიან, რომლებიც საგნის შემადგენლობაში შედიან, არამედ გარემოებიც, მაგალი-

თად, მამოდრავებელი მიზეზი. ცხადია, რომ სანყისი სხვაა და ელემენტი კი სხვა. თუმცა ორივე მიზეზია. ასევე იყოფა სანყისიც: მამოდრავებელ და შემჩერებელ სანყისად. არსებობს აგრეთვე რალაც სანყისი სუბსტანცია. ასე რომ, ანალოგიის მიხედვით ელემენტები სამია, მიზეზები და სანყისები კი — ოთხი. მაგრამ ისინი სხვადასხვა შემთხვევაში სხვადასხვა არიან. პირველ რიგში სხვადასხვაა პირველი მიზეზი, როგორც მამოდრავებელი მიზეზი, მაგალითად, ჯანმრთელობა, ავადმყოფობა, სხეული. მამოდრავებელი მიზეზია მედიცინა. ფორმაა გარკვეული სახის უნესრიგობაც, აგრეთვე სახლის ასაშენებელი აგურები. მშენებლობა კი არის მამოდრავებელი მიზეზი.

თაჲ ქეხუთე

ასეთ სახეებად განიყოფება სანყისები. თუ ბუნებრივ საგნებში ადამიანი ადამიანს ამოდრავებს, აზროვნებაში ამოდრავებს ფორმა ან მისი სანინააღმდეგო. ამ შემთხვევაში კი სამი სახის მიზეზი გვექნება, ზოგჯერ კი გვექნება ოთხი. ჯანმრთელობის ფორმა როგორღაც არის მედიცინა, სახლის ფორმა — მშენებლობა, ადამიანი კი ჰქმნის ადამიანს. გარდა ამისა, ყოველივე ამას წინ უსწრებს მამოდრავებელი მიზეზი.

არსებობენ როგორც დამოუკიდებელი, ისე არადამოუკიდებელი მოვლენები, რომელთაგან პირველი სუბსტანციებია. სუბსტანციები ყოველთვის სანყისები იმიტომ არიან, რომ მათ გარეშე არ არსებობს არც მოძრაობა და არც თვისებები. ამათ მოსდევს სული და სხეული, ან გონება, მისწრაფება და სხეული.

შემდეგ, როგორღაც ანალოგიის გზით სანყისებია რეალობა და შესაძლებლობა, მაგრამ ისინი სხვადასხვანაირნი არიან და სხვადასხვა ვითარებაში არსებობენ. ერთი და იგივე მოვლენა ზოგჯერ რეალობაა, ზოგჯერ კი შესაძლებლობა, როგორც მაგალითად, ღვინო, ხორცი და ადამიანი. ისინიც დასახელებული მიზეზების ფარგლებში ექცევიან. რეალურად არსებობს ფორმა, როდესაც ის დამოუკიდებელია, და ის, რაც ორივესაგან არის შემდგარი, ან მისი ნაკლი, როგორიცაა სიბნელე და ავადმყოფობა. შესაძლებლობაში კი მატერია არსებობს, რომელსაც შეუძლია ორივედ იქცეს. რეა-

ლურად და შესაძლებლობაში არსებული კი ერთმანეთისგან განსხვავდებიან, რადგან არა აქვთ ერთი და იგივე მატერია, ზოგს კი სხვადასხვა აქვთ ფორმაც. მაგალითად, ადამიანის მიზეზია შემდეგი ელემენტები: ცეცხლი და მინა, როგორც მატერია და მისი სპეციფიკური ფორმა. ამას გარდა, კიდევ რაღაც გარეშე, მაგალითად, მამა, მზე, წრეში ტრიალი, რომელიც არც მატერიაა, არც ფორმა, არც მისი არქონება, არც იმავე სახის მიზეზი, არამედ მამოძრავებელი.

გარდა ამისა, უნდა მივაქციოთ ყურადღება იმასაც, რომ ზოგი რამ ზოგადია, ზოგი კი არა. ყოველივეს თავდაპირველი საწყისები ზოგჯერ რეალურად უსწრებენ მათ, ზოგჯერ კი შესაძლებლობაში. ისინი ზოგადნი არ არიან. კონკრეტული საგნების საწყისები კონკრეტული საგნები არიან. ზოგადი ადამიანი კი ზოგადი ადამიანის საწყისია, მაგრამ ასეთნი არ არსებობენ. არამედ პელეასი აქილევსის მამაა, შენ კი შენი მამა გყავს. კონკრეტული B AB-ს საწყისია, საერთოდ B კი საერთოდ AB-სი.

შემდეგ, სხვადასხვა სუბსტანციებს სხვადასხვა მიზეზები და ელემენტები აქვს, როგორც ნათქვამი იყო. თუ ისინი სხვადასხვა გვარს ეკუთვნიან, მაგალითად, ბგერები, ფერები, არსებები, რაოდენობა, მათ ანალოგიის გარდა, სხვა არაფერი არა აქვთ საერთო. ერთსა და იმავე სახეში შემავალნი კი განსხვავდებიან არა სახით, არამედ ინდივიდუალურად. მაგალითად, შენი მატერია, შენი ფორმა, შენი მოძრაობა, და ჩემი, რაც მხოლოდ ცნების მიხედვითაა ერთი და იგივე.

ამრიგად, კითხვაზე იმის შესახებ, რომ არსებათა, მიმართებათა და თვისებათა საწყისები და ელემენტები არის თუ არა ერთი და იგივე, ცხადია, მრავალი აზრით შეიძლება გავცეთ პასუხი. ცხადია, რომ ისინი სხვადასხვაა თვითიულისათვის და არა ერთი და იგივე. მაგრამ ისინი ზოგჯერ ყველას ერთი და იგივე აქვთ ანალოგიით, ზოგჯერ მათ საერთო აქვთ მატერია, ფორმა, მათი არქონება, მამოძრავებელი, არსების მიზეზი, რომელიც ყველასათვის საერთოა, და რომლის მოსპობით ისპობა ყოველივე დანარჩენი.

გარდა ამისა, ზოგჯერ პირველია რეალობა, ზოგჯერ კი სხვებს წინ უსწრებს წინააღმდეგობა, რომელიც არც გვარია და არც მრავალი მნიშვნელობა აქვს, ზოგჯერ კი — მატერიები.

თუ რომელია შეგრძნებადი საგნის სანყისები და რამდენი, აგრეთვე როგორ არიან იგივეობრივი და როგორ განსხვავებული, ამის შესახებ უკვე ვთქვით.

თავი პექსე

არსებობს სამი სუბსტანცია, ორი ბუნებრივი და ერთი უძრავი. ამ უკანასკნელის შესახებ უნდა ითქვას, რომ აუცილებელია რაღაც უძრავი მარადიული სუბსტანციის არსებობა. რადგან არსებულ მოვლენათა შორის სუბსტანციები პირველნი და წარმავალნი არიან, ამიტომ ყველაფერი წარმავალი იქნება. მაგრამ შეუძლებელია მოძრაობისა და დროის წარმოშობა და მოსპობა, ისინი ხომ მარადიულნი არიან. მაგრამ თუ არ არსებობს დრო, არ იარსებებდა არც წინამორბედი და მომდევნო, რადგან მოძრაობა ისევე უწყვეტია, როგორც დრო. იგივე უნდა ითქვას მოძრაობის ნებისმიერ თვისებაზე. საერთოდ, მოძრაობა კი არაა უწყვეტი, არამედ ადგილმონაცვლეობა, კერძოდ, წრეში ტრიალი. მაგრამ თუ არსებობს ან მამოძრავებელი, ან შემოქმედი მიზეზი, მაგრამ ისე, რომ არ მოქმედებს, მაშინ არც მოძრაობა იქნება, რადგან შესაძლებელია უნარი არსებობდეს ისე, რომ არ განხორციელდეს.

არც მაშინ გვექნება რაიმე სარგებლობა, თუ არსებებს როგორიცაა იდეები, მარადიულად ვაქცევთ ისე, რომ მათში ცვალებადობის გამომწვევ რაიმე მოქმედ და სანყისს არ დავუშვებთ. არც იდეები იქნება საკმარისი და არც იდეების გარდა სხვა სუბსტანციების დაშვება, რადგან თუ ისინი არ მოქმედებენ, არ იქნება მოძრაობა, მოძრაობა არ იქნება არც მაშინ, ისინი რომ მოქმედებდნენ, რადგან მათი არსება შესაძლებლობაა. არც მოძრაობა იქნება მარადიული, რადგან ის, რაც შესაძლებლობაში არსებობს, შეიძლება არც არსებობდეს. ასე რომ, საჭიროა ისეთი სანყისები, რომელთა არსება მოქმედებაა. გარდა ამისა, მათი არსება არამატერიაური უნდა იყოს, რადგან ისინი მარადიულნი უნდა იყვნენ, თუ საერთოდ, რეალურად არსებობს რაღაც მარადიული.

მაგრამ აქ ჩნდება სიძნელე: უნდა ვიფიქროთ, რომ ყოველივე რეალურ შესაძლებლობაში არსებობდა, ხოლო ყვე-

ლა შესაძლებელი კი შეიძლება არ იქცეს რეალობად. ასე რომ, თავდაპირველად შესაძლებლობა არსებობს. მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ რეალური აღარაფერი აღარ იქნება, რადგან შესაძლებელია ისიც, რაც შეიძლება არ არსებობდეს.

მაგრამ შეუძლებელია როგორც ის, რასაც თეოლოგები ამბობდნენ, რომ ყოველივე ღამიდან წარმოიშვაო, ისე ის, რასაც ამტკიცებენ ბუნებისმეტყველნი, რომ ყველა საგნები ერთად იყვნენო. რადგან როგორ იარსებებს მოძრაობა, თუ რეალურად არც ერთი მიზეზი არ არსებობს. რადგან მატერია თვითონ კი არ ამოძრავებს თავის თავს, არამედ მშენებლობა. არც ყოველთვიური მსხვერპლშენირვები და არც დედამინა არ მოძრაობს თავისთავად, არამედ მოძრაობს თესლი და დაბადება. ამიტომაც ზოგი ენერგიას მარადიულად აქცევს, როგორც ლევკიპე და პლატონი. ისინი ამბობენ, რომ მოძრაობა მარადიულიაო. მაგრამ არ ამბობენ თუ რატომ, ან რა მოძრაობს, ან რა არის იმის მიზეზი, რომ ის ხან ასეთია, ხან კი ისეთი. შემთხვევით კი არაფერი არ უნდა მოძრაობდეს, არამედ როგორც მუდამ, ისე ამჟამად რაიმე მიზეზით უნდა ხდებოდეს ან ბუნებრივად, ან იძულებით, ან გონებით და სხვა რამენაირად.

შემდეგ, რომელი მოძრაობაა პირველი? რასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს. მაგრამ არც პლატონი წყვეტს კითხვას იმის შესახებ, თუ რომელია ის საწყისი, რომლითაც მოვლენა თავის თავს ამოძრავებს, რადგან როგორც ის ამბობს, სული შემდეგ ჩნდება და ცასთან ერთად არსებობსო.

რაც შეეხება თვალსაზრისს იმის შესახებ, რომ შესაძლებლობა რეალობას წინ უსწრებს, ეს ზოგჯერ სწორია, ზოგჯერ — არა. თუ როგორ, ამის შესახებ უკვე ვთქვით. რომ რეალობა წინ უსწრებს შესაძლებლობას, ამას ანაქსაგორაც ადასტურებს, რომლის აზრით, გონება არის რეალობა. ემპედოკლესთან ასეთია მეგობრობა და მტრობა. ლევკიპეს აზრით კი, მოძრაობა მარადიულია. ქაოსი და ღამე კი არ არსებობენ განუსაზღვრელი დროის განმავლობაში, არამედ ან ტრიალებენ, ან სხვანაირად მოძრაობენ. თუ რეალობა წინ უსწრებს შესაძლებლობას, და თუ ერთი და იგივე განუწყვეტლივ წრიულ მოძრაობაშია, საჭიროა არსებობდეს რაღაც უცვლელი, რაც ყოველთვის ერთნაირად ამოძრავებდა მათ. და თუ უნდა არსებობდეს წარმოშობა და სიკვდილი, მა-

შინ უნდა არსებობდეს რაღაც სხვაც, რაც სხვაგვარად მოქმედებს, ე.ი. რაც აუცილებლად ხანდახან თავისთავად მოძრაობს, ხანდახან კი — სხვის ზეგავლენით.

კანგი

წმინდა გონების კრიტიკა. თბ., 1979

ცნობის უნდა იქნას, რომ ესტუდია კონკრეტული მონაცემების დროის შესახებ

დროის ცნების მექანიზმის კუთხით განხილულია

1) დრო არ არის ემპირიული ცნება, გამოყვანილი რაიმე გამოცდილებიდან. ვინაიდან ერთდროულობა თუ თანამიმდევრობა არც კი აღიქმებოდა, a priori საფუძვლად რომ არ ედოს დროის წარმოდგენა. მხოლოდ ამ პირობით შეიძლება წარმოდგენა იმისა, რომ რალაც არსებობს ერთსა და იმავე დროს (ერთდროულად) ან სხვადასხვა დროს (ერთმანეთის შემდეგ).

2) დრო აუცილებელი წარმოდგენაა, რომელიც ყველა მჭვრეტელობას საფუძვლად უდევს. საერთოდ მოვლენების განხილვისას თვით დროის გამორიცხვა შეუძლებელია, თუმცა მოვლენები სრულიად თამამად შეიძლება მოცილდეს დროს. მაშასადამე, დრო a priori მოცემულია. მხოლოდ მასშია შესაძლებელი მოვლენათა მთელი სინამდვილე. ყველა ისინი შეიძლება უარიყოს, მაგრამ თვით დრო (როგორც მოვლენათა შესაძლებლობის საყოველთაო პირობა) არ შეიძლება მოიხსნას.

3) ამ აუცილებლობას a priori ემყარება აგრეთვე აპოდიქტიურ ძირითად დებულებათა შესაძლებლობა დროის მიმართებით ან დროის აქსიომათა შესახებ საზოგადოდ. დროს აქვს მხოლოდ ერთი განზომილება: სხვადასხვა დრო ერთად როდია, არამედ ერთმანეთის შემდეგ (ისე, როგორც სხვადასხვა სივრცეები, ერთმანეთის შემდეგ კი არა, ერთდროულად არიან). ეს ძირითადი დებულებანი გამოცდილებიდან არ გამოიყვანება, რადგან გამოცდილება ვერ მისცემდა ვერც მკაცრ ზოგადობას და ვერც აპოდიქტიურ უტყუარობას. ჩვენ

შეგვეძლო მხოლოდ გვეთქვა: ასე გვასწავლის ამას ჩვეულებრივი აღქმა, მაგრამ ვერ ვიტყვით: რომ ასე უნდა იყოს. ეს ძირითადი დებულებანი ითვლებიან წესებად, რითაც საერთოდ შესაძლებელია გამოცდილება; ისინი გვასწავლიან გამოცდილებამდე და არა გამოცდილების საშუალებით.

4) დრო არ არის დისკურსიული, ან, როგორც უნოდებენ, ზოგადი ცნება, არამედ გრძნობადი მჭვრეტელობის წმინდა ფორმა. სხვადასხვა დრო ერთი და იმავე დროის მხოლოდ ნაწილებია. მაგრამ წარმოდგენა, რომელიც შეიძლება მოცემული იყოს მხოლოდ ერთადერთი საგნით, ჭვრეტაა. ზოგადი ცნებიდან არ გამოიყვანება აგრეთვე ის დებულება, რომ სხვადასხვა დრო არ შეიძლება, ერთად იყოს. ეს დებულება სინთეზურია და მხოლოდ ცნებებიდან ვერ წარმოდგება. მაშასადამე, უშუალოდ მოცემულია დროის მჭვრეტელობასა და წარმოდგენაში.

5) დროის უსასრულობა სხვა არაფერს ნიშნავს, თუ არა იმას, რომ დროის ყოველი განსაზღვრული სიდიდე შესაძლებელია მხოლოდ საფუძვლად მდებარე ერთი დროის შემოფარგვლით. ამიტომ დროის თავდაპირველი წარმოდგენა მოცემული უნდა იყოს როგორც შემოუსაზღვრელი. მაგრამ თუ საგნის ნაწილები და მისი ყოველი სიდიდე მხოლოდ შემოზღუდვის გზით შეიძლება განსაზღვრულად წარმოვიდგინოთ, მაშინ მთელი წარმოდგენა არ შეიძლება მოცემული იყოს ცნებების საშუალებით (რადგან ცნებები შეიცავენ მხოლოდ ნაწილწარმოდგენებს), რამეთუ მათ საფუძვლად უნდა ედოს უშუალო ჭვრეტა.

დროის ცნების ტრანსცენდენტალური განმარტება

ამის გამო მე შემიძლია დავიმონწმო Nr 3³, სადაც სიმოკლისათვის მეტაფიზიკური განმარტების სათაურს ქვეშ მოვათავსე ის, რაც საკუთრივ ტრანსცენდენტალურია. აქ მხოლოდ დავურთავ, რომ ცვალებადობის ცნება და მასთან ერთად მოძრაობის (როგორც ადგილგადანაცვლების) ცნება შესაძლებელია მხოლოდ დროის წარმოდგენაში და მისი საშუალებით: ეს წარმოდგენა რომ არ იყოს აპრიორული (შინაგანი) განჭვრეტა, მაშინ ვერავითარი ცნება ვერ ახსნიდა ცვა-

ლებადობის შესაძლებლობას, ე.ი. კონტრადიქტორულად დაპირისპირებულ პრედიკატთა შეერთებას ერთსა და იმავე ობიექტში (მაგ., ერთი და იმავე ნივთის ყოფნაც და არყოფნაც ერთსა და იმავე ადგილას). მხოლოდ დროში შეიძლება შეგვხვდეს ორივე კონტრადიქტორულად დაპირისპირებული განსაზღვრება ერთ ნივთში, სახელდობრ, ერთმანეთის შემდეგ. ამრიგად, დროის ცნება ხსნის იმდენივე აპრიორული სინთეზური ცოდნის შესაძლებლობას, რამდენსაც იძლევა მოძრაობის ზოგადი მოძღვრება, რაც არანაკლებ ნაყოფიერია.

დასკვნები ამ ცნებებიდან

ა) დრო არ არის ისეთი რამ, რაც თავისთავად არსებობდეს, ანდა ნივთებს მოდგამდეს ობიექტური განსაზღვრების სახით, ესე იგი, რჩებოდეს, როდესაც ნივთთა მჭვრეტელობის ყველა სუბიექტურ პირობას განვეყენებით; ვინაიდან პირველ შემთხვევაში იგი იქნებოდა ისეთი რამ, რაც ნამდვილი შეიძლებოდა ყოფილიყო ნამდვილი საგნის გარეშეც კი. რაც შეეხება მეორე შემთხვევას, შეუძლებელი იქნებოდა იგი, როგორც თვით ნივთებზე დამოკიდებული განსაზღვრება თუ წესრიგი, საგნებს წინ უძღოდეს მათი პირობის სახით და სინთეზური დებულებების საშუალებით *a priori* შემეცნებულ და განჭვრეტილ იქნას. პირიქით, ამგვარი რამ დიახაც შესაძლებელია, თუ დრო სხვა არა არის რა, თუ არა სუბიექტური პირობა, რომელშიც შეიძლება არსებობდეს ჩვენი ყველა შინაგანი ჭვრეტა. ვინაიდან მაშინ შეიძლება შინაგანი განჭვრეტის ამ ფორმის წარმოდგენა საგნებზე ადრე, მაშასადამე, *a priori*.

ბ) დრო სხვა არაფერია, თუ არა შინაგანი გრძნობის, ე.ი. თვით ჩვენივე თავისა და ჩვენი შინაგანი მდგომარეობის განჭვრეტის ფორმა. ვინაიდან დრო არ შეიძლება იყოს გარეგანი მოვლენების განსაზღვრება; იგი არ ეკუთვნის არც ფორმას, არც მდგომარეობას და ა.შ., პირიქით, იგი განსაზღვრავს წარმოდგენების დამოკიდებულებას ჩვენს შინაგან მდგომარეობაში. სწორედ იმიტომ, რომ ეს შინაგანი მჭვრეტელობა არ იძლევა არავითარ ფორმას, ჩვენ ვცდილობთ ეს ნაკლიც

შევაკვსოთ ანალოგიებით, და დროით თანმიმდევრობას წარმოვიდგენთ უსასრულოდ გაგრძელებული ხაზის სახით, რომელშიც მრავალგვარობა მხოლოდ ერთგანზომილებიან მწკრივს ქმნის და, ამ ხაზის თვისებებიდან დავასკვნით დროის ყველა თვისებას, ოღონდ ერთის გამოკლებით: ხაზის ნაწილები ერთდროულად არსებობენ, დროის ნაწილები კი მუდამ ერთი მეორის შემდეგ. აქედან ცხადია აგრეთვე, რომ დროის წარმოდგენა თავად მჭვრეტელობაა, რადგან ყველა მისი დამოკიდებულება შეიძლება გამოისახოს გარეგანი მჭვრეტელობით.

(ვ) დრო საერთოდ ყველა მოვლენის აპრიორული ფორმალური პირობაა. სივრცე, როგორც ყველა გარეგანი მჭვრეტელობის წმინდა ფორმა, როგორც აპრიორული პირობა შემოისაზღვრება მხოლოდ გარეგანი მოვლენებით, მაგრამ რადგან ყველა წარმოდგენა, სულ ერთია, თავიანთ საგნად აქვთ თუ არა გარეგანი ნივთები, მაინც, როგორც სულის განსაზღვრებანი, თავისთავად, შინაგან მდგომარეობას ეკუთვნიან, ხოლო ეს შინაგანი მდგომარეობა, შინაგანი მჭვრეტელობის ფორმალურ პირობას, მაშასადამე, დროს ექვემდებარება, ამიტომ დრო საერთოდ ყველა მოვლენის *a priori* პირობაა: იგი შინაგანი (ჩვენი სულის) მოვლენების უშუალო პირობაა და სწორედ ამის გამო შუალობით აგრეთვე გარეგანი მოვლენების პირობაც არის. თუ მე *a priori* შემიძლია ვთქვა: ყველა გარეგანი მოვლენა სივრცეშია და *a priori* განსაზღვრული არიან სივრცის მიმართებათა მიხედვით, მაშინ შინაგანი გრძნობის პრინციპზე დამყარებით შემიძლია ვთქვა სრულიადი ზოგადი სახით: ყველა მოვლენა საერთოდ, ე.ი. გრძნობათა ყველა საგანი დროშია და აუცილებელი წესით დროის მიმართებებში იმყოფებიან.

თუ განვეყენებით ჩვენს იმ წესს, რითაც ჩვენ თავს ჩვენვე შინაგანად განვჭვრეტთ, და ამ განჭვრეტის საშუალებით წარმოდგენის უნარში მოვიცავთ ყველა გარეგან განჭვრეტას, მაშასადამე, საგნებს ავიღებთ ისე, როგორც ისინი შეიძლება იყვნენ თავისთავად, მაშინ დრო არარაა. მას ობიექტური მნიშვნელობა აქვს მხოლოდ მოვლენათა მიმართ, იმიტომ რომ სწორედ ისინი არიან ის ნივთები, რომელთაც ჩვენ ჩვენი გრძნობების საგნებად ვიღებთ; მაგრამ ის ობიექტური აღარ არის, თუ ჩვენი მჭვრეტელობის გრძნობადობას,

მაშასადამე, ჩვენთვის დამახასიათებელი წარმოდგენის სახეს განვეყენებით და ვილაპარაკებთ ნივთებზე საერთოდ. ამრიგად, დრო არის მხოლოდ სუბიექტური პირობა ჩვენი (ადამიანური) მჭვრეტელობისა (რომელიც ყოველთვის გრძნობადია, ე.ი. რამდენადაც ჩვენზე საგნები მოქმედებენ) და თავისთავად, სუბიექტის გარეშე, არარაა. მიუხედავად ამისა, იგი აუცილებლად ობიექტურია ყველა მოვლენის, მაშასადამე, ყველა ნივთის მიმართაც, რომლებიც შეიძლება გამოცდილებაში შეგვხვდეს. ჩვენ არ შეგვიძლია ვთქვათ: ყველა ნივთი დროშია, რადგან ნივთის ცნებაში საერთოდ ნივთთა განჭვრეტის ყველა სახეობას განვეყენებით, მაშინ, როდესაც მჭვრეტელობა არის საკუთრივ იმის პირობა, რომ დრო შედის საგანთა წარმოდგენაში. მაგრამ თუ ეს პირობა ცნებას შეუერთდება და ვიტყვით: ყველა ნივთი, როგორც მოვლენები (გრძნობადი მჭვრეტელობის საგნები), მაშინ ამ ძირითად დებულებას აქვს თავისი მტკიცე ობიექტური სისწორე და a priori ზოგადობა.

ამრიგად, ჩვენი მტკიცებანი ცხადყოფენ დროის ემპირიულ რეალობას, ე.ი. ობიექტურ მნიშვნელობას ყველა იმ საგნის მიმართ, რომლებიც ოდესმე შეიძლება ჩვენს გრძნობებს მიეცეს და რადგანაც ჩვენი მჭვრეტელობა ყოველთვის გრძნობადია, ამიტომ არასოდეს არ შეიძლება გამოცდილებაში მოგვეცეს საგანი, დროის პირობას რომ არ ემორჩილებოდეს. პირიქით, ჩვენ უარვყოფთ დროის აბსოლუტური რეალობის ყველა პრეტენზიას, რადგან მაშინ იგი ერთთავად მიენერებოდა ნივთებს პირობის ან თვისების სახით ჩვენი გრძნობადი მჭვრეტელობის ფორმისგან დამოუკიდებლად. ასეთი თვისებები, რომლებიც აქვთ თავისთავად ნივთებს, არასოდეს არ მოგვეცემა გრძნობათა საშუალებით. მაშასადამე, სწორედ ამაშია დროის ტრანსცენდენტალური იდეალობა, რომლის თანახმადაც ის, თუ განვეყენებით გრძნობადი მჭვრეტელობის სუბიექტურ პირობებს, სრულიად არაფერია და თავისთავად საგნებს ვერ მიენერება (ჩვენს მჭვრეტელობასთან მათი მიმართების გარეშე) ვერც მაარსებლად და ვერც შინაგან თვისებად. ოღონდ ეს იდეალობა, ისევე როგორც სივრცის იდეალობა, არ შეიძლება შეგრძნებათა ყალბ ჩვენებას გაფუთანაბროთ, რადგან ამ დროს იგულისხმება, რომ თვით მოვლენას, რომელსაც ეს პრედიკატები გააჩნია,

ობიექტური რეალობა აქვს, რაც აქ სრულიად ქრება, და რჩება მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ის მხოლოდ ემპირიულია, ე.ი. რამდენადაც თვით საგანი მხოლოდ მოვლენად განიხილება, რის თაობაზეც შეგიძლიათ იხილოთ პირველი მონაკვეთის შენიშვნა.

განმარტება

ამ თეორიის წინააღმდეგ, რომელიც აღიარებს დროის ემპირიულ რეალობას, მაგრამ უარყოფს მის აბსოლუტურ და ტრანსცენდენტალურ რეალობას, გამჭრიახი ადამიანებისაგან საყვედური ისე ერთხმად გამიგია, რომ აქედან ვასკვნი: იგი ბუნებრივად გაუჩნდება ყოველ მკითხველს, ვისთვისაც ამგვარი მსჯელობანი უჩვეულოა. იგი ასე უღერს: ცვლილებანი ნამდვილია (ამას ამტკიცებს ჩვენი საკუთარი წარმოდგენების ცვალებადობა, თუნდაც ვინმემ მოინდომოს ყველა გარეგანი მოვლენის უარყოფა მთელი თავისი ცვლილებებით). მაგრამ ცვლილებანი მხოლოდ დროშია შესაძლებელი, მაშასადამე, დრო ნამდვილი რამ არის. პასუხი ძნელი არ არის. მე ვიღებ მთელ ამ არგუმენტს. დრო, რა თქმა უნდა, ნამდვილი რამ არის, სახელდობრ, შინაგანი მჭვრეტელობის ნამდვილი ფორმაა. ამრიგად, მას აქვს სუბიექტური რეალობა შინაგანი გამოცდილების მიმართ, ე.ი. მე ნამდვილად მაქვს დროის წარმოდგენა და ჩემი განსაზღვრებები მასში. მაშასადამე, იგი ნამდვილად უნდა მივიჩნიოთ არა როგორც ობიექტი, არამედ როგორც ჩემი თავის ობიექტად წარმოდგენის ხერხი. მაგრამ მე თვითონ რომ შემეძლოს ან რომელიმე სხვა არსებას რომ შეეძლოს ჩემი განჭვრეტა მგრძობელობის ამ პირობის გარეშე, მაშინ სწორედ იგივე განსაზღვრებები, რომელთაც ახლა ცვლილებებად წარმოვიდგენთ, მოგვცემდნენ ცოდნას, რაშიაც დროის წარმოდგენა, მაშასადამე, ცვალებადობის წარმოდგენაც არ შეგვხვდებოდა. ამრიგად, ყველა ჩვენი გამოცდილების პირობად რჩება დროის ემპირიული რეალობა. ოღონდ დროს აბსოლუტური რეალობა არ შეიძლება მიენეროს ზემოაღნიშნულ მოსაზრებათა გამო. დრო სხვა არაფერია, თუ არა ჩვენი შინაგანი მჭვრეტელობის ფორმა. თუ მას ჩვენი მგრძობელობის განსაკუთრე-

ბულ პირობას მოაცილებენ, მაშინ დროის ცნებაც გაქრება; იგი დამოკიდებულია არა თვით საგნებზე, არამედ სუბიექტზე, რომელიც მათ ჭყრეტს.

მაგრამ იმის მიზეზი, თუ რატომ ასე ერთხმად გვაძლევენ ამ შენიშვნას, და თანაც სწორედ ისინი, ვინც სივრცის იდეალობის მოძღვრების წინააღმდეგ ვერავითარ დამაჯერებელ საბუთს ვერ გვიყენებს, შემდეგია. მათ იმედი არ ჰქონდათ, რომ აპოდიქტურად დაამტკიცებდნენ სივრცის აბსოლუტურ რეალობას, რადგან მათ უპირისპირდება იდეალიზმი, რომლის თანახმადაც გარეგან საგანთა სინამდვილე შეუძლებელია მკაცრად დამტკიცდეს, მაშინ როდესაც ჩვენი შინაგანი გრძნობების (თვით ჩემი თავისა და ჩემი მდგომარეობის) საგნების სინამდვილე უშუალოდ ცხადია ცნობიერების საშუალებით. საგნები შეიძლება მხოლოდ მოჩვენებაა, მაშინ როდესაც შინაგანი გრძნობის საგნები, მათი აზრით, უდავოდ რაღაც ნამდვილია. მაგრამ ის კი ვერ მოიფიქრეს, რომ ორივე, როგორც გარეგანი, ისე შინაგანი გრძნობების საგნები მხოლოდ მოვლენებს ეკუთვნიან, თუმცა არ შეიძლება სადავო გავხადოთ მათი როგორც წარმოდგენების სინამდვილე; ხოლო მოვლენას ყოველთვის ორი მხარე აქვს: — ერთი ის მხარეა, როდესაც ობიექტი განიხილება თავისთავად (მისი განჭვრეტის წესის მხედველობაში მიუღებლად, ამიტომაც მისი თვისება მუდამ პრობლემატური რჩება), მეორე მხარეა, როდესაც მხედველობაში მიიღება ამ საგნის განჭვრეტის ფორმა, რომელიც უნდა ვეძებოთ არა საგანში თავისთავად, არამედ სუბიექტში, რომელსაც იგი ევლინება, თუმცა იგი ამ საგნის მოვლენას ნამდვილად და აუცილებლად მოსდგამს.

ამრიგად, დრო და სივრცე შემეცნების ორი წყაროა, საიდანაც აპრიორულად შეიძლება მივიღოთ სხვადასხვა სინთეზური ცოდნა; ამის ბრწყინვალე მაგალითს გვაძლევს უმთავრესად წმინდა მათემატიკა სივრცისა და მისი მიმართებების თვალსაზრისით. ისინი, სახელდობრ, დრო და სივრცე, ორივე ერთად აღებული, ყოველგვარი გრძნობადი განჭვრეტის წმინდა ფორმებია და ამით შესაძლებელს ხდიან აპრიორულ სინთეზურ დებულებებს. მაგრამ აპრიორული შემეცნების ეს წყაროები სწორედ ამის გამო (რომ ისინი მგრძნობელობის მხოლოდ პირობებია) განსაზღვრავენ მის საზ-

ღვრებს, სახელდობრ, რომ ისინი მხოლოდ საგნებს ეხებიან იმდენად, რამდენადაც ისინი მოვლენებად განიხილებიან, და არ გამოხატავენ თვით ნივთებს თავისთავად. მხოლოდ მოვლენებია მათი დროისა და სივრცის მნიშვნელობის ასპარეზი და თუ მოვლენების საზღვრებს გაცდებით, მაშინ მათ აღარავითარი ობიექტური გამოყენება აღარ შეიძლება. თუმცა სივრცისა და დროის ეს რეალობა ცდისეული ცოდნის საიმედო-ბასა და სარწმუნოებას ხელუხლებლად ტოვებს; რადგან ცდისეულ ცოდნაში ჩვენ ერთნაირად დარწმუნებული ვართ, სულ ერთია, ეს ფორმები თვით თავისთავად ნივთებს ეკუთვნის, თუ აუცილებლობით მიეწერება ამ ნივთთა მხოლოდ ჭვრეტას ჩვენ მიერ. პირიქით, ისინი, ვინც სივრცისა და დროის აბსოლუტურ რეალობას ამტკიცებენ, გამოცდილების პრინციპებს ვერ შეუთანხმდებიან, სულ ერთია, აღიარებენ სივრცესა და დროს არსებითად თუ მხოლოდ შინაგან თვისებად. ვინაიდან, თუ ისინი პირველს ემხრობიან (მისკენ ჩვეულებრივად იხრებიან მათემატიკური ბუნებისმეცნიერების წარმომადგენლები), მაშინ მათ უნდა აღიარონ ორი მარადიული და უსასრულო, თავისთვის არსებული უაზრობა (სივრცე და დრო), რომლებიც მხოლოდ იმისთვის არსებობენ (მაგრამ ამასთან რაიმე ნამდვილს როდი წარმოადგენენ), რომ მთელი სინამდვილე თავის თავში მოიცვან. ხოლო თუ მეორე ჯგუფს მიემხრობიან (რომელთაგან ზოგიერთი ბუნების შესახებ მეტაფიზიკოსი მოძღვარია), და სივრცესა და დროს განიხილავენ გამოცდილებისაგან აბსტრაქტირებულად, თუმცა ამ განკერძოებაში არეულია მოვლენათა წარმოდგენილი ურთიერთობა (ერთმანეთის გვერდით ან ერთმანეთის შემდგომ), მაშინ მათ უნდა უარყონ აპრიორულ მათემატიკურ მოძღვრებათა მნიშვნელობა, ყოველ შემთხვევაში აპოდიქტური სარწმუნოება ნამდვილ ნივთთა მიმართ მაინც (მაგ., სივრცეში), რადგან იგი სარწმუნოება *a posteriori* სრულიად არ არსებობს, და *a priori* ცნებები სივრცესა და დროზე ამ მოსაზრების თანახმად მხოლოდ წარმოსახვის უნარის ქმნილებებია, რომლის წყარო ნამდვილად გამოცდილებაში უნდა მოიძებნოს, რომლის აბსტრაქტირებული მიმართებებიდან წარმოსახვამ შექმნა რალაც, რაც, მართალია, ამ ურთიერთობათა ზოგადს შეიცავს, მაგრამ არ შეუძლია არსებობა ბუნების მიერ მათთვის დადგენილ შეზღუდვათა გარეშე.

პირველნი იმას აღწევენ, რომ მოვლენათა ასპარეზს ათავისუფლებენ მათემატიკური დამტკიცებებისათვის, ოღონდ ძალიან იზნევიან სწორედ ამ პირობების წყალობით, როდესაც განსჯას სურს გადავიდეს ამ ველის ფარგლებიდან. მეორენი მოგებულნი რჩებიან უკანასკნელის მიმართ, სახელდობრ, იმ თვალსაზრისით, რომ წარმოდგენები სივრცესა და დროზე მათ გზად არ ეღობება, როდესაც სურთ საგნებზე იმსჯელონ არა როგორც მოვლენებზე, არამედ მხოლოდ განსჯისადმი მიმართებაში. მაგრამ მათ არც ის შეუძლიათ, რომ მიუთითონ აპრიორული მათემატიკური ცოდნის შესაძლებლობის საფუძველზე (რადგან მათ არ გააჩნიათ ჭეშმარიტი და ობიექტურად მნიშვნელოვანი აპრიორული მჭვრეტელობა) და არც ის, რომ გამოცდილების კანონები აღნიშნულ მტკიცებებთან აუცილებლობით შეათანხმონ. ჩვენს თეორიაში მგრძნობელობის ამ ორი თავდაპირველი ფორმის ჭეშმარიტი თვისებების შესახებ ორივე სიძნელე თავიდან აცილებულია.

ბოლოს ტრანსცენდენტალურ ესთეტიკას რომ არ შეუძლია შეიცავდეს ამ ორ ელემენტზე, სახელდობრ, სივრცესა და დროზე მეტს, ცხადია იქიდან, რომ ყველა სხვა ცნება, რომელიც მგრძნობელობას ეკუთვნის, თვით მოძრაობის ცნება, რომელიც ორივეს, სივრცესა და დროს აერთებს თავის თავში, რაღაც ემპირიულს გულისხმობს. ის ხომ რაღაც მოძრაობის აღქმას ითვალისწინებს, მაგრამ თავისთავად განხილულ სივრცეში მოძრაობა არაფერია; ამიტომ მოძრაობა უნდა იყოს ისეთი რამ, რაც სივრცეში მხოლოდ გამოცდილებით იპოვება, მაშასადამე, ემპირიულ მოცემულობას წარმოადგენს. სწორედ ასევე ტრანსცენდენტალურ ესთეტიკას არ შეუძლია ცვალებადობის ცნება მიათვალოს თავის აპრიორულ მონაცემებს; ვინაიდან იცვლება არა თვითონ დრო, არამედ ისეთი რამ, რაც დროშია. ამრიგად, ამ ცნებისათვის საჭიროა რაიმე არსებობის და მისი განსაზღვრებების თანმიმდევრობის აღქმა, მაშასადამე, გამოცდილება.

რ. ფ. შერვაშიანი

ფილოსოფიური მეცნიერებათა ინსტიტუტი, თბ., 1962

ლოგიკის მეცნიერება

მოძღვრება არსის შესახებ

თვისობრიობა (ა. არსი, §86)

წმინდა არსი სანყისია, რადგან იგი წმინდა აზრიც არის და განუსაზღვრელი მარტივი უშუალოც, პირველი სანყისი კი არ შეიძლება იყოს გაშუალებული და ჰქონდეს შემდგომი განსაზღვრება.

შენიშვნა. ყველა ეჭვი და მოგონებანი, რომლებიც კი შეიძლება ნაუყენონ მეცნიერების აბსტრაქტული ცარიელი არსით დაწყებას, განიფანტება იმის მარტივი შეგნებით, რაც სანყისის ბუნებას თან მოაქვს. არსი შეიძლება განისაზღვროს როგორც "მე" = "მე-ს", როგორც აბსოლუტური განუსხვავებლობა (განურჩევლობა) ანუ იგივეობა და ა.შ. თუ მხედველობაში ვიჭონებთ იმ მოთხოვნას, რომ დაწყებული უნდა იქნეს ან უსათუოდ ღირსსარწმუნოთი, ე.ი. თვით თავისი თავის ღირსსარწმუნოობით, ან აბსოლუტური ჭეშმარიტის განსაზღვრებით (დეფინიციით) ანდა ჭვრეტით, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ესა და მისი მსგავსი ფორმები პირველნი უნდა იყვნენ. მაგრამ ვინაიდან თვითეულ ამ ფორმაში უკვე არის გაშუალება, ამიტომ ისინი ჭეშმარიტად პირველნი არ არიან; გაშუალება არის გამოსვლა რაიმე პირველიდან რომელიმე მეორეზე გადასასვლელად და განსხვავებულისაგან წარმოსდგება. თუ "მე" = "მეს", ან კიდევ ინტელექტუალური ჭვრეტა ნამდვილად აღებული იქნება როგორც მხოლოდ პირველი, მაშინ ის ამ წმინდა უშუალობაში სხვა არაფერია, თუ არა არსი, ისე როგორც, პირიქით, წმინდა არსი, აღებული უკვე არა როგორც ეს აბსტრაქტული არსი, არამედ როგორც

თავის თავში გაშუალების შემცველი არსი, არის წმინდა აზროვნება ან ჭკრეტა.

ხოლო თუ არსს გამოვხატავთ როგორც აბსოლუტურის პრედიკატს, მაშინ მივიღებთ მის პირველ განსაზღვრებას: აბსოლუტური არის არსი. ეს (აზრებში) წარმოადგენს სრულიად დაწყებითს, ყველაზე აბსტრაქტულ და ყველაზე ღარიბ განსაზღვრებას. იგი ელვატების განსაზღვრებაა, მაგრამ ამასთანავე ცნობილი განსაზღვრება, რომ ღმერთი ყველა რეალობათა ერთობლიობაა. ეს განსაზღვრება სახელდობრ გულისხმობს, რომ საჭიროა აბსტრაქცირება იმ შეზღუდულობიდან, რომელიც ყოველ რეალობაშია, ასე რომ ღმერთი მხოლოდ რეალურია ყოველ რეალობაში, ყოვლადრეალურია. ვინაიდან რეალობა თავის თავში უკვე შეიცავს რეფლექსიას, ამიტომ ის უფრო უშუალოდ გამოთქმულია იმაში, რასაც იაკობი ამბობს სპინოზას ღმერთის შესახებ, რომ იგი არის არსის პრინციპი ყოველ მუნარსში.

დანართი 1. როდესაც აზროვნებას ვინყებთ, ჩვენ სხვა არაფერი არა გვაქვს, გარდა აზრისა მის წმინდა განუსაზღვრელობაში, ვინაიდან განსაზღვრებისათვის უკვე საჭიროა ერთი რალაც და კიდევ სხვა რამ; მაგრამ დასაწყისში ჩვენ ჯერ კიდევ არ გვაქვს არავითარი სხვა რამ. განუსაზღვრელი, იმ სახით, როგორც ჩვენ გვაქვს, არის უშუალო და არა გაშუალებული განუსაზღვრელობა, არა მოხსნა ყოველგვარი განსაზღვრულობისა, არამედ იგი არის განუსაზღვრელობის უშუალობა, განუსაზღვრელობა ყოველგვარი განსაზღვრულობის უნინ, იგი არის განუსაზღვრელი, განსაზღვრებებს მოკლებული როგორც ყოვლისუპირველესი. ამას კი ჩვენ ვუნოდებთ არსს. მისი არც შეგრძნება შეიძლება, არც ჭკრეტა და არც წარმოდგენა, არამედ იგი არის წმინდა აზრი და როგორც ასეთი ჰქმნის სანყისს. არსებაც განსაზღვრებებს მოკლებულია, მაგრამ ის ისეთი განუსაზღვრელია, რომელსაც უკვე გაუვლია გაშუალება და განსაზღვრებას უკვე მოხსნილი სახით შეიცავს.

მუნარსი (Dasein) არის არსი რაიმე განსაზღვრულობით, რომელიც უშუალო ანუ არსებული განსაზღვრულობაა (Qualitat). მუნარსი როგორც ამ თავის განსაზღვრულობაში თავისთავში რეფლექტირებული არის მუნარსებული

(Daseindes), (არა არარა, არამედ) რაიმე. მუნარსში განვითარებულ კატეგორიებს მხოლოდ შეჯამებულად აღვნიშნავთ.

§90

დანართი. თვისობრიობა (Die Qualitat, შეიძლება გვეთქვას: die Quidditat) საერთოდ არსის იგივეურია, უშუალო განსაზღვრულობაა, მის შემდეგ განსახილველი რაოდენობისაგან განსხვავებით; თუმცა რაოდენობაც ასევე არსის განსაზღვრულობაა, მაგრამ ის უკვე აღარაა არსის უშუალოდ იგივეური, არამედ არსის მიმართ გულგრილია, მისთვის იგი გარეგანი განსაზღვრულობაა. რაიმე თავისი თვისობრიობით არის ის, რაც არის და თუ დაკარგა თავისი თვისობრიობა, იგი მასთანვე ერთად აღარ იქნება ის, რაც იყო. შემდეგ, თვისობრიობა არსებითად მხოლოდ სასრულის კატეგორიაა, რომელსაც ამის გამო მხოლოდ ბუნებაში აქვს თავისი ნამდვილი ადგილი და არა გონის სამყაროში. ასე, მაგალითად, ბუნებაში ეგრეთწოდებული მარტივი ნივთიერებანი, ჟანგბადი, აზოტი და ა.შ. განხილული უნდა იქნენ როგორც არსებული თვისობრიობანი. გონის სფეროში კი, პირიქით, თვისობრიობა გვხვდება მხოლოდ დაქვემდებარებული სახით და ისიც ისე კი არა, თითქოს მით ამოიწურებოდეს გონის რომელიმე განსაზღვრული სახე. თუ განვიხილავთ, მაგალითად, სუბიექტურ გონს, რომელიც ფსიქოლოგიის საგანს შეადგენს, მართალია, ჩვენ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ის, რასაც ხასიათი ეწოდება თავისი ლოგიკური მნიშვნელობით თვისობრიობაა, მაგრამ ეს მაინც ისე არ უნდა იქნეს გაგებული, თითქოს ხასიათი იყოს სწორედ ისეთივე სულის გამსჭვალავი და მისი უშუალოდ იგივეური განსაზღვრულობა, როგორც ამას ადგილი აქვს ბუნებაში ზემოხსენებულ მარტივ ნივთიერებებისათვის. პირიქით, თვისობრიობა როგორც ასეთი კიდევ უფრო გარკვევით მჟღავნდება გონშიც, რამდენადაც ეს უკანასკნელი რომელიმე არათავისუფალ, ავადმყოფურ მდგომარეობაში იმყოფება. ამ შემთხვევას, სახელდობრ, ადგილი აქვს ვნებიანობის მდგომარეობაში, განსაკუთრებით კი სიგიჟემდე მისულ ვნებიანობის მდგომარეობაში. შეშლილის შესახებ, რომლის ცნობიერება ეჭვიანობით, შიშითა და ა.შ. არის გამსჭვალული, სრული უფლებით შეიძლება ითქვას,

რომ მისი ცნობიერება შეიძლება განისაზღვროს როგორც თვისობრიობა.

§91

თვისობრიობა როგორც არსებული განსაზღვრულობა წინააღმდეგ მასში არსებული, მაგრამ მისგან განსხვავებული უარყოფისა, არის რეალობა. უარყოფა, რომელიც აბსტრაქტული არარაა კი აღარაა, არამედ რომელიღაც მუნარსია და რაიმეა, მხოლოდ ფორმაა ამ უკანასკნელში, იგი არის სხვაარსი. თუმცა ეს სხვაარსი თვისობრიობის საკუთარი განსაზღვრებაა, მაგრამ უპირველეს ყოვლისა, მისგან განსხვავებულია; ამიტომ თვისობრიობა არის არსი სხვისთვის, მუნარსის, რაღაცის სიფართოეა; არსი თვისობრიობისა როგორც ასეთი, წინააღმდეგ სხვისადმი მიმართებისა, არის არსი თავისთავად.

დანართი. ყოველგვარი განსაზღვრულობის საფუძველი არის უარყოფა (*omnis determinatio est negatio* — როგორც სპინოზა ამბობს). უაზრო შეხედულება განსაზღვრულ საგნებს განიხილავს როგორც მხოლოდ დადებითს და მათ არსის ფორმით აფიქსირებს. მაგრამ მარტო არსით არ თავდება საქმე, რადგან, როგორც ადრე დავინახეთ, იგი ერთობ ცარიელია და ამასთან არამდგრადი. თუმცა აქ მოხსენებული აღრევა მუნარსისა, როგორც განსაზღვრული არსისა აბსტრაქტულ არსთან ერთგვარად მართებულიც კია, რადგან მუნარსი უარყოფის მომენტს თითქოს მხოლოდ ფარული სახით შეიცავს და ეს უარყოფის მომენტი თავისუფლად პირველად მხოლოდ თავისთვის არსში გამოდის და თავის უფლებებსაც მაშინ აღწევს. თუ ახლა განვიხილავთ მუნარსს როგორც არსებულ განსაზღვრულობას, მაშინ მასში გვექნება ის, რაც რეალობად ესმით ხოლმე. ასე, მაგალითად, ლაპარაკობენ რაიმე გეგმის ან რაიმე განზრახვის რეალობაზე და გულისხმობენ იმას, რომ ეს გეგმა ან განზრახვა უკვე აღარ არის მხოლოდ შინაგანი, მხოლოდ სუბიექტური, არამედ მუნარსშია განხორციელებული. ამავე აზრით სხეულსაც შეიძლება ვუნოდოთ სულის რეალობა, ხოლო უფლება-სამართალს — თავისუფლების რეალობა, ანდა სრულიად ზოგადად, მთელ

სამყაროს ვუნდოთ ღვთაებრივი ცნების რეალობა. მაგრამ ხშირად რეალობაზე სხვა აზრითაც ლაპარაკობენ და მასში ის ესმით, რომ რაიმე თავისი არსებითი განსაზღვრების ანუ თავისი ცნების შესაბამისად იქცევა. ასე, მაგალითად, როდესაც ამბობენ: ეს რეალური საქმიანობაა, ან ეს რეალური ადამიანია. აქ ლაპარაკია არა უშუალო, გარეგან არსებობაზე, არამედ რაიმე მუნარსებულის თავის ცნებასთან თანხმობა-შესატყვისობაზე. მაგრამ ამგვარად გაგებული რეალობა უკვე დიდად აღარ განსხვავდება იდეალობისაგან, რომელსაც ჩვენ დანვრილებით გავეცნობით როგორც ერთარსს ანუ არსს თავისთვის.

ლ. ფოქობანი

ქრისტიანობის არსება, თბ. 1956

ზოლოციის არსება

8.

ღვთაებრივი არსება, რომელიც ბუნებაში ცხადდება, სხვა არა არის რა, თუ არა თვითონ ბუნება, რომელიც ადამიანს ეცხადება, წარმოუდგება და თავს მოეხვევა როგორც ღვთაებრივი არსება. ძველ მექსიკელებს თავის მრავალრიცხოვან ღმერთებს შორის ჰყავდათ აგრეთვე მარილის ღმერთი. ამ მარილის ღმერთის კონკრეტულ მაგალითზე ამოვხსნათ თვალსაჩინო წესით საერთოდ ბუნების ღმერთის არსების გამოცანა. მარილი (ქვამარილი) ჩვენთვის წარმოადგენს თავისი ეკონომიური, სამედიცინო და ტექნოლოგიური მოქმედებებით თვისების მიერ ბუნების ეგზომ შექმნულ სარგებლიანობასა და კეთილმოქმედებას, თავისი მოქმედებებით თვალსა და სულზე, თავისი ფერებით, თავისი ბრწყინვალეებით, თავისი გამჭვირვალეებით — მის სილამაზეს, თავისი კრისტალური სტრუქტურით და ფორმით — მის ჰარმონიასა და სისწორეს, ურთიერთ დაპირისპირებულ ნივთიერებათაგან თავისი შემადგენლობით — ბუნების დაპირისპირებულ ელემენტთა ერთ მთლიანობად შეერთებას, — ისეთ შეერთებას, რომელშიაც თვისებები იმთავითვე ხედავდნენ ბუნებისაგან განსხვავებული ბუნებისავე მმართველის არსებობის უწყევ დამტკიცებას, რადგან მათ ბუნების უცოდინარობის გამო არ იცოდნენ, რომ სწორედ დაპირისპირებული ნივთიერებანი და არსებანი მიიზიდავენ ერთმანეთს, თვითონვე შეერთდებიან ერთ მთლიანობად. მაგრამ რაღა ეს მარილის ღმერთი? ის ღმერთი, რომლის სფერო, არსებობა, გამოცხადება, მოქმედებანი და თვისებანი მარილშია მოთავსებული? სხვა არაფერია, თუ არა თვით მარილი, რომელიც, თავისი თვისებებისა და მოქმედებების გამო ადამიანს ევლინება როგორც ღვთაებრივი, ე.ი. კეთილმოქმედი, ღიადი, ქებისა და

გაკვირვების, თაყვანისცემის ღირსი არსება. ჰომეროსი მარილს გარკვევით ღვთაებრივს უწოდებს. მაშასადამე, ისე როგორც მარილის ღმერთი არის მარილის ღვთაების ანუ ღვთაებრიობის ანაბეჭდი და გამოხატულება, ასევე სამყაროს ანუ ბუნების ღმერთიც საერთოდ მხოლოდ ბუნების ღვთაებრიობის ანაბეჭდი და გამოხატულებაა.

9

რწმენა იმისა, რომ ბუნებაში თავის თავს გამოხატავს სხვა არსება, ვიდრე თვითონ ბუნება, რომ ბუნება მისგან განსხვავებული არსებით არის გამსჭვალული და შეპყრობილი, არსებითად იგივეა, რაც რწმენა, რომ ადამიანის საშუალებით, ყოველ შემთხვევაში გარკვეულ მდგომარეობებში, თავის თავს გამოხატავენ სულები, დემონები, ეშმაკები, რომ ისინი ადამიანს ფლობენ; ეს ფაქტიურად იმის რწმენაა, რომ ბუნება შეპყრობილია მისთვის რაღაც უცხო, სულისებური არსებით. მართალია ბუნება ამ რწმენის თვალსაზრისით ნამდვილად შეპყრობილია კიდევაც სულის მიერ, მაგრამ ეს სული ადამიანის სულია, მისი ფანტაზია, მისი გული, მისი გრძნობა, რაიცა თავის თავს უნებურად შეიტანს ბუნებაში, ბუნებას აქცევს თავისი არსების სარკედ და სიმბოლოდ.

10

ბუნება არის არა მარტო პირველი, იმთავითვე არსებული საგანი, იგი არის აგრეთვე მუდმივი საფუძველი, განუწყვეტელი და გაუქრობელი, თუმცა დაფარული, ქვენიადგი, სარჩული რელიგიისა. იმ რწმენას, რომ ღმერთი, თვით მაშინაც კი, როცა იგი წარმოდგენილია როგორც ბუნებისაგან განსხვავებული, ზებუნებრივი არსება, როგორც ფილოსოფოსები გამოთქვამენ, — თავისი საფუძველი მხოლოდ იმაში აქვს, რომ ადამიანის გარეთ არსებული, საგნობრივი არსება, სამყარო, თვით ბუნება არის სწორედ თავდაპირველად ღმერთი. ბუნების არსებობა დაფუძნებულია არა ღმერთის არსებობაზე, როგორც თეიზმს ჰგონია, არა! პირიქით, ღმერთის არსებობა ანუ, უფრო სწორად რომ ვთქვათ, რწმენა მისი არსებობის შესახებ დაფუძნებულია მხოლოდ ბუნების არსებობაზე. შენ მხოლოდ იმიტომ ხარ იძულებული იაზრო ღმერთი, როგორც არსებული არსება, რომ თვით ბუნება გაიძუ-

ლებს, რათა შენს არსებობას და შენს ცნობიერებას წინ წარუმიძღვარო ბუნების არსებობა, და ღმერთის პირველი ძირითადი ცნებაც ხომ სწორედ სხვა არა არის რა, თუ არ ის, რომ იგი არის ისეთი არსებობა, რომელიც წინ უძღვის შენს არსებობას და წინასწარ არსებულად იგულისხმება. ანუ: იმ რწმენაში, რომ ღმერთი არსებობს ადამიანის გულისა და გონების გარეშე, თავისთავად სულერთია, არსებობს თუ არ არსებობს ადამიანი, აზროვნებს იგი მას თუ არ აზროვნებს, სურს თუ არ სურს, ამ რწმენაში, ან უფრო სწორად რომ ვთქვათ, მის საგანში შენს თავში სხვა არავითარი არსება არ გელანდება, თუ არა ბუნება, რომლის არსებობა სულაც არ ემყარება ადამიანის არსებობას, მით უფრო არ ემყარება არც ადამიანის განსჯისა და გულის არგუმენტებს. ამიტომ, როცა თეოლოგები, განსაკუთრებით რაციონალისტური თეოლოგები ფიქრობენ, რომ ღმერთის პატივი და ღირსება უმთავრესად იმაშია, რომ იგი ადამიანის აზროვნებისაგან დამოუკიდებელი არსება არისო, დაე გაიხსენონ, რომ ამგვარი არსებობის პატივი ბრმა წარმართების ღმერთებსაც აქვთ: ვარსკვლავებს, ქვებს, ხეებსა და ცხოველებს, რომ, მაშასადამე, მათი ღმერთის უაზრო არსებობა არაფრით არ განსხვავდება ეგვიპტური აპისის არსებობისაგან.

11.

ადამიანის არსებისაგან ან ყოველ შემთხვევაში ადამიანის ინდივიდუუმისაგან განსხვავების დამფუძნებელი და გამომხატველი თვისებები იმთავითვე ანუ საფუძველში მხოლოდ ბუნების თვისებებია. ღმერთი უძლიერესი ანუ, უფრო სწორად რომ ვთქვათ, ყოველად ძლიერი არსებაა, ე.ი. მას შეუძლია ის, რაც არ შეუძლია ადამიანს, რაც, უკეთ რომ ვთქვათ, უსასრულოდ აღემატება ადამიანის ძალებს და ამიტომ ადამიანს ჩააგონებს თავისი შეზღუდულობის, უძლურებისა და არარაობის დამამცირებელ გრძნობას. თუ ძალგის შენ, — ეუბნება ღმერთი იობს, — შეჰკრა კვანძი შვიდი ვარსკვლავისანი? "ანუ ღობენი ორიონთა განგიხუნეს თუ ანუ განახუნენ ვარსკვლავნი ჟამსა შინა მისსა, და მწუხრისა ვარსკვლავი ხელმწიფებასა შინა მოიზიდე? წარავლინე თუ მეხნი დავიდოდნენ, ხოლო გეტყოდენ თუ შენ, იგი არს? ანუ შენ დაუდევე ცხენსა ძალი? და ხელოვნებითა შენითა თუ დადგა

ქორი, განიპყრა ფრთენი უძრავმან? ნუ თუ მკლავი შენი არს უფალსა ზედა, ანუ ხმითა მას ზედა ჰქუხ?" არა! ადამიანს ეს არ ძალუძს; ქუხილთან ადამიანის ხმის შედარება არ შეიძლება. მაგრამ რა არის ის ძალა თუ ძლიერება, რომელიც ქუხილის სიძლიერეში, ცხენის ღონეში, ქორის ფრენაში, შვიდი ვარსკვლავის შეუჩერებელ სრბოლაში მჟღავნდება? ეს თვით ბუნების ძალა და ძლიერებაა. ღმერთი არის მარადი არსება. მაგრამ თვით ბიბლიაში წერია: "ნათესავი წარვალს, და ნათესავი მოვალს, და ქვეყანა ჰგიეს უკუნისამდე" (ერთი თაობა მიდის, მეორე თაობა მოდის, დედამიწა კი რჩება მარადის). ზენდ ავესტაში მზეს და მთვარეს თავიანთი მუდმივი და ხანგრძლივი არსებობის გამო გარკვევითა და პირდაპირ ეწოდებათ უკვდავნი. ერთმა პერუანელმა ინკმა უთხრა ერთ დომინიკანელს: "შენ თაყვანსცემ ისეთ ღმერთს, რომელიც ჯვარს ეცვა, ჯვარზე მოკვდა, მაგრამ მე თაყვანს ვცემ მზეს, რომელიც არასოდეს არ მოკვდება". ღმერთი არის ყოვლად კეთილი არსება, "რამეთუ მზე მისი აღმოვალს ბოროტთა ზედა და კეთილთა, და ჰწვიმს მართალთა ზედა და ცრუთა"; მაგრამ არსება, რომელიც არ არჩევს კეთილსა და ბოროტს, ავსა და კარგს, მართალსა და არამართალს, რომელიც ცხოვრების სიკეთეს ანაწილებს არა მორალურ დამსახურებათა მიხედვით, რომელიც საერთოდ იმიტომ ახდენს ადამიანებზე კეთილი არსების შთაბეჭდილებას, რომ მისი მოქმედებანი, როგორც, მაგალითად, მზის მაცოცხლებელი შუქი და წვიმა, კეთილისმყოფელი შეგრძნებების წყაროები არიან, — ეს არსება სწორედ ბუნებაა. ღმერთი არის ყოვლის მომცველი, უნივერსალური, ერთი და იგივე არსება, მაგრამ ერთი და იგივე მზეა ხომ იგი, რომელიც უნათებს დედამიწის თუ სამყაროს — რადგან თავდაპირველად და ყველა რელიგიაში დედამიწა სწორედ სამყაროა — ყველა ადამიანსა და არსებას, ერთი და იგივე ცაა ხომ გადაჭიმული მთის თავზე, ერთი და იგივე დედამიწა ატარებს ხომ მათ. ამბროსიუსი ამბობს: რომ არსებობს ერთი ღმერთი, ამას ამტკიცებს ჩვეულებრივ საერთო ბუნება, რადგან მხოლოდ ერთი სამყარო არსებობს. ისე როგორც მზე, მთვარე, ცა, დედამიწა და ზღვა ყველასთვის საერთოა, ამბობს პლუტარქი, მაგრამ ერთნი უწოდებენ ასე, მეორენი კი სხვანაირად, ასევე ერთია უნივერსუმის წარმმართველი გონი (სული), მაგრამ მისი სახელი და კულტი

სხვადასხვანაირია. ღმერთი არაა ისეთი არსება, რომელიც ადამიანის ხელით აგებულ ტაძრებში ცხოვრობს. მაგრამ არც ბუნებაა ასეთი. ვის ძალუძს ჩაჰკეტოს ადამიანურ ვინრო შენობებში შუქი, ცა, ზღვა? ძველი სპარსელები და გერმანელები თაყვანს სცემდნენ მხოლოდ ბუნებას, მაგრამ მათ ტაძრები არ ჰქონიათ. ბუნების თაყვანისმცემლისათვის მეტისმეტად ვინროა და შეხუთული ხელოვნური, შემოზღუდული შენობები ტაძრისა თუ ეკლესიისა; იგი ლაღად გრძნობს თავს მხოლოდ გრძნობადი ჭვრეტის ღია, თავისუფალი, უსაზღვრო ცის ქვეშ. ღმერთი არის ისეთი არსება, რომელიც ადამიანური მასშტაბით არ გაიზომება, განუზომელი, დიადი, უსასრულო არსება. მაგრამ ის ასეთია მხოლოდ იმიტომ, რომ მისგან შექმნილი სამყარო, მისი ნაწარმოები, დიდია, განუზომელია, უსასრულოა, ანდა ყოველ შემთხვევაში ასე ეჩვენება ადამიანს. ნაწარმოები ქებას უძღვნის თავის შემქმნელ ოსტატს: შემოქმედის სიდიადეს თავის საფუძველი მხოლოდ ქმნილების სიდიადეში აქვს. "რა დიადია მზე, მაგრამ რა დიადია ის, ვინც მზე შეჰქმნა!" ღმერთი არის ზემინიერი, ზეკაცური, უმაღლესი არსება; მაგრამ ეს უმაღლესი არსებაც თავისი წარმოშობისა და თავისი საფუძვლის მიხედვით სხვა არა არის რა, თუ არა სივრცეებრივ ანუ ოპტიკურად უმაღლესი არსება: ცა მისი მანათობელი მოვლენებით. ყველა რელიგია ფანტაზიის რამდენადმე თამამი გაქანებით თავის ღმერთებს ათავსებს ღრუბლების სფეროში, ეთერში ან მზეში, მთვარესა და ვარსკვლავში, ყველა ღმერთი საბოლოოდ ცის ლურჯ ლაჟვარდებში იკარგება. თვით ქრისტიანეთა სპირიტუალისტურ ღმერთს თავისი სამყოფელი, საფუძველი, თავისი ბაზა მაღლა ცაში აქვს. ღმერთი საიდუმლოებით სავსე, შეუცნობელი, მიუწვდომელი არსებაა. ღმერთი ეუბნება იობს: "უწყით რამეთუ უფალმან დადვა საქმენი თვისნი, ნათელი ქმნა ბნელისაგან, ხოლო უწყი განსჯად ღრუბელთა... ხოლო მოხვედ თუ წყაროსა ზედა ზღვისასა, ხოლო კუალსა შინა უფსკრულთასა სრულ ხარა თუ? ხოლო სწავლულ ხარა სივრცესა ცასა ქუეშე, ხოლო მითხარ მე, რაოდენი არს? ხოლო მოხუედ თუ საუნჯეთა შინა თოვლისასა, და საუნჯე სეტყვისა გიხილავსა თუ?" დაბოლოს, ღმერთი არის ისეთი არსება, რომელიც მაღლა დგას ადამიანურ თვითნებობაზე, რომელსც არ აღეღვებს ადამიანური საჭიროებანი და ვნებე-

ბი, რომელიც მარად თავისი თავის თანასწორია, უცვლელი კანონების მიხედვით მოქმედებს და რომელიც განუხრელად, უცვლელად განამტკიცებს ყველა დროისათვის იმას, რაც მის მიერ ერთხელ დადგენილ იქნა. მაგრამ ეს არსებაც სხვა რა არის, თუ არა ბუნება, რომელიც ყველა ცვალებადობაში თავისი თავის თანასწორი რჩება, კანონზომიერი, ულმობელი, არავის და არაფერს რომ არ აქცევს ყურადღებას და არ იცის, რა არის თვითნებობა.

მ. ბაიდუკოვი
თემატიკა, თბ., 1992

XX საუკუნის ყველაზე გავლენიანი ფილოსოფოსის, გერმანელი მოაზროვნის მარტინ ჰაიდეგერის ერთ-ერთი ყველაზე მცირე ზომის ნაშრომი — "თემშარა" გვიჩვენებს ადამიანის ბავშვობის გამოცდილების ამოუნურაობას და ღირებულებას ცხოვრების გზაზე. ნაშრომი ხელოვნების ნაწარმოებია, მაგრამ მას დიდი მნიშვნელობა აქვს ჰაიდეგერის ფილოსოფიურ ნააზრევში გასარკვევად.

თემშარა ბალის ჭიშკრიდან ენრიდისაკენ მიემართება. ციხე-კოშკის ბალის გალავნიდან მას ბებერი ცაცხვების მზერა მიაცილებს, იქნება ეს აღდგომა, როს თემშარა ნათლად მოსჩანს აბიბინებულ ნათესასა და ამწვანებულ მდელოთა შორის, თუ შობა, როცა იგი თოვლის ნამქერში გახვეული იკარგება უახლოესი ბორცვების იქით. ველზე რომ ჯვარცმა აღმართულა, იქ ტყისკენ უხვევს. ზედ ტყის პირზე კი მაღალ მუხას მიესალმება, რომლის ქვეშ ტლანქად გაჩოროკნილი მერხი დგას.

ჭამიდან ჟამს მასზე იდო ხოლმე დიდ მოაზროვნეთა ესა თუ ის წიგნი, რომლის ამოცნობასაც ლამობდა ყმანვილის უწვრთნელი სული. და თუ იდუმალება იდუმალებას ეხლართვოდა, გამოსავალი კი არსაით ჩანდა, შემწედ თემშარა ევლინებოდა, რაკი მისი მარჯვე ბილიკი უჩუმარ მეგზურობას სწევდა დუხჭირი მიწის სივრცეებში გასაღწევად.

მსგავს წიგნებსა თუ ჩვენს საკუთარ მცდელობებში ჟამიდან ჟამს აზროვნება კვლავ იმ ბილიკს მიუყვება, რომელსაც თემშარა მდელოზე ავლებს. ბილიკი ესე მოაზროვნის ნაბიჯისათვის ისევე ახლობელია, როგორც გლეხისთვის ალიონზე სათიბში რომ მიდის.

რაც წლები გადის მით უფრო ხშირად წარგვიტაცებს მუხა ადრინდელი თამაშისა და პირველი არჩევანის მოგონე-

ბის გზაზე. და როცა ჟამი მოაწევდა და ნაჯახის დაკვრით ტყეში მუხა ძირს დაენარცხებოდა, გამოივლიდა მამაჩემი კორომსა და მზით განათებულ ველობს და მყისვე შინ, თავის სახელოსნოში მოჰქონდა მისი კუთვნილი საყენი ხისა. აქ იგი მშვიდად იღვწოდა ვითარცა ხურო კოშკის საათისა და ზარის მოვლა-პატრონობისაგან თავისუფალ დროს. ორივენი მოუთხრობდნენ მას, თუ ვითარ არიან ისინი დროსა და დროითობასთან შესაკუთრებულნი.

მუხის ქერქიდან კი ბიჭუნები გემებს თლიდნენ ხოლმე, რომელნიც მენიჩბეთა მერხითა და საჭით აღჭურვილნი გუბურასა თუ სკოლის აუზში დაცურავდნენ. და თამაშის შორეული ნაოსნობანი ადვილად აღწევდნენ მიზანს და ადვილადვე იგნებდნენ გზას ნაპირზე დასაბრუნებლად. ამ ნაოსნობათა საოცნებო მიზანი იმ ციალში გახვეულიყო, რაიც ყველა ნივთს ეფინა და რასაც მაშინ ლამისაა ვერც კი ვამჩნევდით. საუფლოს მისას თვალი და ხელი ფარავდა დედის. ისე იყო, თითქოსდა ყველა არსებას მისი ენითუთქმელი ზრუნვა იცავდა. მაგრამ ვაგლახ, რომ ამ შესაქცევმა ნაოსნობებმა ჯერ კიდევ არაფერი უწყოდნენ იმ ყარიბობათა გამო, როს ყველა ნაპირი უკან რჩება. და მაინც მუხის ქერქის სიმაგრე და სიმტკიცე უფრო გასაგონად ამეტყველდებოდა ხოლმე იმ სიღინჯესა და სიმტკიცეზე, რითაც ხე იზრდება. თავად მუხა უბნობდა, რომ მხოლოდ ამნაირი ზრდით ფუძნდება იგი, გრძეობს და მსხმოიარობს; რომ ზრდა ჰქვია: განხვნა საქანელნი ცისანი და ამავე დროს მიწის უკუნში ფესვი გაიდგა; რომ ყოველი დავარგებული მხოლოდ მაშინ ღვივის, როცა ადამიანი ორივე თანაბრად არის: მზადმყოფი უზენაესი ზეცის მოწოდებისათვის და მარჩენალი მიწის კალთას შეფარებული.

კვლავაც და კვლავაც ამას ეტყვის მუხა თემშარას, რომელიც მას უსათუოდ შეუვლის ხოლმე თვისის ბილიკით. თემშარა იკრებს მას, რაც გზაში არსებითია და უნაწილებს თავისას ყოველს, ვინც მასზე დადის. წლის ყოველ დროს, მარად ცვალებად სიახლოეზე თემშარას მიაცილებენ იგივე სახნავეები და ამწვანებული ფერდობები. და იქნება ეს ჟამი, როს ტყეთა ზეგარდმო ალპები მწუხრში იძირება, თუ იქ, სადაც თემშარა ბორცვთა ტალღებზე მისრიალებს, ტოროლა აიჭრება ზაფხულში ალიონზე, თუ იმ მიდამოებიდან სადაც

დედის მშობლიური სოფელია, ზენა ქარი მოეძალემა, თუ ტყის მჭრელი ღამით კერის გასაჩაღებლად მიათრევს ფიჩხის კონას, თუ ჭირნახულით დატვირთული ურმები ზღანზვით მიუყვებიან თემშარას, თუ მდელსპირს ბავშვები პირველ ფურისულებს კრეფენ, თუ მთელი დღის განმავლობაში ნისლის მრუმე და ტვირთი ზოზინით ეუფლება სავარგულებს, მარად და ყველგან იგივეა თემშარას ნაუბარი:

მარტივი ინახავს დამრჩომისა და დიადის გამოცანას. იგი უშუალოდ ეხება ადამიანს და მაინც ხანგრძლივ გაღვივებას საჭიროებს. მარად იგივეს უჩინარობაში მაღავს მარტივი თავის წყალობას. თემშარა გვჩუქნის იმ ნაზარდთა უსასრულობას რასაც მის მიდამოში დაუხანია. ღმერთი კი ღმერთობს ოდენ სამყაროს ენის უთქმელში, ვითარცა ამბობს ეკჰარტი, კალმისა და ცხოვრების ძველი ოსტატი.

ხოლო თემშარის ნაუბარი მხოლოდ მანამ ხმიანობს, სანამ არიან ადამიანები მის სურნელში დაბადებულნი და მისი გაგების შემძლენი. ადამიანები თავისივე წარმომავლობის გამგონნი არიან, მაგრამ არა მონები. ამაოდ დაშვრება კაცი დედამინა დაგეგმარებით მოანესრიგოს, თუკი თემშარის ნაუბარს ყურს არ ათხოვებს. და აჰა, თავს დაგვეტრიალებს ხიფათი, რადგან დღევანდელი უყურთასმენოდ მთენილან მისი ნაუბრის წინაშე. მათ ყურს ოდენ ისევდაისევ აპარატთა ხმაური აღწევს, რასაც ისინი ღამისაა ღვთის ხმადა რაცხენ. ასე იბნევა და უგზოუკვლოდ რჩება ადამიანი. დაბნეულთ კი მარტივი ერთფეროვნებად ეჩვენებათ. ერთფეროვნება კი მოყირჭებას ბადებს. გაბეზრებულნი მხოლოდ და მხოლოდ ერთფეროვნებას აწყდებიან. გაუჩინარებულია მარტივი, დაშრეტილია მისი უშფოთველი ძალი.

დილადაც სწრაფად კლებულობს იმათი რიცხვი, ვინაც ჯერ კიდევ სცნობს მარტივს, ვითარცა მათ მიერ მოპოვებულ საუნჯეს. მაგრამ ეს მცირედნი მარად დარჩებიან. თემშარის სათუთ ძალმოსილებას მორჩილნი ისინი ერთხელაც იქნება შეიძლებენ გაუმკლავდნენ ატომის გოლიათური ძალის ენერჯიას, რაიც ადამიანურმა გამოთვლამ გამოჩხრიკა და საკუთარი ქმედების ბორკილად აქცია. თემშარის ნაუბარი აღვიძებს თავისუფლებისმოყვარულ გრძნობას და დაღრეჯილობასაც კი, ხელსაყრელ ალაგს, უკიდურეს სიხალისეში გადაზრდის ხოლმე. იგი ებრძვის უილაჯობას ოდენ შრო-

მისას, რაიც თავისთვისვე განუული, მხოლოდდამხოლოდ უბადრუკობის ხელშემწყობია.

თემშარის სურნელში, ნელინადის დროთა შესაფერი-სად რომ იცვლება, ხარობს მცოდნე სიხალისე, რომელსაც ხშირად ნაღვლიანი გამომეტყველება აქვს, ეს ხალისიანი ცოდნა არის ზმა (კუინციგე). მას ვერავინ შეიძენს, თუკი უკ-ვე არა აქვს. ხოლო ვისაც აქვს — თემშარით აქვს. თემშარა-ზე შეიყრებიან ქარბუქი და რთველი, გაზაფხულის ლორთქო ამღელვარება და შემოდგომის უშფოთველი კვდომა; მასზე უჭვრეტენ ერთმანეთს ყრმის თამაში და მოხუცის სიბრძნე. აქ, ამ განუმეორებელ შეხმატკბილებაში, რომლის ექოსაც თემშარა უჩუმრად მიმოატარებს, ყველაფერი მხიარულობს.

მცოდნე სიხალისე კარიბჭეა მარადისობისა. მისი კარი შეკიდულია იმ ანჯამებზე, რომელნიც მცოდნე მჭედელმა არსებობის გამოცანისაგან გამოსჭედა ოდესლაც.

ენრიდიდან თემშარა უკანვე მიემართება ბალის ჭიშ-კრისაკენ. უკანასკნელი ბორცვის იქით, მისი ერთი ვინრო ხვეული, რომელიც ბრტყელ ღარტაფს გაივლის, თვით ქალა-ქის გაღავნამდე უწევს. მას თავზე ადგას ვარსკვლავების მქრქალი ნათელი. ციხე-დარბაზს უკან მოსჩანს წმინდა მარ-ტინის ეკლესიის კოშკი. ზანტად, თითქოს ყოყმანობსო, ღა-მეში გაისმის საათის თერთმეტი დაკვრა. ძველი ზარი, რომ-ლის თოკებსაც მრავალგზის გადაუყვლიფავს ბიჭის ხელები, ცახცახებს საათის ჩაქუჩის დარტყმისაგან, რომლის სასაცი-ლოდ მოღუშულ შესახედაობას ვერავინ ივიწყებს.

სიჩუმე უფრო ჩუმი ხდება მის უკანასკნელ დაკვრასთან ერთად. იგი მათთანაც კი აღწევს, ვინც ორივე მსოფლიო ომ-ში დროებას შეეწირა. მარტივი უფრო მარტივი გახდა. მარად იგივე გვაოცებს და გვათავისუფლებს. ახლა სრულიად აშკა-რაა თემშარის ნაუბარი. სული უბნობს? სამყარო? ღმერთი?

ყველაფერი მეტყველებს დათმობაზე მარად იგივეში. მაგრამ დათმობა გვანიჭებს მარტივის უმრეტ ძალას. თემშა-რის ნაუბრით ჩვენთვის შინაური ხდება ჩვენივე შორეული წარმომავლობა.

სარეკომენდაციო ლიტერატურა

სარეკომენდაციო ლიტერატურა I განყოფილებისთვის

1. არისტოტელე. მეტაფიზიკა, 1964
2. არისტოტელე. პოლიტიკა, 1995
3. ბაქრაძე კ. ახალი ფილოსოფიის ისტორია. თბ. 1969.
4. გაგოიძე ვ. ნარკვევები XIX საუკუნის ფილოსოფიური და საზოგადოებრივი აზრის ისტორიიდან. 1971.
5. გოგიბერიძე გ. ფილოსოფიის ისტორია. ტ. I. 1941.
6. გოგობერიძე ვ. პრაგმატიზმის ფილოსოფია. 1966.
7. გორდეზიანი რ. ნარკვევები ფილოსოფიის ისტორიაში. 1993.
8. დანელია ს. ანტიკური ფილოსოფიის ნარკვევები, 1983.
9. დანელია დ. ფრანგული მატერიალიზმი.
10. დემპოკრიტე, ეპიკურე. ფრაგმენტები. წერილები. 1959.
11. დეკარტი რ. მეტაფიზიკური განაზრებანი. 1955.
12. ერქომაიშვილი. ფილოსოფია. 2000.
13. ერქომაიშვილი ვ. ლოგიკური პოზიტივიზმი. 1974.
14. თევზაძე გ. გერმანული ნეოკანტიანელობის შემეცნების თეორია. 1963.
15. თევზაძე გ. იმანუელ კანტი. 1974.
16. თევზაძე გ. შუა საუკუნეების ფილოსოფია. 1996.
17. თევზაძე გ. XX საუკუნის ფილოსოფია. 2002.
18. კანტი ი. რელიგია მხოლოდ გონების საზღვრებში. 1989.
19. კანტი ი. წმინდა გონების კრიტიკა. 1979.
20. კანტი ი. პროლეგომენები. 1936.
21. კვარაცხელია ვ. ფილოსოფიის საგანი, თბ.,
22. კოდუა ე. კოტე ბაქრაძე, 1998.
23. კოდუა ე. სერგი დანელია, 1989.
24. კოდუა ე. ფილოსოფიის შესავალი, 1992.
25. კოდუა ე. XX საუკუნის ქართული ფილოსოფიის ანთოლოგია 3 ტომად, 1998-200.
26. კუკავა თ. ბერძნული ფილოსოფიური აზრის ისტორია. თბ. 1988.

-
-
27. მახარაძე მ. წერილები ქართულ ფილოსოფიაზე. 1988
 28. ნადიბაიძე ფ. ფილოსოფიური აზრის ძირითადი მიმდინარეობანი XX საუკუნის საქართველოში (1900-1921 წ.წ.).
 29. ნარკვევები ფილოსოფიის ისტორიაში. 1994.
 30. ნუცუბიძე შ. ქართული ფილოსოფიის ისტორია. ტ. I. 1956.
 31. ნუცუბიძე შ. ქართული ფილოსოფიის ისტორია. ტ. 2. 1958.
 32. პლატონი. ნადიმი, 1964.
 33. პლატონი. ფედონი, 1966.
 34. რეხვიაშვილი ტ. და ჯაოშვილი ვ. ფილოსოფია. 2000.
 35. როგავა გ. ფილოსოფია. 2004.
 36. ურიდია ბ. მეოცე საუკუნის ქართული ფილოსოფიის ისტორიიდან. 1986.
 37. ურიდია ბ. კოტე ბაქრაძე შემეცნების თეორიისა და ლოგიკის პრობლემების შესახებ. 1978.
 38. ურიდია ბ. სერგი დანელია – ფილოსოფიური მემკვიდრეობა. 1983.
 39. ურიდია ბ. შალვა ნუცუბიძე. 1988.
 40. ფილოსოფიის ისტორია. 1962.
 41. შუა საუკუნეების ფილოსოფია, ნაწ. I, II, 1981, 1984.
 42. ციმინტია ა. ფილოსოფიის შესავალი. 1997.
 43. წერეთელი ს. ანტიკური ფილოსოფია. თბ. 1963.
 44. ჭელიძე მ. გორდეზიანი რ. ძველი აღმოსავლეთის ფილოსოფია. (ინდოეთი, ჩინეთი) 2001.
 45. ჭელიძე მ. ელინიზმის ფილოსოფია ადრინდელი ქრისტიანობის ეპოქაში. თბ., 1998.
 46. ჭელიძე მ. ჰეგელი და ნეოჰეგელიანიზმი. 1970.
 47. ხიდაშელი შ. ქართული ფილოსოფიის ისტორია. თბ. 1988.
 48. ხასაია ზ. ფილოსოფიის ძირითადი ცნებები და პრობლემები. 2003.
 49. ჰეგელი გ. ლოგიკის მეცნიერება. 1962.

სარჩევი

შესავალი	3
თავი I. ძველი აღმოსავლეთის ქვეყნების ფილოსოფია (ინდოეთი და ჩინეთი)	5
თავი II. ანტიკური ფილოსოფია	14
§1. ზოგადი დახასიათება	14
§2. მილეთის სკოლა. უფროსი ფიზიკოსები	17
§3. ჰერაკლიტე ეფესელის დიალექტიკა	21
§4. პითაგორეიზმი	26
§5. ელეატთა მეტაფიზიკა	29
§6. უმცროსი ფიზიკოსები	34
§7. ატომიზმი	39
§8. სოფისტები	42
§9. სოკრატე	45
§10. პლატონი	47
§11. არისტოტელე	50
§12. ელინისტური და რომაული ხანის ფილოსოფია	54
1. ეპიკურიზმი	54
2. სტოიციზმი	56
3. სკეპტიციზმი	57
4. მისტიციზმი	59
5. ნეოპლატონიზმი	60
თავი III შუა საუკუნეების ფილოსოფია (VI-XV ს. I ნახევარი)	62
§1. პატრისტიკა	63
§2. არეოპაგეტიკა	64
§3. იოანე დამასკელი	65
§4. სქოლასტიკა	66
§5. ნომინალიზმი, რეალიზმი, კონცეპტუალიზმი.....	68
§6. არაბული და ებრაული ფილოსოფია	70

§7. თომა აკვინელი	72
§8. როჯერ ბეკონი	75
§9. უილიამ ოკამი	76
თავი IV. აღორძინების ეპოქის ფილოსოფია	78
§1. ეპოქის ზოგადი დახასიათება -	78
§2. ნიკოლოზ კუზანელი	80
§3. ბერნადინო ტელეზიო და მიშელ მონტენი	81
§4. ჯორდანო ბრუნო და გალილეო გალილეი	82
თავი V. ახალი დროის ფილოსოფია	86
§1. ეპოქის ზოგადი დახასიათება	86
§2. ფრენსის ბეკონი	87
§3. რენე დეკარტი	90
§4. თომას ჰობსი	93
§5. ჯონ ლოკი	94
§6. ბენედიქტე სპინოზა	96
§7. გოტფრიდ ლაიბნიცი	98
§8. ჯორჯ ბერკლი	101
§9. დევიდ ჰიუმი	103
§10. ფრანგი მატერიალისტები	106
§11. იმანუელ კანტი	114
§12. გეორგ ჰეგელი	120
§13. ლუდვიგ ფოიერბახი	127
§14. კარლ მარქსი და ფრიდრიხ ენგელსი	130
თავი VI. XX საუკუნის ფილოსოფიური	
მიმართულებები	139
§1. ნეოკანტიანელობა	139
§2. ირაციონალიზმი. შოპენჰაუერი	144
§3. სირენ კირკერგორი	146
§4. ნიცშე	149
§5. ექსისტენციალიზმი. მ. ჰაიდეგერი	153
§6. პრაგმატიზმი	155
§7. ნეოპოზიტივიზმი	159
§8. ნეოთომიზმი	162

§9. XX საუკუნის ქართული ფილოსოფია.....	164
დანართი I. დემოკრიტეს ბრძნული აზრები.....	173
II. პლატონი, ფრაგმენტები „ნადიმიდან“	179
III. არისტოტელე, ფრაგმენტები „მეტაფიზიკიდან“	183
IV. კანტი, ფრაგმენტები „ქმინდა გონების კრიტიკიდან“	193
V. ჰეგელი, ფრაგმენტები ჰეგელის „ლოგიკის მეცნიერებიდან“	202
VI. ფოიერბახი, ფრაგმენტები „ქრისტიანობის არსებობიდან“	207
VII. ჰაიდეგერი, „თემშარია“.....	213
სარეკომენდაციო ლიტერატურა	217
სარჩევი.....	219

Сухумский государственный университет

Тиви Рогава

История Философии
Краткий курс

Тбилиси

20012

გამომცემლობა „**უნივერსალი**“

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის გამზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge